

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องอนาคตภาพการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจังหวัดนครพนม ในทศวรรษหน้า พ.ศ. 2561-2570 ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในประเด็นต่าง ๆ จากแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งในประเทศและต่างประเทศ การสืบค้นข้อมูลผ่านระบบอินเทอร์เน็ต และการศึกษาสภาพ ปัญหา และความต้องการ เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจและประมวผลประเด็นสำคัญในการแสดงถึงการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุไทย โดยเสนอผลการศึกษาในประเด็นดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

1. ความหมายของผู้สูงอายุ
2. วิทยาการผู้สูงอายุ
3. สภาพ ปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

ตอนที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

1. ความหมายของการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ
2. องค์ประกอบสำคัญของการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ
3. ทฤษฎีการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ
4. การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

ตอนที่ 3 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

1. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง
2. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ตอนที่ 4 แนวคิดอนาคตศึกษา

1. มโนทัศน์พื้นฐานของการวิจัยอนาคต
2. จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคต
3. พัฒนาการของการวิจัยอนาคต
4. เทคนิคการวิจัยแบบ (Ethnographic Delphi Futures Research :

EDFR)

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอนาคตภาพ

ตอนที่ 5 บริบทจังหวัดนครพนม

ตอนที่ 1 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

1. ความหมายของผู้สูงอายุ

นักวิชาการได้ให้ความหมายของผู้สูงอายุดังนี้

เพ็ญแข ประจันปัจฉินิก (2545, หน้า 29) กล่าวว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง เป็นบุคคลที่มีอายุ 60 ปี ขึ้นไป ซึ่งถือว่าเป็นช่วงสุดท้ายของชีวิต และเป็นวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกาย จิตใจ และสังคม อาจแบ่งเป็นผู้สูงอายุตอนต้น ตอนกลาง ตอนปลาย สอดคล้องกับสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2550, หน้า 3) ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง ชายและหญิงที่มีอายุ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป โดยแบ่งอายุของผู้สูงอายุ เป็น 3 กลุ่ม คือ อายุ 60-69 ปี เป็นผู้สูงวัยตอนต้น อายุ 70-79 ปี เป็นผู้สูงวัยตอนกลาง และ 80 ปีขึ้นไปเป็นผู้สูงวัยตอนปลาย ในทำนองเดียวกัน อาศัญญา รัตนอุบล (2553, หน้า 38) ได้ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป ทั้งชายและหญิงโดยนับอายุตามปฏิทินเป็นมาตรฐานสากลในการเป็นผู้สูงอายุ ซึ่งทางราชการไทยได้กำหนดให้เป็นเกณฑ์ในการเกษียณอายุราชการของข้าราชการด้วย ในทำนองเดียวกัน ขวัญดาว กล่ำรัตน์ (2554, หน้า 45) อธิบายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป เป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านร่างกาย จิตใจ และหน้าที่การงานทางสังคม โดยแต่ละคนจะปรากฏอาการเสื่อมแตกต่างกันขึ้นอยู่กับพันธุกรรม สิ่งแวดล้อม ภาวะโภชนาการ และโรคภัยของแต่ละบุคคล ทั้งเป็นผู้ที่ควรได้รับการช่วยเหลือดูแล อุปการะจากคนในครอบครัวและสังคมเพื่อให้เกิดความสุข สอดคล้องกับพระกิตติภักดิ์ วิทยาภรณ์ (2553, หน้า 65) ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปี ขึ้นไป ซึ่งถือความชราภาพที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติกับทุกคน เป็นวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงและสูญเสียความสมบูรณ์ของทางร่างกาย จิตใจ และสังคมมีปัญหาสุขภาพกายและจิตใจตลอดจนความเป็นอยู่ในสังคมเป็นวัยสุดท้ายของชีวิต

อีกทั้ง Barrow and Smith (1979, p. 123) กล่าวว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่ก้าวสู่สภาพหรือบทบาทใหม่ในสังคม สอดคล้องกับ อูษา โพนทอง (2553, หน้า 25) ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 60 ปีตามพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ เป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังขารร่างกายไปในทางที่เสื่อมโทรม แต่จะเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในชีวิต เป็นผู้ที่มีคุณค่าของสังคมสามารถนำความรู้และประสบการณ์มาทำประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมได้ ในขณะเดียวกัน วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี (2551, Online) ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง มนุษย์ที่มีอายุอยู่ในช่วงปลายของชีวิต นิยามของผู้สูงอายุอาจแตกต่างกันไปเมื่อพิจารณาจากแง่มุมต่าง ๆ อาทิ ทางชีววิทยา ประชากรศาสตร์ การจ้างงาน และทางสังคมวิทยา ในทางสถิติมักถือว่าผู้ที่อยู่ในวัยสูงอายุ คือ บุคคลที่มีอายุ 60-65 ปีขึ้นไป สำหรับประเทศไทยกำหนดไว้ว่าผู้สูงอายุคือบุคคลที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป สอดคล้องกับศิริพงษ์ เกี้ยวสกุล (2555, หน้า 13) ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุมากกว่า 60 ปี ขึ้นไป สอดคล้องกับสำนักส่งเสริมและพิทักษ์ผู้สูงอายุ (2553, หน้า 1) ให้ความหมายว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง บุคคลที่มีสัญชาติไทยและมีอายุตั้งแต่ 60 ปี บริบูรณ์ขึ้นไป ในทำนองเดียวกันเอกพล จันทรสถิตย์พร (2551, หน้า 14) ให้ความหมายผู้สูงอายุ

หมายถึง ชายและหญิงที่มีพัฒนาการช่วงอายุระยะสุดท้ายของชีวิตมนุษย์ โดยนับตั้งแต่บุคคลที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป หรือมากกว่าน้อยกว่าขึ้นอยู่กับภาวะและบริบทของแต่ละสังคมและนภากาศ หะวานนท์ (2552, หน้า 19) ให้ความหมายผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีกระบวนการเปลี่ยนแปลงความสามารถที่เกี่ยวกับความแข็งแรงของร่างกายในการปฏิบัติงาน การที่ไม่สามารถทำกิจกรรม การดำเนินชีวิตประจำวันได้อย่างปกติ เช่น การเคลื่อนไหว การเปลี่ยนแปลงสถานะภาพ

สรุปได้ว่า ผู้สูงอายุ หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 60 ปีบริบูรณ์ขึ้นไป เป็นวัยที่มีการเปลี่ยนแปลงของสังขารร่างกายไปในทางที่เสื่อมโทรม แต่จะเป็นผู้ที่มีความเข้าใจในชีวิตเป็นผู้ที่มีคุณค่าของสังคม สามารถนำความรู้และประสบการณ์มาทำประโยชน์ให้แก่ตนเองและสังคมได้

2. วิทยาการผู้สูงอายุ

นักวิชาการได้กล่าวถึงวิทยาการผู้สูงอายุ ดังนี้

อาชัญญา รัตนอุบล (2555, หน้า 43) กล่าวว่า วิทยาการผู้สูงอายุเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าศึกษาเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุใน 3 ด้าน คือ 1) วิทยาการผู้สูงอายุสาขาการแพทย์ 2) วิทยาการผู้สูงอายุเชิงสังคม และ 3) วิทยาการผู้สูงอายุสาขาการศึกษา เป็นการให้ความรู้เกี่ยวกับการดูแลรักษาสุขภาพ การป้องกันโรคในวัยผู้สูงอายุ จิตใจ อารมณ์ และการพัฒนาบุคลิกภาพต่าง ๆ ในวัยสูงอายุ ตลอดจนการศึกษาค้นคว้าและการเผยแพร่ความรู้ด้านวิชาการและกระบวนการจัดการเรียนรู้ให้แก่ผู้สูงอายุ เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีคุณภาพและมีความสุข สามารถกลับมาเป็นบุคลากรที่มีคุณภาพของสังคมได้อีกครั้ง เนื้อหาของวิทยาการดังกล่าวส่งผลให้สังคมมีความเข้าใจในเรื่องผู้สูงอายุ จึงเป็นความจำเป็นที่ต้องเตรียมความพร้อมให้ผู้สูงอายุสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างดีในสังคม ซึ่งสามารถทำได้โดยการจัดให้มีการศึกษาและการเรียนรู้แก่ผู้สูงอายุ และผู้สูงอายุเองก็มองเห็นความสำคัญและความจำเป็นที่จะต้องได้รับการเรียนรู้เพื่อการดำรงชีวิตในสังคม จึงพยายามหาทางเรียนรู้ ด้วยวิธีการรูปแบบต่าง ๆ เช่น ทำให้วิทยาการผู้สูงอายุสาขาการศึกษามีความจำเป็นในสังคมปัจจุบัน ในทำนองเดียวกันปิยะพงษ์ ไสยโสภณ (2551, หน้า 50) กล่าวว่า วิทยาการผู้สูงอายุ สาขาการศึกษาเป็นวิทยาการผู้สูงอายุที่เกิดล่าสุด โดยผสมผสานปรัชญา หลักการ และวิธีการสอนผู้ใหญ่ ร่วมกับวิทยาการผู้สูงอายุทางการแพทย์และเชิงสังคมนำมาจัดเป็นรูปแบบการสอนให้แก่ผู้เรียนวัยสูงอายุ โดยมีแนวคิดว่าการเรียนรู้ของบุคคลสามารถปรับตัวและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้

ปิยะพงษ์ ไสยโสภณ (2551, หน้า 51) ได้กล่าวถึงวิทยาการผู้สูงอายุด้านการศึกษาว่า มีแนวคิดสำคัญดังนี้ 1) การจัดการศึกษา เป็นกิจกรรมที่มีความสำคัญต่อชีวิตของบุคคลทุกวัยชีวิตของบุคคลทุกวัย มิใช่บุคคลในวัยต้นเท่านั้น แต่ถือเป็นความจำเป็นและเป็นสิทธิที่จะต้องได้รับในบุคคลทุกคนและทุกวัย 2) ในการจัดการศึกษาจะต้องเตรียมการและมีข้อมูลที่ถูกต้องเกี่ยวกับผู้สูงอายุมากที่สุดให้การเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพ 3) ต้องฝึกอบรมและพัฒนาผู้ที่ทำงานเกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุให้มีความรู้ความสามารถด้วย 4) ต้องเปลี่ยนทัศนคติของ

สังคมที่มีต่อผู้สูงอายุให้เป็นเชิงบวก นอกจากนี้ผู้สูงอายุยังมีความจำเป็นต้องได้รับการศึกษาหรือการเรียนรู้เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานทั้ง 5 ได้แก่ 1) ความต้องการความรู้เพื่อสามารถปรับตัวดำรงตนอยู่ในสังคม 2) ความต้องการทักษะเพื่อสามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมได้ 3) ความต้องการความรู้เพื่อควบคุมสภาพแวดล้อมให้มีความเข้าใจความเป็นไปได้และเรียนรู้เพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในชุมชนสังคม 4) ความต้องการความรู้เพื่อควบคุมสภาพแวดล้อมให้มีความเข้าใจความเป็นไปได้และเรียนรู้เพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในชุมชนสังคม 5) ความต้องการความรู้ที่จะพัฒนาให้ดีขึ้นกว่าเดิม เพื่อให้สามารถพัฒนาตนเองได้และพึงพอใจในชีวิต และเป้าหมายของการจัดการศึกษาและการเรียนรู้ให้แก่ผู้สูงอายุประกอบด้วย 1) เพื่อให้ผู้สูงอายุเข้าใจในกระบวนการชราภาพตามธรรมชาติและกระบวนการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามขั้นตอน 2) เพื่อการป้องกันแก้ไขดูแลตัวเองและการเตรียมตัวก่อนวัยสูงอายุ และ 3) เพื่อการเป็นผู้สูงอายุที่มีคุณภาพและศักยภาพ สามารถมีส่วนร่วมในสังคมได้เป็นอย่างดี

เพ็ญแข ประจันปัจฉินิก (2545, หน้า 76) กล่าวว่า ผู้สูงอายุควรได้รับการศึกษาและการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง ทั้งก่อนวัยสูงอายุและหลังวัยสูงอายุในรูปแบบ ดังนี้ 1) การฝึกอบรมและการให้ความรู้เกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายและจิตใจเป็นการเตรียมตัวด้านจิตใจและสังคมก่อนวัยเกษียณ 2) การศึกษานอกระบบหลังวัยเกษียณ เพื่อเป็นการพัฒนาตนเอง เช่น การเรียนหลักสูตรระยะสั้นในเนื้อหาที่สนใจตามที่สถาบันการศึกษาต่าง ๆ จัดให้บริการแก่ชุมชนในลักษณะการศึกษาต่อเนื่อง 3) การเรียนรู้ด้วยตนเองด้วยสื่อต่าง ๆ เป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย

สรุปได้ว่า วิทยาการผู้สูงอายุเป็นศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาค้นคว้าเผยแพร่ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ได้แก่ 1) การจัดการศึกษาและการเรียนรู้แก่ผู้สูงอายุ เป็นกระบวนการซึ่งจะนำผู้สูงอายุไปสู่การพัฒนาตน และมีศักยภาพ สามารถเป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพของสังคมได้ 2) เป้าหมายของสังคมที่มีต่อผู้สูงอายุในอนาคต ถือผู้สูงอายุที่มีพลังและมีศักยภาพซึ่งสังคมต้องเตรียมความพร้อมให้ และ 3) การจัดการศึกษาและการเรียนรู้ ควรอยู่ในระยะการเตรียมตัวก่อนการเป็นผู้สูงอายุและการให้ความรู้หลังวัยสูงอายุ เพื่อพัฒนาผู้สูงอายุให้ปรับตัวได้ดีที่สุด และควรจัดอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยคำนึงความต้องการพื้นฐานของผู้สูงอายุ

3. สภาพ ปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ

นักวิชาการได้กล่าวถึงสภาพ ปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ ดังนี้

3.1 สภาพของผู้สูงอายุ

นักวิชาการได้กล่าวเกี่ยวกับสภาพของผู้สูงอายุ ดังนี้

ศศิพัฒน์ ยอดเพชร (2544, หน้า 80) ได้กล่าวไว้ว่าสภาพของผู้สูงอายุ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปในแต่ละช่วงอายุ มีผลต่อสภาพของบุคคลเป็นอย่างมาก ซึ่งสภาพด้านต่าง ๆ ของผู้สูงอายุส่งผลกระทบกันเป็นลูกโซ่ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้าน ดังนี้

1. สภาพทางด้านร่างกาย

เมื่อก้าวเข้าสู่วัยผู้สูงอายุระบบในร่างกายของผู้สูงอายุ มีการเปลี่ยนแปลง อวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายเปลี่ยนแปลงและไม่สามารถทำงานได้ตามปกติ อัตราการเผาผลาญ ในร่างกายลดน้อยลง การเปลี่ยนแปลงของกล้ามเนื้อทำให้เหยื่อย่น การเปลี่ยนแปลงทางเดิน โลหิต การเสื่อมของกระดูกและกล้ามเนื้อ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในระบบสมองระบบย่อย อาหาร การขับถ่าย และระบบอื่น ๆ ของร่างกาย ทำให้ผู้สูงอายุรับโรคและเกิดโรคร้ายไข้เจ็บ ได้ง่าย เกิดปัญหาแก่ผู้สูงอายุ ครอบครัว และบุคคลที่เกี่ยวข้องด้วยเป็นอย่างมาก ทำให้เกิดการ เจ็บป่วยในระยะเวลาที่ยาวนานและภาวะทุพพลภาพทำให้เกิดปัญหาด้านค่าใช้จ่าย จิตใจและ สังคมตามมา

2. สภาพทางด้านจิตใจ

สภาพทางด้านจิตใจของผู้สูงอายุ ส่วนหนึ่งเกิดจากการเสื่อมถอยของอวัยวะ ต่าง ๆ ความผิดปกติของระบบประสาทและสมอง ทำให้ประสิทธิภาพการทำงานของสมองและ ประสาทลดลงมีผลกระทบต่อระบบความทรงจำ เกิดอาการหลงลืม และความทรงจำย้อนกลับ สามารถจดจำเหตุการณ์ในอดีตได้ดีกว่าเหตุการณ์ในปัจจุบัน ทำให้ผู้สูงอายุเกิดการสับสน นอกจากนั้นสภาพการเจ็บป่วย และการสูญเสียด้านต่าง ๆ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพ ทางจิตใจมากมาย ดังนี้

2.1 การสูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก เนื่องจากบุคคลที่ใกล้ชิด เช่น คู่สมรส ญาติสนิท เพื่อน เสียชีวิต หรือแยกย้ายไปอยู่ที่อื่น ทำให้เกิดการซึมเศร้าอันเนื่องมาจากการ พรัดพรากจากบุคคลอันเป็นที่รัก

2.2 การสูญเสียสถานภาพทางสังคม เนื่องมาจากการออกจากงาน หรือ หมดภาระที่ต้องรับผิดชอบ ทำให้รู้สึกไร้ค่า

2.3 การสูญเสียสัมพันธภาพในครอบครัว เนื่องจากบุตร ธิดา ส่วนใหญ่ แยกตัวออกไปสร้างครอบครัวใหม่ จากครอบครัวขยายกลายเป็นครอบครัวเดี่ยวทำให้ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรหลานลดลง บทบาทในการให้คำอบรมสั่งสอนลดลง ผู้สูงอายุเกิดความอึดใจ และรู้สึกว่าตนไม่มีคุณค่า

2.4 การไม่ตอบสนองความต้องการทางเพศ ซึ่งนับว่าเป็นการสูญเสียทาง จิตใจอย่างรุนแรง เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสรีระเคมีของร่างกาย และวัฒนธรรมที่ดีต่อ เรื่องเพศสัมพันธ์ของผู้สูงอายุว่าไม่เหมาะสม ทำให้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการทางเพศได้ ทั้งที่มีความต้องการทางเพศอยู่ ทำให้รู้สึกโดดเดี่ยวและขาดความภูมิใจในคุณค่าของตน จากการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจทำให้ผู้สูงอายุมีสภาพที่อารมณ์หงุดหงิด หวาดระแวง ท้อแท้ ผิดหวัง มีปมด้อย ไม่ความหวาดระแวงว่าจะถูกทอดทิ้ง ไม่มีผู้ดูแลเอาใจใส่เกิดอารมณ์ฉุนเฉียว ใจน้อย ขาดความยับยั้งชั่งใจ กลัวง่าย มองว่าตนเองไม่สำคัญ ไร้ความสามารถ และขาดความ เชื่อมั่นในตนเองไป อาจพบอาการโรคจิตที่มักเกิดกับผู้สูงอายุ เช่น การแสดงออกทางอารมณ์ ที่เศร้าซึม และคลุ้มคลั่งสลับกัน เกิดอาการหูแว่ว เลอะเลือน สงสัย และสับสน อาการเสื่อมสลาย เหล่านี้เกิดขึ้นในลักษณะค่อยเป็นค่อยไป ทั้งในด้านความคิด สติปัญญา การตัดสินใจและ

การควบคุมตนเอง

3. สภาพของสถานภาพทางด้านสังคม

ในอดีตผู้สูงอายุและครอบครัว ประกอบด้วยบุตร หลาน และบุคคลอื่น ไม่น้อยกว่า 3 รุ่นอายุอาศัยด้วยกันในลักษณะครอบครัวใหญ่ อันเป็นลักษณะครอบครัวขยาย ซึ่งสมาชิกทุกรุ่นมีความรักใคร่ และเกื้อกูลซึ่งกันและกัน แต่ปัจจุบันโครงสร้างครอบครัวกลายเป็นครอบครัวเดี่ยว ประกอบด้วย บิดา มารดา และบุตรเหล่านั่น ทำให้กิจกรรมในครอบครัวเปลี่ยนแปลงไป บางครั้งต้องพึ่งพิงสถาบันจากภายนอกในลักษณะการซื้อบริการ เช่น การเลี้ยงดูบุตร และการดูแลผู้สูงอายุ เป็นต้น การซื้อบริการดังกล่าวส่งผลต่อสถานภาพของผู้สูงอายุ ทำให้ผู้สูงอายุมีความลำบากในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยต้องพึ่งตนเองมากขึ้น ในสังคมก็มีความยกย่อง นับถือลดลงโดยสังคมปัจจุบันยกย่องผู้มีความรู้ ความสามารถ และมีกำลังทรัพย์มากกว่าเคารพในความเป็นผู้มีอายุยืนยาว ผู้สูงอายุเกิดการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคมเป็นผู้พึ่งพิงผู้อื่นในฐานะผู้รับจากเดิมในฐานะผู้ให้ เกิดความคิดว่าตนเองหมดความสำคัญ เป็นภาระเรื้อรังของคนในครอบครัวและสังคม อย่างไรก็ตามมิได้หมายความว่าผู้สูงอายุทุกคนเป็นสภาพดังที่กล่าวมา ในกลุ่มที่มีการเตรียมตัวเข้าสู่ภาวะสูงอายุ จะสามารถปรับตัวได้ปกติกว่าบุคคลอื่น

4. สภาพของสถานภาพทางด้านเศรษฐกิจ

จากการพัฒนาเศรษฐกิจและอุตสาหกรรมของประเทศ เกิดความทันสมัยต่าง ๆ การเติบโตของชุมชนเมืองส่งผลให้โครงสร้างทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ผู้สูงอายุไม่สามารถประกอบอาชีพได้ ส่งผลกระทบโดยตรงกับสภาพของผู้สูงอายุ ผู้สูงอายุที่ไม่สามารถหารายได้ จึงรู้สึกว่าคุณค่าทางเศรษฐกิจ เกิดความท้อแท้ หวัง ๆ ที่ผู้สูงอายุอาจมีความต้องการรายได้มากกว่าช่วงกลางคน เช่น เกิดปัญหาสุขภาพต้องใช้ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลมากขึ้น ต้องการคนดูแลเนื่องจากตนเองไม่แข็งแรง เป็นต้น นักวิชาการหลายท่านทำการศึกษาและพบว่า ผู้สูงอายุเสียค่าใช้จ่ายสำหรับอาหาร และค่าใช้จ่ายในการดูแลด้านการแพทย์มากกว่ากลุ่มอื่น ดังนั้นจึงมีความต้องการทางการเงินมากขึ้น ในกรณีที่ถูกปฏิเสธจากแหล่งทรัพยากรทางการเงิน เช่น การเกษียณอายุ การมีรายได้จำกัด ภาวะเศรษฐกิจที่ถดถอย อัตราดอกเบี้ยในธนาคารที่ลดลงอย่างมาก ส่งผลกระทบโดยตรงกับรายได้ของผู้สูงอายุทั้งสิ้น

สรุปได้ว่า ผู้สูงอายุต้องเผชิญกับสภาพทั้งทางด้านจิตใจ และด้านสังคม ที่เปลี่ยนแปลง ทำให้ไม่สามารถดำเนินชีวิตได้ปกติ สภาพของผู้สูงอายุจึงคล้ายกับผู้เสมือนไร้ความสามารถ ไม่สามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ได้ตามปกติ ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงทางสรีระ โรคภัยไข้เจ็บ และส่งผลกระทบต่อสภาพทางจิตใจ นอกจากนี้การสูญเสียสถานภาพทางสังคมย่อมกระทบต่อความรู้สึกทางจิตใจของผู้สูงอายุ ดังนั้นการส่งเสริมกิจกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับผู้สูงอายุ จึงจำเป็นต้องคำนึงถึงสภาพต่าง ๆ ของผู้สูงอายุเพื่อพิจารณาเป็นข้อมูลพื้นฐานสำคัญในการจัดกิจกรรมด้วย

3.2 ปัญหาของผู้สูงอายุ

นักวิชาการได้กล่าวถึงปัญหาของผู้สูงอายุ ดังนี้

สมาลี สังข์ศรี (2540, หน้า 98) ได้เสนอปัญหาที่ผู้สูงอายุประสบแบ่งเป็นประเด็นหลักที่สำคัญ 5 ด้าน ประกอบด้วย

1. ปัญหาด้านสุขภาพ เมื่อบุคคลเข้าสู่วัยสูงอายุ สภาพร่างกาย สรีระได้เปลี่ยนแปลงในทางที่เสื่อมถอยลง การทำงานของอวัยวะลดถอยลง ร่างกายหรืออวัยวะที่ใช้งานมานานอาจเกิดความขัดข้องเจ็บป่วย โดยโรคที่พบในผู้สูงอายุนั้น เกี่ยวข้องกับทุกระบบของร่างกาย ทั้งตา หู ระบบทางเดินหายใจ ผิวหนัง ความดันโลหิต หัวใจ ระบบย่อยอาหาร โรคเกี่ยวกับระบบประสาท กล้ามเนื้อ กระดูก
2. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เมื่ออยู่ในวัยทำงาน บุคคลประกอบอาชีพหาเลี้ยงตนเองและครอบครัวอย่างเต็มที่ แต่เมื่อก้าวเข้าสู่วัยผู้สูงอายุแล้ว ผู้ที่ทำงานในระบบราชการ รัฐวิสาหกิจ และบริษัทต่าง ๆ ต้องเกษียณอายุ ทำให้รายได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากหรือผู้ที่ยังไม่กำหนดเวลาเกษียณอายุก็ตาม ด้วยสภาพร่างกายที่ทรุดโทรม อ่อนแอลง สมรรถนะในการทำงานก็ลดลง ส่งผลมาถึงรายได้และอาชีพ เพราะฉะนั้นในช่วงวัยสูงอายุนี้สภาพการเปลี่ยนแปลงของรายได้มีผลกระทบต่อผู้สูงอายุมาก ปัญหาเศรษฐกิจเป็นปัญหาสำคัญและใหญ่สำหรับผู้สูงอายุ โดยพบว่าผู้สูงอายุในเมืองและชนบทจำนวนมากต้องอาศัยญาติพี่น้อง ส่วนผู้สูงอายุที่ไม่มีที่พึ่งพาต้องดิ้นรนหาเลี้ยงตนเองต่อไปจนร่างกายไม่ไหว
3. ปัญหาทางด้านจิตใจ เป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้สูงอายุ สาเหตุที่สำคัญได้แก่
 - 3.1 สาเหตุจากร่างกาย เนื่องจากอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกายทำงานได้ไม่เต็มที่เหมือนวัยหนุ่มสาว และการทำงานของอวัยวะบางอย่าง เช่น สมอ่ง หรือต่อมไร้ท่อมีผลโดยตรงต่อจิตใจ ทำให้ผู้สูงอายุซึมเศร้า ไม่กระฉับกระเฉง สับสน วิดกกังวล ไม่สบาย นอกจากนั้นการที่ร่างกายอ่อนแอ หรือมีโรคร้าย ทำให้ผู้สูงอายุคิดมาก คิดว่าตนเองเป็นภาระของผู้อื่น ต้องพึ่งพาผู้อื่น เป็นต้น
 - 3.2 สาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงการงาน ในวัยที่กำลังทำงาน บุคคลมีภาระหน้าที่มากมาย ไม่มีเวลาว่างมาก เพราะต้องรับผิดชอบหลายอย่าง เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุภาระงานลดลง หรือบางคนเกษียณ หยุดทำงาน ทำให้มีเวลาว่าง ไม่มีอะไรทำ ทำให้ผู้สูงอายุคิดมากมองตนเองว่าเป็นตนไร้ค่าและปรับตัวไม่ทัน
 - 3.3 สาเหตุจากครอบครัว ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการอยู่กับครอบครัวญาติพี่น้อง ต้องการความอบอุ่น แต่สภาพสังคมเศรษฐกิจปัจจุบัน บุตรหลานจะต้องแยกครอบครัวหรือแยกออกไปประกอบอาชีพการงานที่อื่น ปล่อยให้ผู้สูงอายุอยู่ตามลำพัง ผู้สูงอายุจึงรู้สึกว้าเหว ถูกทอดทิ้ง หมัดกำลังใจคล้ายกับว่าลูกหลานไม่ดูแลเอาใจใส่
 - 3.4 สาเหตุจากสภาพสังคม ในสมัยก่อนผู้สูงอายุถึงแม้ว่าจะพ้นจากหน้าที่การงานไปแล้ว ยังคงมีบทบาทเสมือนที่พึ่ง ที่ปรึกษาของคนหนุ่มสาวในการประกอบกิจการงานต่าง ๆ แต่ปัจจุบันสภาพแวดล้อมของสังคมเปลี่ยนแปลงไป บทบาทนี้ในส่วนของผู้สูงอายุดูเหมือนว่าถูกลดไปบ้าง ผู้สูงอายุเกิดความน้อยใจ เสมือนว่าถูกลดความสำคัญ

4. ปัญหาการปรับตัว ผู้สูงอายุเมื่อครั้งอยู่ในวัยหนุ่มสาวหรือวัยกลางคน นั้นมีภารกิจประจำวันมากมาย โดยเฉพาะในด้านการประกอบอาชีพการงานหารายได้ แต่เมื่อเข้าสู่วัยสูงอายุต้องพ้นจากภาระงาน พ้นจากหน้าที่ต่าง ๆ จากที่เคยติดต่อสื่อสารกับบุคคลต่าง ๆ ที่ร่วมงาน กลับต้องอยู่ตามลำพัง ผู้สูงอายุส่วนมากไม่สามารถรับได้กับสภาพที่กระชั้นชิดเกินไป เพราะเมื่อพ้นจากหน้าที่การงานมาแล้ว ผู้สูงอายุต้องปรับตัวใหม่จึงเป็นเรื่องยากสำหรับผู้สูงอายุที่ไม่ได้มีการวางแผนหรือเตรียมตัวมาก่อน

5. ปัญหาความรู้ การไม่รู้ในที่นี้ หมายถึง การที่ผู้สูงอายุมีพื้นฐานการศึกษาต่ำ ไม่มีโอกาสได้รับความรู้เพิ่มเติม ไม่ได้รับข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน จากการสำรวจสภาพของผู้สูงอายุในประเทศไทยของหน่วยงานต่าง ๆ และนักจิตวิทยา พบว่า ผู้สูงอายุส่วนมากได้รับการศึกษาน้อย จบการศึกษาเพียงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 ร้อยละ 70 ยังไม่สามารถอ่านเขียนหนังสือได้ และพบว่า ผู้สูงอายุไม่ได้รับข่าวสารข้อมูล ไม่ทราบว่ามีบริการทางการแพทย์และสาธารณสุขจึงไม่ไปขอรับบริการ การที่ผู้สูงอายุมีความรู้ที่น้อย เช่นนี้ทำให้ผู้สูงอายุขาดความรู้พื้นฐาน ขาดข้อมูลในส่วนที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตด้านต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ อาชีพ เศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และการศึกษาน้อยนับเป็นอุปสรรคต่อการแสวงหาข้อมูลข่าวสารเพิ่มเติม นอกจากนี้ปัญหานี้ยังมีความเชื่อมโยงให้เกิดปัญหาต่าง ๆ อีกมากมาย

จากการสำรวจสำมะโนประชากร สำนักงานสถิติแห่งชาติ ในปี พ.ศ. 2550 (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2550) พบว่าปัญหาด้านต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ ได้แก่ ผู้สูงอายุมีระดับการศึกษาน้อย โดยพบว่า ร้อยละ 90.7 จบการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาเท่านั้น อีกทั้งยังมีอาชีพเกษตรกร รายได้ไม่เพียงพอ ทำให้ต้องหาเลี้ยงตนเอง สุขภาพไม่ดี และต้องอาศัยอยู่ตามลำพัง

เพ็ญแข ประจันปัจฉินิก (2545, หน้า 58) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาผู้สูงอายุ พบว่า ปัญหาหลักที่ผู้สูงอายุไทยเผชิญอยู่นั้นประกอบด้วยประเด็นหลัก ๆ 4 ด้าน ได้แก่

1. ปัญหาด้านสุขภาพกาย โดยในช่วง 5 ปีที่ผ่านมา กระทรวงสาธารณสุข พบว่ามีโรคที่คุกคามผู้สูงอายุมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ โรคหัวใจ โรคมะเร็ง และโรคเบาหวาน
2. ปัญหาด้านสุขภาพจิต พบมากในผู้สูงอายุเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงจากครอบครัวขนาดใหญ่มาเป็นครอบครัวขนาดเล็ก จากผลกระทบของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ทำให้ผู้สูงอายุต้องพึ่งลูกหลาน ผู้สูงอายุต้องคิดมาก เครียด และถูกทอดทิ้งอย่างรวดเร็ว
3. ปัญหาไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่วัยสูงอายุได้ การเข้าสู่วัยสูงอายุจะมีการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย บางครั้งทำให้คนปรับตัวไม่ทัน เกิดความเครียด ซึมเศร้า โกรธง่าย มองโลกในแง่ร้าย
4. ปัญหาผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ไร้ที่อยู่อาศัย โดยเฉพาะผู้สูงอายุในชนบทและในเมืองที่ลูกหลานต้องดิ้นรนหารายได้ โดยทำงานในเมืองหลวง ซึ่งปัจจุบันยังทวีความรุนแรง อันเนื่องมาจากเศรษฐกิจตกต่ำ

พรเทพ มนตร์วีชรินทร์ (2547, หน้า 56) ได้ทำการวิจัย พบว่าปัญหาที่ผู้สูงอายุต้องเผชิญอยู่ในขณะนี้ แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ปัญหาด้านเศรษฐกิจ และปัญหาทางด้านการศึกษา และเมื่อพิจารณาแล้วพบว่าปัญหาที่สำคัญที่สุดคือปัญหาทางด้านการศึกษาเพราะหากผู้สูงอายุได้รับการศึกษาที่เหมาะสม และตรงกับความต้องการ ย่อมสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปปรับปรุงคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพอนามัย ด้านสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ด้านสติปัญญา ด้านเศรษฐกิจ ด้านคุณธรรม และด้านสังคมได้ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้ สอดคล้องกับศรวณีย์ กิจเดช (2547, หน้า 45) เสนอว่า ผู้สูงอายุมีปัญหาหลายด้าน เช่น ปัญหาสุขภาพร่างกายที่เสื่อมถอย ปัญหาเศรษฐกิจที่มีรายได้เปลี่ยนแปลงไปและต้องเสียค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลจำนวนมาก ปัญหาทางด้านจิตใจ ได้แก่ การปรับตัว ความเครียด การเปลี่ยนแปลงทั้งทางร่างกาย จิตใจ สังคม ปัญหาเรื่องการไม่รู้หนังสือเนื่องจากได้รับการศึกษาน้อย และไม่มีหน่วยงานที่ให้ความสำคัญกับการจัดการศึกษาแก่ผู้สูงอายุ

นอกจากนี้ กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2550, หน้า 70) ทำการศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุไทยโดยการสนทนากลุ่มและสรุปปัญหาของผู้สูงอายุเป็น 2 ประเด็น ได้แก่ 1) ปัญหาด้านร่างกาย ได้แก่ การเสื่อมถอยของสุขภาพ เช่น โรคของผู้สูงอายุ อวัยวะภายในเสื่อมถอย เช่น โรคหัวใจ โรคหลอดเลือดตีบตัน โรคความดัน โรคเกาต์ โรคข้อเสื่อม โรคเอ็นเสื่อม และโรคอ่อนเพลีย เป็นต้น และ 2) ปัญหาด้านจิตใจ ซึ่งมีความรุนแรงมากกว่าทางด้านร่างกาย ได้แก่ ปัญหาที่มารุมเร้าจิตใจ เช่น ปัญหาเศรษฐกิจค่าครองชีพสูง ปัญหาเยาวชนที่เป็นอนาคตของลูกหลาน เป็นผลให้ผู้สูงอายุมีความวิตกกังวล เครียด ส่งผลให้เกิดโรคแก่ร่างกาย เช่น โรคเบาหวาน โรคความดันโลหิตสูง โรคไขมันอุดตัน เป็นต้น

สรุปได้ว่า ปัญหาของผู้สูงอายุแบ่งได้เป็น 2 ด้านที่สำคัญ คือ 1) ปัญหาที่เกิดขึ้นจากปัจจัยภายในของผู้สูงอายุ เช่น ปัญหาด้านสติปัญญา ปัญหาด้านสุขภาพร่างกายที่เสื่อมถอยลงตามธรรมชาติ ปัญหาด้านจิตใจ เช่น ภาวะเครียด กัดดัน ว้าเหว และปัญหาจากสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ เป็นต้น 2) ปัญหาจากปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหาด้านการปรับโครงสร้างทางสังคม ปัญหาการไม่ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร และปัญหาทางด้านการขาดโอกาสทางการศึกษา เป็นต้น และในด้านแนวทางการแก้ไขปัญหาคควรส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีโอกาสทางการศึกษา โดยให้ได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่อง และสมควรจัดกิจกรรมการศึกษาทั้งทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับผู้สูงอายุที่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงของผู้สูงอายุ

3.3 ความต้องการของผู้สูงอายุ

นักวิชาการกล่าวถึงความต้องการของผู้สูงอายุ ดังนี้

ในการจัดกิจกรรมการศึกษาสำหรับผู้สูงอายุต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจจากบุคคลหลายฝ่าย รวมทั้งภาคีเครือข่ายต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐบาล หน่วยงานเอกชน องค์กรท้องถิ่น ชุมชน ซึ่งต้องคำนึงถึงความต้องการของผู้สูงอายุด้วย ซึ่งมีผู้เสนอความต้องการของผู้สูงอายุไว้ดังนี้

Knowles (1980, p. 25) ซึ่งเป็นนักการศึกษาจากระบบโรงเรียน ได้แบ่งความต้องการของผู้ใหญ่เป็น 2 ประเภท คือ 1) ความต้องการขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ความต้องการทางกายภาพ ความต้องการการเจริญเติบโต ความต้องการความปลอดภัย ความต้องการประสบการณ์ใหม่ ความต้องการความสำเร็จ และความต้องการการยอมรับจากผู้อื่น 2) ความต้องการทางการศึกษา เป็นผลมาจากแรงกระตุ้นของความต้อการพื้นฐานของมนุษย์และสภาพแวดล้อมทำให้บุคคลต้องการเรียนรู้บางสิ่งบางอย่างของตนเองที่ขาดแคลนเพื่อให้ตนเองดีขึ้น ดังนั้นความต้องการทางการศึกษา คือช่องว่างระหว่างระดับความสามารถของบุคคลในปัจจุบันกับความปรารถนาที่อยากให้มีขึ้นในอนาคต ในทำนองเดียวกัน Kuyper & Bengtson (1984, p. 123) ได้แบ่งความต้องการของผู้สูงอายุไว้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ผู้สูงอายุต้องการได้รับสิทธิเสรีภาพและอิสรภาพในบางครั้งผูกติดไว้กับศีลธรรม จรรยาอันเป็นจุดอ่อนที่ทำให้ผู้สูงอายุไม่สามารถแสดงบทบาทได้ตามที่ต้องการ และ 2) ผู้สูงอายุมีความต้องการในการรับการส่งเสริม และพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาของตนมากกว่าการจัดหาบริการด้านอื่น ซึ่งหมายถึงความต้องการได้รับการพัฒนาศักยภาพของตนในการดำเนินชีวิต นอกจากนี้ องค์การอนามัยโลกได้กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ เพื่อไม่ให้เป็นผู้สูงอายุที่มีภาวะพหุพลัง โดยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเกิดภาวะที่พึงตนเองได้ เรียกว่า ภาวะพหุพลัง โดยองค์การอนามัยโลกได้นิยามความหมายว่า เป็นภาวะที่ผู้สูงอายุมีพลังและศักยภาพที่เหมาะสมประกอบด้วย การมีสุขภาพที่ดี การมีส่วนร่วม และการมีหลักประกัน ซึ่งทำได้โดยการเตรียมความพร้อมเมื่อเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ หรือการศึกษาเมื่อเป็นผู้สูงอายุแล้ว

บังอร ธรรมศิริ (2549, หน้า 47-48) กล่าวว่า ความต้องการของผู้สูงอายุ แต่ละคนอาจแตกต่างกันไปบ้าง ดังนั้นควรที่จะทำความเข้าใจพื้นฐานชีวิตของผู้สูงอายุที่อยู่ในความดูแล ซึ่งครอบครัวจะมีบทบาทสำคัญยิ่งในเรื่องดังกล่าวนี้ โดยทั่วไปความต้องการของผู้สูงอายุ พอสรุปได้ดังนี้ 1) ความต้องการทางด้านร่างกาย เป็นความต้องการขั้นพื้นฐาน ได้แก่ ความต้องการอาหาร การขับถ่าย การพักผ่อนนอนหลับ การมีที่อยู่อาศัยที่ปลอดภัย การมีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มที่เหมาะสมตามฤดูกาล และต้องการการรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย 2) ความต้องการทางด้านจิตใจ ผู้สูงอายุต้องการความรัก การดูแลเอาใจใส่ การยอมรับนับถือ การเข้าใจ การเห็นอกเห็นใจและการให้อภัย 3) ความต้องการทางด้านสังคม ผู้สูงอายุยังต้องการมีกิจกรรมทางสังคม เช่น การพบปะเพื่อน การร่วมกิจกรรมทางศาสนา เป็นต้น 4) ความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ ผู้สูงอายุจำเป็นต้องใช้เงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับตนเอง ช่วยเหลือกิจกรรมทางสังคม และทำบุญ รวมทั้งเป็นค่ารักษาพยาบาลเมื่อยามเจ็บป่วย ในทำนองเดียวกัน การตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ ครอบครัวควรให้การตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ ดังนี้ 1) ตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกาย โดยดูแลเอาใจใส่เรื่องการรับประทานอาหาร การพักผ่อนนอนหลับ จัดที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมปลอดภัย จัดหาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้เหมาะสมตามฤดูกาล แบ่งเบาภาระเรื่องงานในบ้าน พาผู้สูงอายุไปรับการตรวจสุขภาพอย่างสม่ำเสมอ จัดหาอุปกรณ์และสิ่งอำนวยความสะดวกให้ผู้สูงอายุ เช่น แวนตา ไม้เท้า เครื่องช่วยฟัง เป็นต้น 2) ตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจ โดยเอาใจใส่พูดคุยอย่างสม่ำเสมอให้ความรัก

ความเคารพ ยกย่อง ยอมรับนับถือ ฟังผู้สูงอายุเล่าประสบการณ์ชีวิต ให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ เช่น การจัดงานวันเกิด การพาผู้สูงอายุไปท่องเที่ยวตามโอกาสและสถานที่ที่เหมาะสม การแสดงให้เห็นความสำคัญของวันสงกรานต์ ซึ่งเป็นวันผู้สูงอายุแห่งชาติ 3) ตอบสนองความต้องการทางด้านสังคม โดยแสดงความยินดีที่จะพาผู้สูงอายุไปร่วมกิจกรรมทางสังคมที่เหมาะสมตามที่ผู้สูงอายุต้องการและพยายามสนับสนุนส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในกิจกรรมของครอบครัว และสังคมที่เหมาะสมตามกำลังความสามารถที่จะทำได้ เช่น เป็นสมาชิกชมรมผู้สูงอายุ

4) ตอบสนองความต้องการทางด้านเศรษฐกิจ โดยรับภาระค่าใช้จ่าย การดูแลเอาใจใส่ช่วยเหลือ ในด้านการเงินอย่างเพียงพอและสม่ำเสมอ ไม่ควรให้ผู้สูงอายุประสบปัญหาในการหาเงิน เพื่อเลี้ยงชีพตนเอง รวมทั้งบุตรหลานหรือครอบครัวไม่ควรเบียดเบียนด้านการเงินกับผู้สูงอายุ เมื่อผู้สูงอายุมีความจำกัดด้านการเงิน

กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ (2550, หน้า 95)

ได้ทำการศึกษาสภาพปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุไทยด้วยการสนทนากลุ่มและสรุปความต้องการของผู้สูงอายุเป็น 2 ประเด็น คือ 1) ความต้องการทางด้านร่างกาย ได้แก่ ความต้องการให้รัฐบาลส่งเสริมการออกกำลังกายแก่ผู้สูงอายุเป็นประจำ การให้ความรู้ความเข้าใจให้การศึกษาเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพของผู้สูงอายุและการเตรียมตัวเพื่อรองรับเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ และ 2) ความต้องการด้านจิตใจ ได้แก่ ความต้องการให้รัฐบาลส่งเสริมการรวมกลุ่มกันระหว่างผู้สูงอายุ เช่น การตั้งสมาคมและสมาคมผู้สูงอายุต่าง ๆ เพื่อให้เกิดกิจกรรมในหมู่ผู้สูงอายุ และการทำงานที่ตนเองรัก เช่น การรวมกลุ่มร้องเพลง การสอนหนังสือพิเศษ การช่วยเหลือสังคม และการเป็นครูภูมิปัญญาให้แก่ชุมชน เป็นต้น ในทำนองเดียวกัน Maslow (1970, p. 212) ได้กล่าวถึงระดับความต้องการของมนุษย์ทุกวัย ว่าเมื่อมนุษย์มีความต้องการ และได้รับการตอบสนองแล้วจะไม่ใช่แรงจูงใจสำหรับพฤติกรรมนั้นต่อไปอีก โดยความต้องการของมนุษย์แบ่งได้เป็นลำดับขั้น สรุปเป็น 5 ระดับ ดังนี้ ระดับที่ 1 ความต้องการทางกาย ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค เป็นต้น ระดับที่ 2 ความต้องการความปลอดภัย ได้แก่ การหายจากความเจ็บปวด การมีบ้านอยู่ การหายจากความหวาดกลัว เป็นต้น ระดับที่ 3 ความต้องการความรักและการยอมรับ ได้แก่ การเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ เป็นต้น ระดับที่ 4 ความต้องการเกียรติยศและความต้องการมีชื่อเสียง ได้แก่ ความต้องการความมีชื่อเสียงและได้รับการยอมรับจากสังคม เป็นต้น ระดับที่ 5 ความต้องการที่จะได้รับความสำเร็จ หรือความต้องการเข้าใจและเป็นตัวของตัวเองอย่างถ่องแท้ เช่น การแสดงความสามารถที่มีอยู่สูงสุดของตนเอง ให้ผู้อื่นในสังคมมองเห็นหรือยอมรับ เป็นต้น

จากการทบทวนความต้องการและการตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุข้างต้น ผู้วิจัยได้สรุปความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการและการตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ ดังตาราง 1

ตาราง 1 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างความต้องการและการตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ

ความต้องการของผู้สูงอายุ	การตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุ
1. ทางด้านร่างกาย 1.1 ความต้องการอาหาร การพักผ่อน นอนหลับ การขับถ่าย 1.2 การมีที่อยู่ปลอดภัย 1.3 การมีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม 1.4 การรักษาพยาบาลเมื่อเจ็บป่วย	1. ทางด้านร่างกาย 1.1 ดูแลเอาใจใส่เรื่องการรับประทานอาหาร การพักผ่อน และการขับถ่าย 1.2 จัดที่อยู่อาศัยให้เหมาะสมปลอดภัย 1.3 จัดหาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มให้เหมาะสมตามฤดูกาล 1.4 พาผู้สูงอายุไปรับการตรวจสุขภาพอย่างสม่ำเสมอ
2. ทางด้านจิตใจ 2.1 การดูแลเอาใจใส่ 2.2 การยอมรับนับถือ 2.3 การเห็นอกเห็นใจและการให้อภัย	2. ทางด้านจิตใจ 2.1 การพูดคุยอย่างสม่ำเสมอ ให้ความรัก 2.2 การให้ความเคารพ ยกย่อง การให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ 2.3 การแสดงออกถึงความเข้าใจ และเอื้ออาทรกับผู้สูงอายุ
3. ทางด้านสังคม การมีกิจกรรมทางสังคม	3. ทางด้านสังคม การพาผู้สูงอายุไปร่วมกิจกรรมทางสังคม ให้ผู้สูงอายุมีกิจกรรมร่วมในครอบครัว ตามกำลังความสามารถที่จะทำได้
4. ทางด้านเศรษฐกิจ ค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพ	4. ทางด้านเศรษฐกิจ การดูแลเรื่องค่าใช้จ่ายเท่าที่จะช่วยได้ การไม่เบียดเบียนด้านการเงินกับผู้สูงอายุ

กล่าวโดยสรุปความต้องการและการตอบสนองความต้องการของผู้สูงอายุนับเป็นการดูแลผู้สูงอายุขั้นพื้นฐาน เพื่อช่วยให้ผู้สูงอายุมีความสุขและมีกำลังใจ ไม่ท้อแท้ต่อการดำเนินชีวิต ที่สำคัญช่วยส่งเสริมให้ผู้สูงอายุรู้สึกไม่โดดเดี่ยวกับการใช้ชีวิตที่เป็นอยู่ต่อไป

สรุปได้ว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการที่สำคัญแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ด้านร่างกาย และด้านจิตใจ ดังนี้ 1) ทางด้านร่างกาย พบว่า เกิดจากสภาพความเสื่อมโทรมของร่างกายทำให้ไม่สามารถมีส่วนร่วมกิจกรรมทางสังคมได้ ซึ่งส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ถึงสภาพความเป็นอยู่ของผู้สูงอายุในด้านจิตใจ และด้านเศรษฐกิจ และ 2) ความต้องการทางด้านจิตใจ พบว่า ผู้สูงอายุต้องการความอบอุ่น ความรักจากลูกหลาน โดยมีคิดว่าตนเองด้อยค่า ความต้องการที่สำคัญที่สุดและมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ คือ ด้านการศึกษา เนื่องจากผู้สูงอายุมีความต้องการที่จะได้รับข่าวสาร ข้อมูล ที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ ดังนั้นแนวคิดการจัดกิจกรรมนอกระบบ

โรงเรียนและการศึกษาตามอัธยาศัย จึงสามารถนำมาใช้เป็นส่วนสำคัญในการให้การศึกษา เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถดำเนินชีวิตในช่วงสุดท้ายของวงจรชีวิตได้อย่างมีคุณภาพและปกติสุข นำไปสู่การเป็นผู้สูงอายุที่มีภาวะพหุผลดีต่อไป

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุ มีดังนี้

อาชัญญา รัตนอุบล และคณะ (2553, หน้า 335-336) ได้ทำการวิจัย

เรื่อง การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ ผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลการให้บริการการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุของประเทศไทยและต่างประเทศ พบว่า 1. การให้บริการการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุของประเทศไทย กรณีศึกษาที่ตีของประเทศไทย มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์ตามแบบวิถีไทย การพัฒนาการส่งเสริมและการจัดการจัดการศึกษา/การเรียนรู้และพัฒนาศักยภาพสำหรับผู้สูงอายุให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับผู้สูงอายุ ครอบครัว และชุมชน โดยรวมอย่างแท้จริง โดยการบูรณาการกิจกรรมการเรียนรู้ที่หลากหลายทั้งการส่งเสริมการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยมีกิจกรรมการเตรียมความพร้อม การพัฒนาตนเองให้มีคุณค่าอย่างต่อเนื่องในด้านต่าง ๆ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขด้วยตนเอง 2. การให้บริการการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุของต่างประเทศ มีการดำเนินกิจกรรมอย่างเป็นระบบในการหาความต้องการ การวางแผน การจัดทำโครงการ การดำเนินการและการประเมินผล อีกทั้งคณะทำงานเปิดโอกาสให้สมาชิกเข้ามามีส่วนร่วมในการแสดงความต้องการของตนและเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดกิจกรรม อีกทั้งยังให้ผู้ทรงคุณวุฒิเข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนและจัดกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ และมีการประเมินผลกิจกรรมอย่างต่อเนื่องตลอดมา กิจกรรมมีความหลากหลาย ครอบคลุมทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม สติปัญญาและเสริมสร้างการเห็นคุณค่าในตนเองของผู้สูงอายุ โดยส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถใช้เวลาว่างได้อย่างคุ้มค่า และสามารถทำตัวให้เป็นประโยชน์ต่อสังคมและมีความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนร่วมกิจกรรมและผู้อื่น และสมาชิกในครอบครัว ลดช่องว่างระหว่างวัย สามารถอยู่ในสังคมในบั้นปลายชีวิตได้อย่างมีความสุข สนองความต้องการและปัญหาของผู้สูงอายุได้ อีกทั้งกิจกรรมยังสอดคล้องกับบริบทของสังคมและประเทศสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้แล้วยังสามารถนำความรู้ไปใช้เพื่อกลับเข้าทำงานหลังเกษียณ ซึ่งตรงกับความต้องการของตลาดแรงงานที่จ้างงานผู้ที่เป็นผู้สูงอายุหลังเกษียณ มีการให้บริการทางการแพทย์สำหรับผู้สูงอายุซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการดูแลรักษาร่างกายให้สมบูรณ์ตลอดจนมีการพัฒนาครอบครัวหรือผู้ใกล้ชิด เพื่อให้สามารถนำความรู้ไปใช้ในการดูแลผู้สูงอายุในครอบครัวได้อย่างมีประสิทธิภาพ 3. การจัดการศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ พบว่า 3.1) ปัญหาการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุพิจารณา ด้านตัวผู้สูงอายุ คือ ปัญหาสุขภาพทางกายภาพมีจำนวนมากที่สุด คือ จำนวน 92 คน คิดเป็นร้อยละ 57.50 ความต้องการส่งเสริมการจัดการศึกษา/เรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุ คือ ด้านการ

จัดการมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.81 มีความต้องการมากที่สุด ด้านความต้องการส่วนตัวของผู้สูงอายุ คือ ระดับความต้องการมากที่สุด คือ ความต้องการด้านสุขภาพร่างกายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.20 ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ระดับความต้องการมีมากที่สุด คือ ความรู้ ความเชี่ยวชาญของวิทยากร/ผู้สอนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.98 ด้านการจัดการ พบว่า ระดับความต้องการมีมากที่สุดคือ การให้ข้อมูลความช่วยเหลือจากผู้จัดมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.90 3.2) ปัญหาการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้ของครอบครัว บุตรหลาน และญาติที่อยู่ร่วมกับผู้สูงอายุ พิจารณาด้านตัวผู้สูงอายุ พบว่า ปัญหาสุขภาพทางกาย มีจำนวนมากที่สุด คือ จำนวน 108 คน คิดเป็นร้อยละ 67.50 ความต้องการ การส่งเสริมการจัดการศึกษา/เรียนรู้ของครอบครัว บุตรหลาน และญาติที่อยู่ร่วมกับผู้สูงอายุ พบว่า ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.80 และด้านการจัดการมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.80 มีความต้องการมากที่สุด โดยมีความต้องการอยู่ในระดับมากตามลำดับ

พิจารณาด้านความต้องการส่วนตัวของผู้สูงอายุ พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ ความต้องการด้านสุขภาพร่างกายมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.29 พิจารณาด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ระดับความต้องการมีมากที่สุด คือ ความรู้ ความเชี่ยวชาญของวิทยากร/ผู้สอนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.96 พิจารณาด้านการจัดการ พบว่า ระดับความต้องการมีมากที่สุด คือ ความร่วมมือกับประชาชนและองค์กรต่าง ๆ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.89 3.3) การจัดการศึกษา/การเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพสำหรับผู้สูงอายุของบุคลากรทางการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.92 และด้านการจัดการมีค่ามากที่สุด มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 3.92 ส่วนปัญหาในการส่งเสริมการจัดการศึกษาของบุคลากรทางการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า ปัญหาสุขภาพทางกาย มีจำนวนมากที่สุด ด้านรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน/กระบวนการเรียนรู้ พบว่า ปัญหาเนื้อหาความรู้ที่ได้รับ มีจำนวนมากที่สุด ด้านการจัดการ พบว่า ปัญหาการประชาสัมพันธ์ และปัญหาความร่วมมือกับประชาชนและองค์กรต่าง ๆ มีจำนวนมากที่สุด ความต้องการการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุของบุคลากรทางการศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง พบว่า ด้านผู้สอนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.29 มีความต้องการมากที่สุด ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ การเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.38 ด้านหลักสูตร พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ หลักสูตรได้จัดเนื้อหาสาระสอดคล้องกันทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.25 ด้านการจัดการ พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ การบริหารจัดการมีการพัฒนาแหล่งเรียนรู้โดยอาศัยภูมิปัญญาท้องถิ่นมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.35 ด้านผู้สอน พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ ผู้สอนมีเทคนิคในการสอน/การจัดการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการในการจัดการศึกษา/เรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.45 ด้านสื่อ พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ อุปกรณ์และเครื่องมือที่ใช้มีความเหมาะสมกับสภาพปัญหาและความต้องการของผู้สูงอายุ 3.4) การพัฒนาศักยภาพสำหรับผู้สูงอายุของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในท้องถิ่น พบว่า ปัญหาการส่งเสริมการจัด

การศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในท้องถิ่น พบว่า ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.13 มากที่สุด

ด้านรูปแบบการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมการเรียนรู้ พบว่า ระดับมากที่สุด คือ การเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.33 ด้านหลักสูตร พบว่า ระดับสภาพมากที่สุด คือ การบริหารจัดการให้มีความสำคัญกับทุกฝ่ายที่มีส่วนได้เสียในลักษณะของการมีส่วนร่วมในฐานะของ ภาควิชาหรือหน่วยงาน หรือหุ้นส่วนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.23 ด้านผู้สอน พบว่า ระดับสภาพมากที่สุด คือ ผู้สอนมีความตั้งใจในการสอนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.15 ส่วนปัญหาในการส่งเสริมการจัดการศึกษาของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในท้องถิ่น พบว่า ปัญหาสุขภาพทางกายมีจำนวนมากที่สุด คือ จำนวน 25 คน คิดเป็นร้อยละ 62.50 ด้านรูปแบบการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน/กระบวนการเรียนรู้ พบว่า ปัญหาระยะเวลาที่จัดกิจกรรมการเรียนการสอน/กระบวนการเรียนรู้ และปัญหาค่าใช้จ่ายในการเข้าร่วมกิจกรรม มีจำนวนมากที่สุด คือ จำนวน 9 คน คิดเป็นร้อยละ 22.50 ด้านการจัดการ พบว่า ปัญหาการประชาสัมพันธ์ มีจำนวนมากที่สุด คือ จำนวน 4 คน คิดเป็นร้อยละ 10.00 ความต้องการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในท้องถิ่น พบว่า ด้านสื่อมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.29 มีความต้องการมากที่สุด คือ การเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้แสดงความคิดเห็นมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.38 ด้านหลักสูตร พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ การพัฒนาหลักสูตรเป็นการเฉพาะเพื่อส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.18 ด้านการจัดการ พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุดคือ การบริหารจัดการให้มีความสำคัญกับทุกฝ่ายที่มีส่วนเสียในลักษณะของการมีส่วนร่วมในฐานะของภาควิชาหรือหน่วยงานหรือหุ้นส่วนมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.28 ด้านผู้สอน พบว่า ระดับความต้องการมากที่สุด คือ 4.5 ผู้สอนมีเทคนิคในการสอนมีเทคนิคในการสอน/การจัดการเรียนรู้สำหรับผู้สูงอายุที่สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของผู้สูงอายุมีค่าเฉลี่ยเท่ากับ 4.35 และ 4. ผลการพัฒนารูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ พบว่า 4.1) ผลการพัฒนารูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ แบ่งออกเป็น 5 รูปแบบ ประกอบด้วย รูปแบบมหาวิทยาลัยวัยที่สาม รูปแบบศูนย์เอนกประสงค์สำหรับผู้สูงอายุในชุมชน รูปแบบเมือง/ชุมชนสำหรับผู้สูงอายุ รูปแบบชมรมผู้สูงอายุ/สโมสรผู้สูงอายุ และรูปแบบการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุตามอัยาศัย พบว่า รูปแบบแต่ละรูปแบบ และมีพลวัตรของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในรูปแบบอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งรูปแบบแต่ละรูปแบบ และมีพลวัตรของการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบในรูปแบบอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งรูปแบบแต่ละรูปร่างเชื่อมโยงและเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ทั้งนี้เหตุผลที่ผู้วิจัยได้ออกแบบรูปแบบการส่งเสริมการจัดการศึกษา/ การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุให้มีความหลากหลาย เพื่อให้สอดคล้องกับการนำไปประยุกต์ใช้ในบริบทสังคมแต่ละระดับ ซึ่งต้องคำนึงถึงประสบการณ์ ความพร้อม สภาพ ปัญหา และความต้องการในการศึกษา/เรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุแต่ละบริบทเชิงพื้นที่ ตลอดจนปัจจัยสนับสนุนที่เอื้อต่อการนำรูปแบบการส่งเสริมการจัด

การศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุไปประยุกต์ใช้ของแต่ละพื้นที่ 4.2) ผลการพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้พัฒนาแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 4 หลักที่สำคัญ ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งออกเนื้อหาในแต่ละด้านออกเป็นแนวคิดและแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 1.การกำหนดเนื้อหา/กิจกรรมการเรียนรู้ 2 การเชื่อมโยงเครือข่ายเพื่อส่งเสริมกิจกรรมการศึกษา/การเรียนรู้ 4.3) การจัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้/สื่อสารการเรียนรู้ และ 4.4) การวิจัยและพัฒนา เพื่อเป็นแนวทางในการส่งเสริมการจัดการศึกษา/เรียนรู้ และการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุอย่างยั่งยืนต่อไป ซึ่งแต่ละแนวทางสำหรับการส่งเสริมกิจกรรมการศึกษา/การเรียนรู้ และพัฒนาศักยภาพสำหรับผู้สูงอายุ

ขวัญดาว กล่ำรัตน์ (2554, บทคัดย่อ) ทำการวิจัยเรื่อง ผลการพัฒนารูปแบบและแนวทางการส่งเสริมการจัดการศึกษา/การเรียนรู้เพื่อการพัฒนาศักยภาพผู้สูงอายุ พบว่า 1) การร่วมกิจกรรมทางสังคม ความเชื่อวัฒนธรรมท้องถิ่น การเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ และการขึ้นนำตนเองของผู้สูงอายุอยู่ในระดับปานกลาง ความรู้การดูแลสุขภาพ ความเชื่อด้านสุขภาพ แรงสนับสนุนทางสังคม ความเชื่อประสิทธิภาพแห่งตน และพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุอยู่ในระดับสูง 2) การวิเคราะห์องค์ประกอบปัจจัยเชิงสาเหตุของพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ พบว่าการร่วมกิจกรรมทางสังคมประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการศึกษาและพัฒนาสังคมและด้านศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการศึกษาและพัฒนาสังคม และด้านศาสนา ความเชื่อวัฒนธรรมท้องถิ่น ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการดูแลสุขภาพบาดแผล และด้านการดูแลสุขภาพโรคติดเชื้อ ความรู้การดูแลสุขภาพ ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการป้องกันและการรับประทานอาหาร แรงสนับสนุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านอารมณ์ และข้อมูลข่าวสารจากครอบครัว ด้านสิ่งของและบริการจากรัฐ และด้านสิ่งของและบริการจากครอบครัว ความเชื่อประสิทธิภาพแห่งตน ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการดูแลสุขภาพจิต ด้านการดูแลอนามัยส่วนบุคคล ด้านการรับประทานอาหารและด้านการป้องกันโรค การเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ ได้แก่ การเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่ให้ข้อมูลสุขภาพและศาสนา และการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ที่ให้ข้อมูลการดำเนินชีวิตประจำวัน ส่วนการขึ้นนำตนเอง มีองค์ประกอบเดียว และ 3) แบบจำลองปัจจัย เชิงสาเหตุของพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตภูมิภาคตะวันตกของประเทศไทย มีความสอดคล้องกลมกลืนกับข้อมูลการวิจัย โดยปัจจัยที่ส่งผลทางบวกและมีนัยสำคัญทางสถิติต่อพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ ได้แก่ การขึ้นนำตนเอง ความเชื่อด้านสุขภาพ แรงสนับสนุนทางสังคม การเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ และความเชื่อประสิทธิภาพแห่งตน ส่วนปัจจัยที่ส่งผลทางลบและมีนัยสำคัญทางสถิติต่อพฤติกรรมสุขภาพของผู้สูงอายุ ได้แก่ ความเชื่อ วัฒนธรรมท้องถิ่น และความรู้การดูแลสุขภาพ

ศิริพงษ์ เกี้ยวสกุล (2555, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการนำเสนอแนวทางการส่งเสริมการจัดการความรู้ของชุมชนในการมีการนำพลังผู้สูงอายุมาใช้ในการพัฒนาชุมชน พบว่า พลังของผู้สูงอายุในการจัดการความรู้ คือ กำหนดความรู้หลัก เสาหาความรู้ที่ต้องการ

ประยุกต์ใช้ความรู้ นำประสบการณ์มาใช้ และบันทึกขุมความรู้ ปัจจัยที่สนับสนุน คือ ฐานวัฒนธรรมเดิม ความใฝ่รู้ของผู้สูงอายุ การนำภูมิปัญญามาใช้ มีสถานที่บริการเพียงพอ แนวทางในการส่งเสริมการจัดการความรู้ คือ ถ่ายทอดความรู้ผ่านกระบวนการจัดการความรู้ จัดกิจกรรมชุมชน ต่อยอดองค์ความรู้ สร้างชุมชนนักปฏิบัติ และเปิดพื้นที่ให้ผู้สูงอายุ

เรวดี จันทเปรมจิตต์ (2557, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการพัฒนา รูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมการเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ พบว่า รูปแบบการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานเพื่อส่งเสริมการเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ที่ได้รับการพัฒนา ในชุมชน ประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 แนวคิด/หลักการ คือ ใช้แนวคิดชุมชนเป็นฐาน ในการเรียนรู้และแนวคิดการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ ส่วนที่ 2 วัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมการเป็นผู้สูงอายุที่ยังคุณประโยชน์ประกอบด้วย 4 กิจกรรม ได้แก่ การทำงานหารายได้ การเป็นอาสาสมัคร การดูแลครอบครัว การสืบสานวัฒนธรรม ส่วนที่ 3 องค์ประกอบของรูปแบบ ประกอบด้วย โครงสร้าง การดำเนินงานของชุมชน ซึ่งมีชมรมผู้สูงอายุเป็นหลัก ประสานกับองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล รวมทั้งมีการขยายภาคีเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชน กระบวนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนประกอบด้วย 7 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การสร้างความตระหนักถึงปัญหาของผู้สูงอายุ 2) การกำหนดวิสัยทัศน์ร่วม 3) การให้ความรู้แก่ชุมชน 4) การจัดทำฐานข้อมูลผู้สูงอายุ 5) การจัดตั้งกลุ่มการเรียนรู้ 6) การส่งเสริมการทำงานหารายได้และกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุ และ 7) การประเมินผล แบบการเรียนรู้ที่เหมาะสม มี 5 แบบ คือ แบบกระบวนการกลุ่ม แบบประสบการณ์ แบบมีส่วนร่วม แบบการเรียนรู้จากการปฏิบัติ และการเรียนรู้แบบเครือข่าย ปัจจัยเสริมหนุนประกอบด้วยผู้นำ ทรัพยากร ทุนทางสังคม ทุนมนุษย์ นโยบายและแผนงานรัฐ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนเงื่อนไขในการนำรูปแบบการเรียนรู้ดังกล่าวไปใช้นั้น ชุมชนจะต้องมีกลุ่ม/องค์กรทำงานเป็นทีม มีเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีข้อมูลด้านผู้สูงอายุ มีภาคีเครือข่ายสนับสนุน มีระบบอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ที่มีประสิทธิภาพ รวมทั้งมีผู้สูงอายุที่มีความรู้และภูมิปัญญาเข้าร่วมดำเนินงาน

วัชรီ คำนกุล (2557, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องการแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกต่างรุ่นในครอบครัวต่อความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุ : กรณีศึกษาตำบลไหล่น่าน อำเภอยางสีสุราช จังหวัดน่าน พบว่า การแลกเปลี่ยนทั้งด้านเศรษฐกิจและการช่วยเหลือระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรยังมีลักษณะต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน โดยผู้สูงอายุทำการแลกเปลี่ยนด้านเศรษฐกิจกับบุตรใน 4 รูปแบบ ได้แก่ 1) ให้เงินแก่บุตรที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน 2) ให้เงินแก่บุตรที่อยู่อื่น 3) รับเงินจากบุตรที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกัน 4) รับเงินจากบุตรที่อยู่อื่น หลังจากควบคุมอิทธิพลของปัจจัยด้านประชากรเศรษฐกิจและสังคมและปัจจัยความเป็นปึกแผ่นระหว่างสมาชิกต่างรุ่นในครอบครัวแล้ว การให้เงินแก่บุตรที่อยู่อื่น มีความสัมพันธ์เชิงลบกับความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุในตำบลไหล่น่าน แต่สำหรับผู้สูงอายุในชนบท การรับเงินจากบุตรที่อยู่ในครัวเรือนเดียวกันและอยู่อื่นมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความอยู่ดีมีสุข และการให้เงินแก่บุตรที่อยู่ในครอบครัวเดียวกันมีความสัมพันธ์เชิงลบกับความอยู่ดีมีสุข สำหรับการแลกเปลี่ยนด้านการช่วยเหลือ พบว่า การรับการปรนนิบัติดูแลกิจวัตรประจำวันจากบุตรมีความสัมพันธ์เชิงลบกับ

ความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุทั้งในตำบลไหล่น่านและชนบท ส่วนการดูแลหลานมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุในตำบลไหล่น่านเท่านั้น และการอยู่ร่วมครัวเรือนเดียวกันมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับความอยู่ดีมีสุขของผู้สูงอายุทั้งในตำบลไหล่น่านและชนบท

ตอนที่ 2 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

1. ความหมายของการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

นักการศึกษาได้ให้ความหมายของการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุไว้ดังนี้

The World Health Organization Quality of Life Assessment (2007, p. 607) ได้ให้ความหมายของคุณภาพชีวิตในลักษณะที่เป็นการรับรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตของแต่ละบุคคลตามบริบทของวัฒนธรรมและระบบค่านิยม ซึ่งสัมพันธ์กับเป้าหมาย ความคาดหวัง และมาตรฐานที่ตนตั้งใจไว้ ในทำนองเดียวกัน Lapid et al. (2011, pp. 485-486) ได้ให้ความหมายว่าคุณภาพชีวิตมีโครงสร้างหลากหลายมิติโดยจะมีความเกี่ยวข้องทั้งด้านกายภาพ ด้านจิตใจ ด้านสังคม สิ่งที่ได้รับรู้ทางด้านจิตใจซึ่งมีผลสุขภาพกายและใจที่ดี สอดคล้องกับ Ruskus, 1997 cited in Skučas and Mockevičien. (2009, p. 43) กล่าวว่า การรับรู้เกี่ยวกับคุณภาพชีวิตที่จะนำมาเป็นตัวชี้วัดถึงคุณภาพชีวิตของแต่ละบุคคล สามารถอธิบายได้ดีที่สุดจากความพึงพอใจที่แต่ละบุคคลได้รับ เช่น สภาพที่อยู่อาศัย สภาพแวดล้อม ในที่ทำงาน สิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชีวิต การจัดระบบและบริการทางสังคม ความสัมพันธ์กับ บุคคลอื่น ๆ ในสังคม ในขณะที่ Ruskus (1997 cited in Skučas and Mockevičien, 2009, p. 43) กล่าวว่าตัวแปรที่จะสะท้อนถึงความเข้าใจในความพึงพอใจในชีวิต ได้แก่ ระดับการศึกษา ชีวิตในครอบครัว สถานที่อยู่อาศัยและงานที่ทำ

อัจฉรา วงศ์วัฒนามงคล (2538) ได้ให้ความหมายว่าคุณภาพชีวิต หมายถึง ลักษณะความพึงพอใจหรือความสุข ซึ่งสามารถประเมินความพึงพอใจทั้งในภาพรวมและรายด้าน เช่น การทำงาน ครอบครัว และที่อยู่อาศัย เป็นต้น ในทำนองเดียวกัน Ragsdale และ Morrow (1990, p. 355) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การรับรู้ การมีประสิทธิภาพ หรือความสามารถในการกระทำอย่างมีความหมาย เพื่อควบคุมหรือจัดการกับสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเจ็บป่วยของตน ทั้งด้านจิตอารมณ์ ความคิด และการดูแลรักษา ส่วน Orem (2001, p. 179) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต คือ ความผาสุกซึ่งเป็นการรับรู้ของบุคคลต่อการมีชีวิตอยู่ตามประสบการณ์ของความพึงพอใจ ความรู้สึก เป็นสุขภาพและสุขใจ ในขณะที่นักวิชาการด้านสุขภาพส่วนใหญ่ให้ความหมายของคุณภาพชีวิต โดยอาศัยแนวคิดจากองค์การอนามัยโลก จึงมุ่งให้ความสนใจที่สุขภาวะทางกายและจิตใจ รวมทั้ง ความสามารถในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน ในขณะที่ สุวัฒน์ มหัตนิรันดรกุล และคณะ (2541, หน้า 18) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตเป็นระดับของการมีชีวิตที่ดี ความสุข ความพึงพอใจในชีวิตทั้งในด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคม และการดำเนินชีวิตของ ปัญญาบุคคล ในสังคม นอกจากนี้ โกศล มีคุณ (2542, หน้า 4) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง สภาพชีวิตที่มีความสำเร็จ สุข สงบ ซึ่งเหมาะสมกับภาวะ และวัย คุณภาพชีวิตของ

ผู้สูงอายุพิจารณาเป็นด้าน ๆ ได้แก่ ด้านสุขภาพกายและสุขภาพจิต ด้านอาชีพ เศรษฐกิจ และกฎหมาย ด้านที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อม ด้านข้อมูล ความรู้ และนันทนาการ ในขณะที่ ศรีเมือง พลังฤทธิ์ (2547, หน้า 22) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง ความพึงพอใจ ความเป็นอยู่ที่ดี มีความสุข มีสุขภาพกายดี มีสุขภาพจิตดี มีอาหารการกินดี มีสิ่งของหรือเงินใช้ตามความจำเป็น อยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดีและอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ในขณะเดียวกัน สุทธิพงศ์ บุญผดุง (2554, หน้า 18) กล่าวว่า คุณภาพชีวิตจะเกี่ยวข้องกับลักษณะที่เป็นการรับรู้เกี่ยวกับการใช้ชีวิตของแต่ละบุคคล โดยมีโครงสร้างหลากหลายมิติที่มีความเกี่ยวข้องกับด้านกายภาพ ด้านจิตใจ ด้านสังคม ด้านสภาพแวดล้อม และด้านสุขภาพ รวมถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น การดำเนินชีวิต เป็นต้น และสอดคล้องกับ นริศรา พิงโพธิ์สภ และฐาศุกร จันประเสริฐ (2555, หน้า 10) กล่าวว่า คุณภาพชีวิต หมายถึง การรับรู้ของบุคคลต่อสภาพการดำรงชีวิตของตน ซึ่งวัดจากความพึงพอใจในเรื่องความเป็นอยู่ ความสุข สุขภาพกายและอาหารการกิน การมีสิ่งของใช้ตามความจำเป็นการอยู่ในสภาพแวดล้อมและการใช้ชีวิตอยู่ในสังคม

สรุปได้ว่า การเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ หมายถึง สภาพความเป็นอยู่ที่ดีที่ได้รับการตอบสนองความต้องการทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจเป็นความพอใจในการดำรงชีวิตและมีความรู้สึกมั่นคงปลอดภัย และสภาพการดำรงชีวิตของผู้สูงอายุที่สามารถตอบสนองความต้องการของตนเองได้อย่างเหมาะสมกับอัตรภาพอยู่ในกรอบและระเบียบแบบแผน วัฒนธรรมที่ดีงาม ตามมาตรฐานที่ยอมรับของสังคมทั่วไป และพร้อมที่จะพัฒนาตนเองให้เหมาะสมตามการเปลี่ยนแปลงของสังคม

2. องค์ประกอบสำคัญของการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

การที่ประชาชนจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้นั้น ต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบในหลายองค์ประกอบด้วยกันเพราะแต่ละองค์ประกอบจะมีความสำคัญสูงต่ำ เพียงใดเป็นไปตามทัศนคติของแต่ละบุคคลแต่ปัจจัยที่สำคัญและเป็นองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตนั้นควรประกอบไปด้วยปัจจัยที่เป็นวัตถุประสงค์และจิตวิสัย เช่น ปัจจัยสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ค่านิยม จิตใจวัฒนธรรม ซึ่งปัจจัยต่าง ๆ เหล่านี้ได้มีการกำหนดตัวชี้วัดที่จะบอกว่า คนทั่วไปควรมีคุณภาพชีวิตที่ดีในด้านที่หวัง ซึ่งมีนักวิชาการได้เสนอองค์ประกอบคุณภาพชีวิตของมนุษย์ไว้ดังนี้

Flanagan (1978, p. 114) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของคุณภาพชีวิตว่าเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ซึ่งจำแนกได้ 5 องค์ประกอบ ดังนี้ 1) มีความสุขสบายทางด้านร่างกายและวัตถุทางด้านร่างกาย ได้แก่ การมีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บทางด้านวัตถุ ได้แก่ มีอาหารดี มีบ้านที่น่าอยู่ มีเครื่องอำนวยความสะดวก 2) มีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ เช่น ความสัมพันธ์กับคู่สมรส บิดา มารดา ญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง และบุคคลอื่น นอกจากนี้การมีบุตรและการเลี้ยงดูบุตร 3) มีกิจกรรมในสังคมและชุมชน การได้มีโอกาสสนับสนุนและช่วยเหลือผู้อื่น 4) มีการพัฒนาการทางบุคลิกและมีความสำเร็จอย่างสมบูรณ์ การพัฒนาการ เช่น ทางสติปัญญาการเรียนรู้อารมณ์และการเข้าใจตนเอง รู้จุดบกพร่อง

ของตนเอง 5) มีสันทนาการ เช่น อ่านหนังสือ ฟังดนตรี ดูกีฬา หรือสิ่งบันเทิงอื่น ๆ และมีส่วนร่วมในสังคม

Beadle-Brown, Murphy, and Diterlizzi (2008, p. 380) ได้เสนอการแบ่งคุณภาพชีวิตควบคุมไปกับการกำหนดตัวชี้วัดเป็น 8 ด้าน ดังนี้ 1) คุณภาพชีวิตด้านการรวมกลุ่มทางสังคม การรวมกลุ่มทางสังคมจะเกี่ยวข้องกับความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของกลุ่มทางสังคม การมีส่วนร่วมในกลุ่มทางสังคม สภาพแวดล้อมของที่อยู่อาศัยที่มีอิทธิพลต่อการรวมกลุ่มทางสังคม บทบาทในการดำเนินชีวิต รวมถึงพฤติกรรมที่ก่อให้เกิดปัญหาต่อวิถีการดำเนินชีวิต 2) คุณภาพชีวิตด้านความเป็นอยู่ทางกายภาพ หมายถึง ลักษณะทางสุขภาพซึ่งจะเกี่ยวข้องกับความปลอดภัย การมีสุขภาพดีการมีเวลาพักผ่อนหย่อนใจ กิจกรรมในชีวิตประจำวัน กิจกรรมสันทนาการต่าง ๆ อาหารและโภชนาการความสามารถในการเคลื่อนไหวของร่างกายและการดูแลสุขภาพ 3) คุณภาพชีวิตด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จะเกี่ยวข้องกับปฏิสัมพันธ์ทางสังคมและการมีมิตรภาพ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลภายใต้บริบทสถานที่ทำงานหรือบริบทครอบครัว นอกจากนี้ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังเกี่ยวข้องกับภาวะความโดดเดี่ยว เดียวดาย การสนับสนุนช่วยเหลือจากเครือข่ายทางสังคม ความใกล้ชิดสนิทสนมและความรัก 4) คุณภาพชีวิตด้านปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอยู่ที่ดี จะเกี่ยวข้องกับปัจจัยต่าง ๆ เช่น อาชีพ การงาน สภาพทางการเงิน การเป็นเจ้าของ (สังหาริมทรัพย์และอสังหาริมทรัพย์) ความปลอดภัย สถานภาพทางเศรษฐกิจ ลักษณะที่อยู่อาศัยและการคมนาคมขนส่ง 5) คุณภาพชีวิตด้านลักษณะทางอารมณ์ จะเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในการทำงานอาชีพ ที่อยู่อาศัย การช่วยเหลือสนับสนุน ความพึงพอใจในกลุ่มทางสังคมของตนเอง นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับ สุขภาพจิต มโนภาพแห่งตน การไร้ความเครียดและความสุขในการดำเนินชีวิต 6) คุณภาพชีวิตด้านความสามารถในการตัดสินใจด้วยตนเอง ด้านความสามารถในการตัดสินใจได้ด้วยตนเองจะเกี่ยวข้องกับความสามารถในการตัดสินใจ การควบคุมตนเอง การกำหนดทิศทางการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง อิทธิพลของที่อยู่อาศัยที่มีผลต่อความสามารถในการตัดสินใจการสนับสนุนช่วยเหลือด้วยคำพูด 7) คุณภาพชีวิตด้านการพัฒนาตนเอง จะเกี่ยวข้องกับเรื่องของการศึกษาและทักษะในการปฏิบัติตนความสามารถส่วนตัว การบรรลุสิ่งที่ปรารถนาความก้าวหน้าและพัฒนาการในด้านต่าง ๆ 8) คุณภาพชีวิตด้านสิทธิเสรีภาพ จะเกี่ยวข้องกับการเคารพในสิทธิส่วนบุคคล สิทธิมนุษยชนสิทธิในความเป็นพลเมือง (เช่น การมีสิทธิเลือกตั้ง) ความรับผิดชอบในฐานะความเป็นพลเมืองและกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวข้องกับชุมชนหรือรัฐบาล

วิฑูรย์ เดโช (2541, หน้า 14) ได้อธิบายถึงองค์ประกอบ หรือลักษณะของการมีคุณภาพชีวิตตลอดจนลักษณะสังคมที่ก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตได้ องค์ประกอบหรือ ลักษณะของการมีคุณภาพชีวิต ได้แก่ 1) มีอาหารที่มีคุณค่า มีกินและกินเป็น 2) มีที่อยู่อาศัยและที่ทำงานที่สะอาด สะดวก สบาย 3) มีความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว 4) มีสุขภาพดี มีพละกำลัง 5) มีการศึกษา และมีโอกาสที่จะเรียนรู้ 6) เป็นผู้ผลิตและบริโภคเป็น 7) มีอาชีพสุจริต 8) มีคุณธรรม และจริยธรรม 9) รู้จักหาความรู้ แก้ปัญหาและคลายทุกข์ด้วยกุศโลบาย 10) รู้จัก

ตัดสินใจ 11) ผูกมิตร และอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ 12) ขวนขวายทำใจที่มีประโยชน์ 13) มีเวลาว่าง และใช้เวลาว่างพัฒนาตนเอง

ลลิตญา ลอยลม (2545, หน้า 42) ได้ศึกษาคุณภาพชีวิตหรือการมีชีวิตที่ดี ในผู้สูงอายุ และกล่าวว่าผู้สูงอายุที่มีคุณภาพชีวิตที่ดีต้องประกอบด้วย ปัจจัยสำคัญ 4 ด้าน คือ 1) การมีความสุขทางด้านจิตใจ หมายถึง การที่บุคคล สามารถประเมินได้ว่า ประสบการณ์ ในชีวิตที่ผ่านมาคุณภาพ โดยประเมินได้จากผลกระทบระดับ ความสุขที่ได้รับและความสำเร็จ ที่ได้บรรลุตามความต้องการหรือเป้าหมายที่ตั้งไว้ 2) ความสามารถในการแสดงพฤติกรรม หมายถึง ความสามารถในการทำหน้าที่ของบุคคล ซึ่งรวมถึงการทำหน้าที่ของร่างกาย การมี สุขภาพที่ดี การรับรู้ที่ถูกต้อง และการพฤติกรรมทางสังคมที่ถูกต้อง 3) สิ่งแวดล้อมของบุคคล หมายถึง สิ่งแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 5 ส่วน ได้แก่ 3.1) สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ และที่อยู่อาศัย 3.2) บุคคลที่มีความสำคัญต่อผู้สูงอายุ เช่น สมาชิกในครอบครัว เพื่อน 3.3) บุคคลอื่นทั่วไปที่มีปฏิสัมพันธ์ กับผู้สูงอายุ 3.4) สถานภาพทางสังคม อายุ เชื้อชาติ และเศรษฐกิจ 3.5) สถานภาพสังคมและ วัฒนธรรมภายในชุมชนที่ผู้สูงอายุอาศัยอยู่ 4) การรับรู้คุณภาพชีวิต หมายถึง การที่บุคคลมีการ ประเมินตนเองเกี่ยวกับความสุขทางด้านจิตใจ ความสามารถในการทำหน้าที่

กรมสุขภาพจิต (2552, หน้า 100-101) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบแห่งคุณภาพชีวิต ผู้สูงอายุ 5 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธภาพทางสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม และ ด้านความมั่นคงในชีวิต ซึ่งผู้สูงอายุที่อยู่ตามลำพังนั้น หากไม่ได้เตรียมการหรือเตรียมตัวในการใช้ ชีวิตตามลำพังไว้ล่วงหน้าแล้วจะปรับตัวให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ยาก โดยเฉพาะสภาพที่ต้องพึ่งพิง จากความชราทำให้กระทบกับมิติทางด้านจิตใจหรือมิติทางด้านจิตวิญญาณสูงส่งผลกระทบต่อเนื้อไปพร้อม ๆ กันในอีก 5 ด้าน ของคุณภาพชีวิต ดังนี้ 1) ด้านจิตใจ เป็นการกระทบทาง อารมณ์ ความรู้สึก ตลอดจนจิตวิญญาณของผู้สูงอายุ ที่เกิดจากสภาพการพึ่งพิงจากความ ชราทำให้รู้สึก คุณค่า เกียรติและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ของตนเองลดลง ขาดการยอมรับ นับถือ ขาดความรัก ความเอาใจใส่จากบุตรหลาน หรือสมาชิกในครอบครัวและสังคม ทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกหมดหวังในชีวิตไม่มีความสุข สิ้นหวัง หมดพลัง เหน็ดเหนื่อย วิตกกังวลทั้งจาก การเจ็บป่วย และการเงิน ภาวะเครียด ซึมเศร้า โมโห หงุดหงิดเพราะให้ไหนไม่ได้ หงุดหงิดง่าย อารมณ์ไม่ค่อยดี 2) ด้านร่างกาย เป็นผลกระทบจากกระบวนการ สูงอายุที่ทำให้เกิดปัญหา สุขภาพในทุกระบบ โดยเฉพาะระบบกล้ามเนื้อและกระดูก เช่น ปวดเมื่อยเนื้อตัว ปวดหลัง ปวดเอว ปวดขา และไม่มีแรง เดินไม่ค่อยได้ เป็นโรคเรื้อรังต่าง ๆ เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โลหิตสูง โรคหัวใจ ไต เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบพฤติกรรมสุขภาพที่ไม่เหมาะสม เป็นปัจจัยเร่ง ให้เกิดความเสื่อมโทรมของร่างกายเร็วขึ้นส่งผลให้เกิดความเจ็บป่วยที่รุนแรงมากขึ้น กระทบต่อ การดำเนินชีวิตในแต่ละวันให้เกิดความยากลำบากมากขึ้น เหนื่อยง่ายให้เกิดปัญหาทางด้านจิตใจ ตามมา 3) ด้านสัมพันธภาพทางด้านสังคม เป็นผลกระทบจากความรู้สึกการมีคุณค่าในตนเอง ลดลง มีความเชื่อมั่นในตนเองน้อย ไม่พึงพอใจในชีวิต ขาดการปฏิสัมพันธ์กับครอบครัว ขาดการ

เอาใจใส่ดูแล มีความขัดแย้งในครอบครัว และขาดการปฏิสัมพันธ์กับครอบครัวและบุตรหลาน และขาดการปฏิสัมพันธ์กับสังคม พบปะสังสรรค์กับเพื่อน

3. ปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ

ปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุมีหลายปัจจัย ซึ่งผลการทบทวนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องมีดังนี้

ศรีเมือง พลังฤทธิ์ (2547, หน้า 120) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุไว้ 3 กลุ่ม คือ 1) ปัจจัยด้านบุคคล ประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษารายได้ ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพ การปฏิบัติตัวด้านสุขภาพอนามัย การพึ่งตนเอง และการเข้าร่วมกิจกรรม 2) ปัจจัยทางครอบครัว ประกอบด้วย ประเภทของครอบครัว การได้รับการเกื้อหนุน การมีบทบาทสภาพแวดล้อมที่บ้าน 3) ปัจจัยทางชุมชน ประกอบด้วย การมีกิจกรรม สิ่งแวดล้อม ข้อมูลข่าวสาร นอกจากนี้ยังพบตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตด้านต่าง ๆ ดังนี้ ด้านร่างกาย มี 7 ตัวแปร ได้แก่ อายุ รายได้ การพึ่งตนเอง การได้รับการเกื้อหนุน การมีบทบาท การมีกิจกรรมและสิ่งแวดล้อม ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม ตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตด้านความสัมพันธ์ทางสังคม มี 5 ตัวแปร ได้แก่ รายได้ การได้รับการเกื้อหนุน การมีกิจกรรม สิ่งแวดล้อม และข้อมูลข่าวสาร ด้านสิ่งแวดล้อม ตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตสิ่งแวดล้อม มี 5 ตัวแปร ได้แก่ เพศ การได้รับการเกื้อหนุน การมีบทบาท สิ่งแวดล้อมและข้อมูลข่าวสาร ด้านจิตใจ ตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตด้านจิตใจ มี 6 ตัวแปร ได้แก่ รายได้ ความรู้เกี่ยวกับสุขภาพ การได้รับการเกื้อหนุน สภาพแวดล้อมที่บ้าน การมีกิจกรรมและข้อมูลข่าวสาร ด้านความพอใจ ตัวแปรที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตด้านความพอใจ มี 5 ตัวแปร ได้แก่ การปฏิบัติตัว ด้านสุขภาพ การมีบทบาท สภาพแวดล้อมที่บ้าน สิ่งแวดล้อม และข้อมูลข่าวสาร

ประจัญ กิ่งมิ่งแฮ (2548, หน้า 112-113) ได้ศึกษารูปแบบการพัฒนาสุขภาพผู้สูงอายุในเขตชุมชนเมืองภาคตะวันออกเฉียงเหนือประเทศไทย โดยการวิเคราะห์เชิงระบบ (system analysis) พบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาสุขภาพผู้สูงอายุ ซึ่งถ้ามองในองค์รวมก็คือ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตนั่นเอง สามารถสรุปปัจจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุออกเป็น 8 ด้าน คือ 1) ปัจจัยด้านปัจเจกบุคคล ประกอบด้วย ตัวแปรที่สำคัญ ได้แก่ การเตรียมเข้าสู่วัยสูงอายุที่มีคุณภาพ การอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีมีคุณค่าและพึ่งตนเองได้ การได้รับสิทธิและความเสมอภาคทางสังคม การได้รับการคุ้มครองไม่ถูกทอดทิ้ง และการศึกษาการเรียนรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาสุขภาพผู้สูงอายุ 2) ปัจจัยด้านครอบครัว ประกอบด้วย ตัวแปรที่สำคัญ ได้แก่ ผู้สูงอายุได้อยู่อาศัยกับครอบครัว ความเข้าใจและความเอื้ออาทรของครอบครัวที่มีต่อผู้สูงอายุ ครอบครัวให้การเกื้อหนุนและการมีความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกภายในครอบครัวกับผู้สูงอายุ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข 3) ปัจจัยด้านชุมชน ประกอบด้วย ตัวแปรที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชนตระหนักในความสำคัญของผู้สูงอายุบังเกิดผลดีต่อผู้สูงอายุ มีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน ซึ่งได้แก่ ชุมชนเปิดโอกาสให้บทบาทเพื่อการเข้าร่วมกิจกรรมชุมชน และชุมชนให้การเกื้อหนุนผู้สูงอายุ ซึ่งหมายถึง การให้การดูแลรับผิดชอบ ให้การอุปการคุณ

เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีต่อผู้สูงอายุ 4) ปัจจัยด้านการจัดระบบบริการสุขภาพผู้สูงอายุ ประกอบด้วยตัวแปรที่สำคัญ คือ ชุมชนตระหนักในความสำคัญ มีนโยบายมาตรการที่ดำเนินการ จัดกิจกรรมบริการสุขภาพแก่ผู้สูงอายุ ชุมชนจัดพัฒนาบุคลากร เพื่อการดูแลและจัดระบบบริการ สุขภาพผู้สูงอายุให้มีประสิทธิภาพ เป็นการจัดบริการสุขภาพที่เหมาะสมกับวัยและระดับความ พึงพอใจในการรับบริการสุขภาพ 5) การพัฒนาสุขภาพด้านสังคม ประกอบด้วย ตัวแปรที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมชุมชน การเข้าเป็นอาสาสมัครและเครือข่ายสังคม การเข้าใจผู้อื่น คบคนได้ในชุมชนเดียวกัน อยากร่วมสังคมและต้องการเพื่อนใหม่ 6) ปัจจัยด้านการพัฒนา จิตใจ ประกอบด้วยตัวแปรสำคัญด้านศาสนาและความเชื่อ กิจกรรมที่พึงทางจิตใจให้มีสมาธิ การควบคุมตนเอง และการมีงานอดิเรกทำเป็นกิจกรรมที่รู้จักการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ มีความตั้งใจและวิริยะที่จะทำกิจกรรมให้สำเร็จ รวมทั้งตั้งใจและการควบคุมตนเองอันเป็น ความสามารถในการควบคุมพฤติกรรมตนเองซึ่งเป็นผลดีต่อการพัฒนาสุขภาพด้านจิตใจ 7) ปัจจัยการพัฒนาด้านร่างกาย ประกอบด้วย ตัวแปรที่สำคัญ คือ การมีพฤติกรรมสุขภาพที่ดี ในชีวิตประจำวัน การมีภาวะโภชนาการที่ดี การรู้จักเลือกสรรอาหารที่มีคุณค่ามีประโยชน์ต่อ ร่างกาย การใช้แรงงานในการประกอบกิจกรรมตามความเหมาะสม และการพักผ่อนนอนหลับ เป็นความสุข และ 8) ปัจจัยการมีสุขภาพดี ประกอบด้วย การมีสุขภาพดีทั้งร่างกายและจิตใจ ด้านร่างกายเป็นความสามารถในการควบคุมโรคในระยะ 1 ปี ที่ผ่านมาได้ คือ โรคหัวใจขาดเลือด โรคมะเร็ง โรคเส้นเลือดในสมองอุดตัน โรคไตเสื่อม และวัณโรค และโรคสามารถควบคุมได้ ในระยะ 6 เดือนที่ผ่านมา ได้แก่ ความดันโลหิตสูงและโรคเบาหวาน ส่วนด้านจิตใจประกอบด้วย การเข้าร่วมกิจกรรมครอบครัว ชุมชนเป็นประจำ ไม่มีปัญหาด้านอารมณ์รู้สึกตนเองว่ามีคุณค่า และรู้สึกตนเองไม่ได้ถูกทอดทิ้งและการมีพินถาวรใช้ได้อย่างน้อย 20 ซี การมีดัชนีมวลกายเป็น ปกติและมีความสามารถช่วยเหลือตนเองและผู้อื่นได้ตามอัธยาศัย

ธัญ กนกเทศ (2549, หน้า 109) ได้ศึกษาการพัฒนามาตรฐานและตัวชี้วัดทาง สังคมด้านความมั่นคงทางสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตชุมชนเมือง สะท้อนความเป็นองค์รวมของ ระบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุที่ครอบคลุมเกือบทุกด้าน โดยพบว่า โมเดลมาตรฐานและ ตัวชี้วัดทางสังคมด้านความมั่นคงทางสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตชุมชนเมืองประกอบด้วย 10 มาตรฐาน 52 ตัวชี้วัด พบว่า มาตรฐานที่ 1 ด้านสุขภาวะทางกาย ประกอบด้วย 1) ความสามารถ ในการปฏิบัติกิจวัตรประจำวันได้ 2) การปลอดพ้นจากโรคประจำตัวในกลุ่มโรคอาการทางกาย มาตรฐานที่ 2 ด้านสุขภาวะจิต ประกอบด้วย 3) ความเข้มแข็งในการแก้ไขปัญหาของตนเอง 4) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ มาตรฐานที่ 3 ด้านสุขภาวะทางสังคม ประกอบด้วย 5) การดำเนินชีวิต ในสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย 6) การดำรงชีวิตในครอบครัวที่อบอุ่น มาตรฐานที่ 4 ด้านสุขภาวะ ทางจิตวิญญาณ ประกอบด้วย 7) ความพึงพอใจในบทบาทของตน มาตรฐานที่ 5 ด้าน หลักประกันทางสังคม ประกอบด้วย 8) การเข้าหลักประกันด้านสุขภาพ 9) การมีสภาพแวดล้อม ในการประกอบอาชีพที่ดี มาตรฐานที่ 6 ด้านการคุ้มครองและพิทักษ์สิทธิ ประกอบด้วย 10) การได้รับสิทธิที่จะทำงานและเลือกงานอย่างเสรี 11) การเข้าถึงความคุ้มครองทางสังคมอย่าง เท่าเทียมกัน มาตรฐานที่ 7 ด้านการดูแลและเกื้อหนุนทางสังคม ประกอบด้วย 12) มาตรฐาน

การครองชีพที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุ 13) การมีสถานภาพทางสังคมที่เหมาะสมของผู้สูงอายุ มาตรฐานที่ 8 ด้านการเตรียมความพร้อมเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 14) การส่งเสริมวัฒนธรรมการให้เกียรติผู้สูงอายุ 15) การส่งเสริมการดำเนินงานเพื่อสร้างวิถีสุขภาพที่ดี มาตรฐานที่ 9 ด้านการพึ่งพาตนเองทางสังคมและวัฒนธรรม ประกอบด้วย 16) ภาวะความเป็นผู้นำ 17) ความสามารถในการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่น มาตรฐานที่ 10 สำนักสาธารณะของผู้สูงอายุ ประกอบด้วย 18) การพัฒนาศักยภาพเครือข่ายของผู้สูงอายุ 19) การดำเนินกิจกรรมร่วมกับผู้แสดงทางสังคมอื่น ๆ

ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์ (2554, หน้า 52) กล่าวว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีดังนี้ 1) ปัจจัยด้านบุคคล ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษา อาชีพ รายได้ ความเพียงพอของรายได้ จำนวนบุตรที่มีชีวิตอยู่ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน 2) ปัจจัยด้านครอบครัว ได้แก่ ประเภทของครอบครัว จำนวนสมาชิกในครอบครัว การมีบทบาทในครอบครัว การได้รับการเกื้อหนุนครอบครัว สภาพแวดล้อมที่บ้าน 3) ปัจจัยด้านชุมชน ได้แก่ การเข้าร่วมกิจกรรมในชุมชน การเป็นสมาชิกกลุ่ม/ชมรม การดำรงตำแหน่งในชุมชน สิ่งแวดล้อมในชุมชน การได้รับข้อมูลข่าวสารในชุมชน

4. ทฤษฎีการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

การผสมผสานและเชื่อมโยงทฤษฎีเพื่อการอธิบายคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุเพื่อค้นหาปัจจัยหรือองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ การอธิบายหรือค้นหาคำตอบเรื่องราวต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ เช่น มีสาเหตุอะไร หรือทำไม ที่ทำให้ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมเช่นนั้น มีปัจจัยอะไรบ้างที่จะทำให้ผู้สูงอายุได้ใช้ชีวิตในบั้นปลาย และครอบครัว ชุมชน หรือสังคมควรจะให้อะไรแก่ผู้สูงอายุได้บ้าง การเกื้อหนุนทางสังคม บทบาทและกิจกรรมของผู้สูงอายุในสังคม สวัสดิการและสังคมสงเคราะห์ ฯลฯ

แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ผู้วิจัยได้ศึกษาทฤษฎีที่เกี่ยวข้องและผลการวิจัยมาพัฒนาเป็นกรอบความคิด ซึ่งการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม ดังนั้นจึงมีความเกี่ยวข้องกับทฤษฎีต่าง ๆ ค่อนข้างมากและหลากหลาย การกำหนดองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต ในที่นี้ผู้วิจัยได้ใช้ทฤษฎีนำมาพัฒนาเป็นกรอบแนวคิดในการกำหนดองค์ประกอบในการสร้างแบบสอบถาม ประกอบด้วย แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความต้องการของมนุษย์ ทฤษฎีกิจกรรม ทฤษฎีบทบาท แนวคิดเกี่ยวกับการดูแลผู้สูงอายุ แนวคิดเกี่ยวกับการดูแลตนเองของผู้สูงอายุ แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ครอบครัวและชุมชนเป็นฐาน แนวคิดเกี่ยวกับการเกื้อหนุนเครือข่ายและการเกื้อหนุนทางสังคมของผู้สูงอายุ แนวคิดเกี่ยวกับสวัสดิการและการบริการแก่ผู้สูงอายุ แนวคิดสภาพแวดล้อม และแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง แต่ละทฤษฎีสามารถอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

4.1 ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์

ทฤษฎีความต้องการของมนุษย์ที่มีการยอมรับมากที่สุด คือ ทฤษฎีลำดับชั้นความต้องการของมนุษย์ (Hierarchy of Needs Theory) ของ Abraham Maslow, (Owen, 1987) สรุปได้ว่า ความต้องการของมนุษย์นั้นมีการพัฒนาเป็นลำดับชั้น มนุษย์ทุกคนจะพยายามหาทางสนองตอบความต้องการตั้งแต่ระดับต่ำสุด เมื่อความต้องการชั้นต่ำสุดได้รับการตอบสนองจนเกิดความพึงพอใจแล้ว ความต้องการชั้นที่สองจะเกิดขึ้นและเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจที่จะหาทางสนองตอบความต้องการนั้น เมื่อความต้องการชั้นที่สองได้รับการตอบสนองบรรลุเป้าหมายแล้ว ความต้องการชั้นที่สามจะถูกพัฒนาและกระตุ้นเป็นแรงจูงใจทำให้เกิดความต้องการระดับต่อไป

อนึ่งแนวคิดของ Maslow ได้มีการอธิบายเพิ่มเติมอีกว่า พฤติกรรมของมนุษย์ถูกเร้าให้กระทำโดยกลุ่มของความต้องการ 2 ประเภท คือ ความต้องการพื้นฐานและความต้องการชั้นสูง ความต้องการทั้ง 2 ประเภทนี้พัฒนาเป็นไปตามลำดับจากระดับต่ำสู่ระดับที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ 5 ลำดับชั้น โดยความต้องการ 4 ลำดับชั้นแรกเป็นความต้องการพื้นฐานซึ่งเกิดจากความรู้สึกขาดแคลน จึงเรียกว่า “Deficiency Needs” ความต้องการลำดับที่ 5 เป็นลำดับสูงสุดเรียกว่า “Meta Needs” หรือความต้องการเพื่อความเจริญเติบโต ความต้องการ 4 ชั้นต้องบรรลุตามขั้นตอนเสียก่อน บุคคลจึงจะสามารถพัฒนาความต้องการในลำดับที่ 5 ซึ่งเป็นจุดสูงสุดของความต้องการที่บรรลุผลมากที่สุด ซึ่งได้แก่ ความปรารถนาจะใช้ศักยภาพและประสบการณ์ที่ตนมีต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและต่อสังคม (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2548) ลำดับชั้นของความต้องการของมนุษย์ตามแนวความคิดของ Maslow มี 5 ชั้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ความต้องการขั้นพื้นฐานของร่างกาย เป็นความต้องการเบื้องต้นที่จำเป็นต่อร่างกาย เพื่อความอยู่รอดของชีวิต ได้แก่ ความต้องการอาหาร อากาศ การพักผ่อน การขับถ่าย เป็นต้น โดยทั่วไปความต้องการร่างกายของมนุษย์เรียกว่า ปัจจัย 4 แต่ทางตะวันตกรวมความต้องการทางเพศไว้ด้วย ในปัจจุบันสังคมและความเจริญเปลี่ยนแปลงไปมาก มนุษย์จึงมีความจำเป็นทางกายเพิ่มขึ้น
2. ความต้องการความมั่นคงและปลอดภัย เป็นความต้องการความมั่นคง ความปลอดภัยทางร่างกาย จิตใจ รวมทั้งทรัพย์สินและผลประโยชน์ เช่น วัยเด็กต้องการการปกป้องคุ้มครองจากผู้ใหญ่ และผู้สูงอายุต้องการความมั่นคงในชีวิตยามแก่เฒ่า เป็นต้น ความต้องการขั้นนี้เป็นความมั่นใจที่จะทำให้มนุษย์มั่นใจว่า เขามีอาชีพ งาน รายได้ที่มั่นคงในการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว ดังนั้นภาครัฐหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง หรือครอบครัว จึงต้องพยายามสร้างความมั่นคงในการดำรงชีวิตของตนเองและครอบครัว จึงต้องพยายามสร้างความมั่นคงให้กับผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุมีชีวิตอยู่ได้โดยไม่ต้องหวาดระแวง วิตกกังวล ในความไม่มั่นคง ปลอดภัยหรือกลัวการไม่มีหลักประกันในยามแก่เฒ่า จะทำให้เกิดปัญหากับผู้สูงอายุได้
3. ความต้องการความรักและเป็นเจ้าของ เป็นความต้องการให้คนอื่นยอมรับตน ต้องการความเป็นมิตรจากคนอื่น ความเป็นเจ้าของ ต้องการเป็นสมาชิกเป็นส่วนหนึ่งของ

กลุ่ม ความต้องการได้รับความรักและความอบอุ่นจากครอบครัว จากเพื่อน ความต้องการในขั้นนี้ เป็นความต้องการความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เช่น พ่อ-แม่ กับลูก ปู่-ย่า-ตา-ยาย กับหลาน เป็นต้น เป็นความต้องการในวงแคบกว่าความต้องการในขั้นที่ 4

4. ความต้องการเกียรติยศ ความต้องการด้านสุนทรียะ และความภาคภูมิใจ ในตนเอง เป็นความต้องการมีชื่อเสียงเป็นที่ยกย่องนับถือของคนอื่น เห็นว่าตนมีคุณค่าเป็น ประโยชน์ต่อสังคม โดยเฉพาะบุคคลที่มีอายุมากขึ้นประสบความสำเร็จจะได้รับการตอบสนอง จนถึงระดับขั้นที่ 3 คือ เมื่อประสบความสำเร็จในชีวิตและครอบครัวและยังไม่พอบุคคลยัง ต้องการให้สังคมยกย่องนับถือตน ตนต้องเป็นผู้นำของสังคม ต้องการให้เป็นที่ยอมรับของบุคคล ต่าง ๆ ในสังคมในวงกว้างมากขึ้น อนึ่งในขั้นที่ 3 และ 4 สังคมควรเห็นความสำคัญของผู้สูงอายุ ควรให้การตอบสนองดูแลผู้สูงอายุ องค์กรหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐและเอกชน ควรจัด กิจกรรมเพื่อให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมในสังคม มีการพบปะสังสรรค์กันอย่างสม่ำเสมอ เช่น การจัดตั้ง ชมรมให้กับผู้สูงอายุ เพื่อให้ผู้สูงอายุได้พบปะ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

5. ความต้องการที่จะใช้ความสามารถของตนให้เต็มที่ หรือเรียกว่า ศักยภาพ แห่งตน เป็นความต้องการสูงสุดของมนุษย์ การได้แสดงให้คนอื่นประจักษ์หรือยอมรับ ในความสามารถของตน เป็นความเข้าใจและยอมรับตนเอง ต้องการทราบถึงความสามารถ จุดเด่น และข้อบกพร่องของตนเองเพื่อจะได้ปรับปรุงตนเอง และต้องการทำงานจนสุด ความสามารถได้รับความพึงพอใจสูงสุด และประสบผลสำเร็จในงานที่ทำ

ทฤษฎีของ Maslow เป็นทฤษฎีที่เน้นเรื่องความต้องการของมนุษย์ใน 3 ด้าน หลัก คือ ด้านกาย จิตใจและสังคม โดยจัดลำดับขั้นความต้องการออกเป็น 5 ชั้น ในระยะหลัง มาสโลว์ได้เพิ่มระดับความต้องการอีก 2 ชั้น คือ ความต้องการที่จะรู้และเข้าใจ ได้แก่ ความ ต้องการที่จะแสวงหาความรู้ที่มีคุณค่าอย่างกว้างขวาง ชัดเจน ต้องการรู้และเข้าใจโลกอย่างแจ่ม ชัด และความต้องการด้านสุนทรียะ ได้แก่ ความต้องการที่จะรู้จัก เข้าถึงและรู้สึกซาบซึ้งในสิ่งที่ เป็นศิลปะจรจโรจใจ ความต้องการทั้ง 7 ชั้นนี้ ความต้องการ 4 ชั้นแรก มีความจำเป็นต้องได้รับการ ตอบสนอง ถ้าไม่ได้รับจะทำให้บุคคลเกิดความเครียด เป็นทุกข์ ส่วนความต้องการ 3 ชั้นหลัง อาจจะไม่เกิดกับทุกคนและเมื่อเกิดแล้วไม่ได้รับการตอบสนองก็ไม่ได้ทำให้เดือดร้อนเป็นทุกข์ แต่ถ้าได้รับการสนองตอบจะทำให้บุคคลมีความพึงพอใจสูงขึ้นมาก (สงวนศรี วิรัชชัย, 2527, หน้า 78) จะเห็นว่าทฤษฎีของมาสโลว์ให้ความสำคัญต่อคุณภาพชีวิตที่มีพื้นฐานมาจากความต้องการ ดังนั้นเมื่อเกิดความต้องการด้านต่าง ๆ อาทิ การมีสุขภาพอนามัย การมีรายได้ การได้รับการ สนับสนุนจากครอบครัวและเพื่อน การอยู่ในสังคมอย่างไม่มีภาวะโกรธตันทางด้านจิตใจ เป็นต้น เมื่อบุคคลได้รับการตอบสนองในทางที่ดีและเป็นประโยชน์ เขาย่อมจะเกิดความพึงพอใจและ ความสุข (Haug and Folmer, 1986) ความรู้สึกพึงพอใจและความสุขนี้ Cantrill (1965, p. 159) กล่าวว่า เกิดจากบุคคลรับรู้และใช้กระบวนการทางสติปัญญาของตนประมวลภาพรวม ตามความเป็นจริงในโลกที่ตนเผชิญอยู่แล้วทำการประเมินและตัดสินใจด้วยตนเอง นักวิจัย ต่างประเทศบางคนเมื่อก้าวถึงคุณภาพชีวิตก็จะเน้นในความหมายของความ ต้องการ ความพึง

พอใจในชีวิต และความสุขที่แต่ละคนเปรียบเทียบความคาดหวังของตนกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ว่าสอดคล้องกันหรือไม่ (Campbell, 1976 as cited in Graham and Longman, 1987)

จากที่กล่าวมาแล้ว พบว่า บุคคลที่พัฒนาถึงขั้นสูงสุดมีไม่มากนัก เนื่องจากส่วนใหญ่ยังคงดิ้นรนตอบสนองความต้องการในระดับต่ำ โดยเฉพาะผู้สูงอายุในประเทศกำลังพัฒนา เช่น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงยังยากจน ยังแสวงหาความต้องการทางด้านร่างกายและชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี ขัดสน ฉะนั้นผู้สูงอายุยังไม่ได้รับการตอบสนองในขั้นต่ำและความต้องการในขั้นสูงขึ้นไปก็จะไม่เกิด ดังนั้นกล่าวโดยกว้าง ๆ ผู้สูงอายุไทยจะหวังให้มีความสุข ได้รับการตอบสนองต่อสังคม ได้รับการรักจากครอบครัว การดูแลเอาใจใส่ หรือนำไปสู่การได้รับ เกียรติยศ ชื่อเสียง มีความภาคภูมิใจ มีผู้คนยกย่องในวงกว้างของสังคม แม้กระทั่งถึงขั้นบรรลุศักยภาพด้วยตนเอง มีการพัฒนาศักยภาพของตนเองให้เจริญงอกงามมากที่สุด คงจะเป็นไปได้ยาก ซึ่งจำเป็นต้องมีการศึกษาหาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในด้านต่าง ๆ ต่อไป

ดังนั้น การพิจารณาคูณภาพชีวิตตามแนวคิดของ Maslow สามารถนำมาหาความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางด้านบุคคล ครอบครัว และชุมชน กับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ เพื่อการนำไปหาแนวทางส่งเสริมและพัฒนาตลอดจนการแก้ไขปัญหาผู้สูงอายุได้ต่อไป เพราะเนื่องจากความต้องการของ Maslow ถ้ามนุษย์ไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ก็อาจเกิดความคับข้องใจในตัวบุคคลหรือปัญหา ซึ่งย่อมจะส่งผลต่อการปรับตัวที่เหมาะสมของผู้สูงอายุ ในภาพรวมก็คือคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุนั่นเอง ดังนั้นองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผู้สูงอายุจำเป็นต้องทราบความต้องการของผู้สูงอายุจึงนับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ในการจัดกิจกรรมหรือโครงการต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้หรือการพัฒนาผู้สูงอายุที่มีความต้องการ (คุณภาพชีวิต) ในระดับสูงให้ตระหนักชัดในตัวของตนเอง จากคุณภาพชีวิตระดับต่ำจนพัฒนาคุณภาพชีวิตไปถึงระดับสูงได้ตามลำดับขั้น ดังนั้นถ้าคุณภาพชีวิตในระดับต่ำได้รับการเติมเต็มก็พร้อมที่จะพัฒนาคุณภาพชีวิตไปสู่ลำดับขั้นสูงขึ้นไปตามทฤษฎีของ Maslow นั่นก็คือ ผู้สูงอายุสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองขึ้นสู่ระดับสูงได้

สรุปได้ว่า ความต้องการมีผลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ การที่ได้รับการตอบสนองความต้องการในด้านต่าง ๆ และการมีความรู้สึกที่ตนเองได้รับแล้วด้วยความพอใจ แสดงว่าบุคคลนั้นได้มีคุณภาพชีวิตที่ดีในระดับหนึ่ง ดังนั้น ถ้าสามารถหาแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตามความต้องการของผู้สูงอายุก็จะทำให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้

4.2 ทฤษฎีกิจกรรม

กิจกรรมเป็นกระบวนการทางร่างกายที่เกี่ยวกับการใช้พลังงานเพื่อให้เกิดผลของการกระทำหรือเกิดเป็นงานขึ้น กิจกรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนต้องกระทำอยู่ตลอดเวลาในแต่ละวัน และกิจกรรมอาจหมายถึงรูปแบบของการกระทำใด ๆ หรืองานต่าง ๆ ที่สนใจนอกเหนือจากการทำงานเพื่อการดำรงชีวิต (สุรกุล เจนอบรม, 2541) ทฤษฎีกิจกรรมทำให้มองเห็นภาพการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ นักทฤษฎีกิจกรรมเชื่อว่าผู้สูงอายุเกิดจากการได้ทำกิจกรรมต่อเนื่องที่ทำมาในอดีต ความสุข ความพึงพอใจของผู้สูงอายุเกิดจากการได้ทำกิจกรรมซึ่งแสดงถึง

ค่านิยม ความเชื่อและยังสามารถรักษาวิถีการดำเนินชีวิตของผู้สูงอายุไว้ได้ (สาวตรี ลิ่มชัยอรุณ เรื่อง, 2536, หน้า 29)

4.2.1 แนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีกิจกรรม Decker (1980, p. 125) นักทฤษฎีกิจกรรม อธิบายว่าเป็นทฤษฎีเก่าแก่ที่สุด โดยแนวคิดของทฤษฎีตั้งอยู่บนพื้นฐาน 3 ประการ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ สืบเนื่องจากผู้สูงอายุมีความสามารถที่จะควบคุมพฤติกรรมของตน การมีชีวิตอยู่อย่างโดดเดี่ยว ผู้สูงอายุก็จะพยายามหากิจกรรมอื่น ๆ มากระทำเพื่อชดเชยสิ่งที่เสียและขาดหายไปเหล่านั้น 2) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้สูงอายุ สืบเนื่องจากความต้องการทางด้านจิตใจ และด้านการยอมรับของสังคมที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ตลอดมาเมื่อผู้สูงอายุขาดความต้องการด้านใดด้านหนึ่งก็จะหาสิ่งอื่นมาทดแทน 3) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เนื่องจากผู้สูงอายุเชื่อว่ากิจกรรมต่าง ๆ สามารถชดเชยภาระหน้าที่การทำงานที่ต้องหมดความรับผิดชอบ การหมดสถานะที่ต้องเลี้ยงดูบุตรหลานและอื่น ๆ เหตุนี้การที่ผู้สูงอายุได้ร่วมกิจกรรมต่าง ๆ จะทำให้สถานะทางสังคมประสบความสำเร็จและได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ทำให้รู้สึกว่ามีคุณค่าในสังคม

ทฤษฎีกิจกรรม เชื่อว่าผู้สูงอายุที่คงระดับการกระทำกิจกรรมทางสังคมจะมีความพึงพอใจในชีวิตนั่นคือการมีคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งจริง ๆ แล้วแนวคิดนี้เหมาะกับสังคมตะวันตกที่มีค่านิยมในความเป็นอิสระของบุคคล ผู้สูงอายุไม่นิยมอยู่ร่วมกับบุตรหลานในครอบครัวเดียวกัน แต่ในสังคมไทยผู้สูงอายุส่วนใหญ่ยังคงอยู่ร่วมกับบุตรหลาน บทบาทของผู้สูงอายุจึงออกไปในรูปแบบของการเป็นที่ปรึกษา เป็นที่เคารพนับถือของบุคคลในครอบครัว รวมไปถึงการมีหน้าที่ช่วยดูแลเด็ก ดังนั้น กิจกรรมส่วนใหญ่จึงออกไปในลักษณะการเข้าร่วมกิจกรรมทางด้านศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นต้น ซึ่งลักษณะกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุไทยส่วนใหญ่ค่อนข้างจะแตกต่างจากกิจกรรมทางสังคมของผู้สูงอายุทางโลกตะวันตก

แนวคิดทฤษฎีกิจกรรมนี้ McClelland (1982, p. 95) ได้ศึกษาถึงรูปแบบของทฤษฎีกิจกรรม พบว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกิจกรรมทางสังคม คือ เพศ อายุ สถานภาพสมรส การศึกษา สถานภาพทางเศรษฐกิจ ภาวะสุขภาพและกิจกรรมทางสังคมของแต่ละบุคคลซึ่งจะทำให้เกิดความพึงพอใจในสังคม ความพึงพอใจในชีวิต และการมีทัศนคติเกี่ยวกับตนเองในทางบวก ส่วนการจะส่งเสริม Self-Concept ในแต่ละบุคคลนั้นมีเพียงวิธีเดียว คือ การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในรูปแบบที่เรียกว่า “Role Support” อันก่อให้เกิดความกลมกลืนทางอารมณ์ของสัมพันธ์ภาพ ทำให้บุคคลรับรู้ถึงการยอมรับตนเองในสังคม เกิดความพอใจในสังคมและเกิดความพึงพอใจในชีวิตในที่สุด

สรุปได้ว่า กิจกรรมเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญต่อร่างกายของผู้สูงอายุอย่างมาก และเป็นกิจกรรมที่มีผลต่อสภาพร่างกาย จิตใจและสังคม และต้องจัดตามความสนใจและความพอใจของผู้สูงอายุ

4.2.2 แนวคิดการจัดกิจกรรมผู้สูงอายุ แนวคิดพื้นฐานที่เกี่ยวกับการจัดกิจกรรมสำคัญสำหรับผู้สูงอายุที่ได้ดำเนินการในอดีต ถือเป็นกิจกรรมของบุคคลกลุ่มหนึ่งในสังคมซึ่งมีพลังความคิด มีความสามารถ และมีประสบการณ์สูงในการพัฒนาตนเองและสังคม ซึ่ง พฤตินันท์

เหลืองไพบูลย์ (2550, หน้า 70) ได้สรุปแนวคิดไว้ดังนี้ 1) ผู้สูงอายุ เป็นบุคคลที่ควรจะได้รับ ความยกย่องนับถือ และการยอมรับว่าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม 2) ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่ควรจะต้องได้รับการดูแล และการเอาใจใส่ในด้านสุขภาพพลานามัย และใช้ความรู้และประสบการณ์ของตน ให้เป็นประโยชน์ 3) ผู้สูงอายุเป็นบุคคลที่ต้องมีโอกาสทำงาน และเข้าร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของสังคมตามกำลังความสามารถและตามความต้องการของตน

จากแนวคิดพื้นฐานดังกล่าว ทำให้เกิดมีความเชื่อในเรื่องการจัดกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ โดยการนำทฤษฎีกิจกรรมมาใช้อธิบายและสนับสนุนความเชื่อดังกล่าวด้วย กิจกรรมจึงมีความสำคัญและมีความจำเป็นต่อผู้สูงอายุและทำให้ผู้สูงอายุได้มีสถานภาพและบทบาทอยู่ในระดับหนึ่งในสังคมซึ่งจะทำให้มีความรู้สึกว่าเป็นบุคคลที่มีคุณค่าและเป็นที่ยอมรับของสังคม สามารถที่จะทำกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคมได้ ไม่เป็นผู้ไร้บทบาท

ทฤษฎีกิจกรรมเน้นให้ผู้สูงอายุพยายามรักษาระดับของกิจกรรมทางสังคมของตนเองไว้ กิจกรรมของบุคคลที่ถูกผลักดันให้เลิกกระทำจะต้องมีกิจกรรมใหม่ ๆ มาทดแทน ทฤษฎีนี้เชื่อว่าบุคคลใดที่สามารถดำรงกิจกรรมทางสังคมของตนเองไว้ได้จะเป็นบุคคลที่สามารถดำรงชีวิตในสังคมได้อย่างปกติสุขและเป็นผู้ที่มีภาพพจน์ของตนดี มีการบูรณาการของสังคมดี มีความพึงพอใจในชีวิตสูงและจะเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต นอกจากนี้กิจกรรมจะเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้สูงอายุมีความพึงพอใจในชีวิตมากยิ่งขึ้น ซึ่งหมายถึง การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นการช่วยเหลือหรือแนะนำให้ผู้สูงอายุที่รู้สึกเหงา คิดว่าตนเป็นคนไร้ประโยชน์ให้เปลี่ยนแปลงทัศนคติของตนโดยการกลับเข้าสู่ชีวิตสังคม และมีกิจกรรมในด้านต่าง ๆ เพิ่มมากขึ้นตามลำดับ

4.2.3 ประเภทและลักษณะการจัดกิจกรรมของผู้สูงอายุ มีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

4.2.3.1 ประเภทกิจกรรมของผู้สูงอายุ Lemon, Bengton and Peterson (1972, p. 58) แบ่งกิจกรรมออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้

1) กิจกรรมที่ไม่มีรูปแบบ กิจกรรมนี้มีลักษณะเป็นกิจกรรมของผู้สูงอายุที่เกี่ยวข้องกับบุคคลอื่น ทั้งในครอบครัวและสังคม ไม่มีการกำหนดรูปแบบเวลาการปฏิบัติที่แน่นอนชัดเจน กิจกรรมเหล่านี้ผู้สูงอายุปฏิบัติร่วมกับสมาชิกในครอบครัวหรือผู้ใกล้ชิดอื่น เช่น ญาติ เพื่อนบ้าน เป็นกิจกรรมที่อาจเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา ขึ้นอยู่กับภาวะสุขภาพกาย จิต ความสัมพันธ์ระหว่างญาติพี่น้อง หรือเพื่อน ซึ่งมักมีพฤติกรรมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Bengtson, Kasschau and Ragan, 1977, p 145)

2) กิจกรรมที่มีรูปแบบ เป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุเข้าร่วมในองค์กร เช่น สมาคม ชมรม หรือกลุ่มต่าง ๆ กิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นโดยบุคคลซึ่งอาจเป็นผู้สูงอายุ หรือเจ้าหน้าที่ขององค์กรเป็นผู้ดำเนินการ ซึ่งจะมีรูปแบบที่แน่นอนชัดเจนเป็นกิจกรรมภายนอกครอบครัวซึ่งผู้สูงอายุจะมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นในสังคม และจะต้องปฏิบัติตามกฎ ระเบียบ ข้อบังคับหรือข้อตกลงขององค์กรนั้น ๆ การทำกิจกรรมใด ๆ ในองค์กรผู้สูงอายุสามารถปฏิบัติได้ตามแนวทางที่กำหนดไว้แล้ว กิจกรรมเหล่านี้ถูกจัดขึ้นเพื่อประโยชน์โดยตรงต่อตัวผู้สูงอายุ

3) กิจกรรมที่กระทำตามลำพังหรือการอยู่คนเดียว เป็นกิจกรรมที่ผู้สูงอายุสามารถทำได้ตามลำพังไม่ต้องมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นโดยธรรมชาติบุคคลอาจต้องการเวลา

เพื่ออยู่คนเดียวตามลำพังอย่างสงบ และทำกิจกรรมที่ตนสนใจ พอใจอย่างเจียบ ๆ เช่น การทำงานอดิเรก การนอนพักผ่อน ผู้สูงอายุจะได้รับประโยชน์ สุขสบายและความเพลิดเพลิน จากกิจกรรมนี้

นอกจากนี้ พัทสนนท์ คัมภีร์พร (2545, หน้า 39) กล่าวถึง กิจกรรมที่เหมาะสมสำหรับผู้สูงอายุโดยสรุปจะเน้นกิจกรรมที่ไม่ต้องออกแรงมาก กิจกรรมที่ทำคนเดียว กิจกรรมกลุ่ม และกิจกรรมทางศาสนา ซึ่งสามารถจัดเป็นประเภทได้ 9 ประเภท ดังนี้ 1) การออกกำลังกายและกีฬา 2) เกม 3) งานศิลปะและหัตถกรรม 4) การทำอาหาร 5) การเล่นดนตรี เต้นรำและการแสดง 6) การสนทนาและไต่वाที่ 7) กิจกรรมตามประเพณีและวัฒนธรรม 8) กิจกรรมศาสนา และ 9) การท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุสามารถแบ่งเป็นประเภทต่าง ๆ เช่น กิจกรรมด้านการศึกษาตามความสนใจ การส่งเสริมสุขภาพอนามัย การพัฒนาท้องถิ่นและสังคม กิจกรรมด้านวัฒนธรรม กิจกรรมการเผยแพร่ความรู้ การศึกษานอกสถานที่ กิจกรรมอาสาสมัคร ฯลฯ

4.2.3.2 ลักษณะการจัดกิจกรรมของผู้สูงอายุ ลักษณะการจัดกิจกรรมย่อมขึ้นอยู่กับแนวคิดเกี่ยวกับทฤษฎีกิจกรรม ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น เพศ อายุ สถานภาพ สมรส การศึกษา สถานภาพทางด้านเศรษฐกิจ ภาวะสุขภาพและกิจกรรมทางสังคมของแต่ละบุคคล มีความสัมพันธ์กับลักษณะการจัดกิจกรรมแก่ผู้สูงอายุด้วย การดำเนินการจัดกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุนั้น นอกจากจะมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ และทำให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้สูงอายุแล้ว ควรจะเป็นกิจกรรมที่ใช้เวลาไม่นานจนเกินไป และจะต้องให้ทั้งความสนุกสนานและเกิดประโยชน์ สามารถตอบสนองความต้องการและปัญหาพื้นฐานของผู้สูงอายุได้เป็นอย่างดี และควรเน้นกิจกรรมที่จะช่วยทำให้ผู้สูงอายุนั้นอยู่ในครอบครัวของตน และสังคมได้อย่างมีความสุข แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะการจัดกิจกรรมเป็นแนวคิดที่ใช้ในการสงเคราะห์หรือศูนย์บริการผู้สูงอายุ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักสังคมสงเคราะห์จัดลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อสอดคล้องและเป็นประโยชน์แก่ผู้สูงอายุโดยพิจารณาจากภาวะสุขภาพ ความสนใจ และความต้องการของผู้สูงอายุเป็นเกณฑ์ (ธีระภัทรา เอกผาชัยสวัสดิ์, 2547, หน้า 78)

4.2.4 ประโยชน์ของกิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุ

กิจกรรมสำหรับผู้สูงอายุที่จัดขึ้นนั้น มักเป็นกิจกรรมที่มีประโยชน์ทางด้านสุขภาพอนามัยของผู้สูงอายุ 4 ด้าน คือ

1) ด้านร่างกาย ทำให้ผู้สูงอายุได้เคลื่อนไหว ได้ออกกำลังกาย พยาธิสภาพจากการไม่เคลื่อนไหวหรือเคลื่อนไหวไม่เพียงพอจึงลดลง ทำให้สุขภาพกายดีขึ้น คีลเลอ พบว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมนันทนาการที่มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนท่าทาง ซึ่งมีผลให้ระบบการไหลเวียนเลือดและระบบทางเดินหายใจได้ทำงานอย่างต่อเนื่อง นอกจากจะมีผลดีต่อการส่งเสริมความแข็งแรง ทนทานและการชะลอความเสื่อมให้กับระบบทั้งสองโดยตรงแล้วยังทำให้ร่างกายใช้พลังงานเพิ่มมากขึ้น ปริมาณไขมันที่สะสมในร่างกายจึงลดลง (Keller, 1991 as cited in McDonald, Nyankori and MaGuire, 1996, p. 128) 2) ด้านจิตใจและอารมณ์ กิจกรรมทำให้ผู้สูงอายุเกิดความสุขเพลิดเพลิน สนใจในกิจกรรมนันทนาการจึงลดเวลาสนใจตนเองและ

ครุ่นคิดแต่เรื่องตนเองเพิ่มเวลาให้ผู้สูงอายุได้สนใจสิ่งแวดล้อมและครอบครัว ผู้สูงอายุจึงรู้สึกผ่อนคลาย ลดการพึ่งพาผู้อื่น การส่งเสริมให้ผู้สูงอายุเข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการ เช่น การออกกำลังกายที่เน้นส่งเสริมสมรรถภาพด้านความแข็งแรงและความอ่อนตัว ทำให้ผู้สูงอายุสามารถทำกิจกรรมประจำวัน เช่น การอาบน้ำและการเดินได้ดีขึ้น (McDonal, Nyankori and McGuire, 1996, p. 154) 3) ด้านสังคม กิจกรรมทำให้ผู้สูงอายุได้สังสรรค์กัน จึงเพิ่มความรู้สึกคุ้นเคยมีการช่วยเหลือกันเพื่อให้กิจกรรมนันทนาการนั้น ๆ สำเร็จ กฎกติกานอกกิจกรรมนันทนาการ อาจมีผลกระทบเตือนให้ผู้สูงอายุระลึกถึงบทบาทของตนเองและบุคคลอื่น ๆ ในกลุ่มกิจกรรมนันทนาการ ซึ่งอาจจะทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มและมีความสำคัญในกลุ่ม จึงเพิ่มความมั่นใจในการแสดงออกและการเข้าสังคมของผู้สูงอายุ (Walker, et al., 1997, p. 258) 4) ด้านสติปัญญา กิจกรรมทำให้ผู้สูงอายุรู้สึกท้าทายที่จะต้องทำกิจกรรมให้สำเร็จทั้งในระดับบุคคลและระดับกลุ่ม ผู้เข้าร่วมกิจกรรมนันทนาการจึงต้องคิดวางแผนการร่วมกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน และนันทนาการที่ต้องอาศัยความรู้และการใช้วิจารณญาณ เช่น การวิเคราะห์วิจารณ์ข่าวสารต่าง ๆ ทำให้ผู้สูงอายุรับรู้ข่าวสารบ้านเมืองเพิ่มเติมขึ้น จึงเพิ่มความรอบรู้ให้ผู้สูงอายุได้ เมื่อเกิดความรู้ความเข้าใจโดยการประมวลจากข่าวที่ได้รับรู้และการวิเคราะห์จะทำให้ผู้สูงอายุที่ร่วมกิจกรรมนันทนาการเหล่านี้เกิดความคิดรวบยอดที่มีเหตุผลสอดคล้องกับสังคม วัฒนธรรมปัจจุบันได้เพิ่มมากขึ้น

สรุปได้ว่า ทฤษฎีกิจกรรมเป็นทฤษฎีที่เชื่อว่าผู้สูงอายุจะมีคุณภาพชีวิตที่ดีนั้นควรมีกิจกรรมหรือการเข้าร่วมทางสังคม ซึ่งสามารถประยุกต์ทฤษฎีกิจกรรมมาใช้ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุได้เนื่องจากกิจกรรมก่อให้เกิดความสมบูรณ์ทางด้านร่างกายและจิตใจ การเข้าร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์ต่อสุขภาพกายและจิตอย่างชัดเจน (ศศิธร แสงพงศาสนนท์, 2541, หน้า 84) อีกทั้งการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของผู้สูงอายุเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะทำให้ผู้สูงอายุมีสถานภาพและบทบาทในสังคมของการดำรงชีวิตอย่างเป็นปกติสุข ทำให้เกิดความพึงพอใจ โดยเฉพาะการสามารถดำรงกิจกรรมทางสังคมของตนเองไว้ได้ และทฤษฎียังเชื่อว่าการเข้าร่วมกิจกรรมของผู้สูงอายุจะช่วยรักษาสุขภาพและบุคลิกภาพของผู้สูงอายุไว้ได้นำไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีในบั้นปลายทั้งทางร่างกาย จิตใจและสังคม

4.3 ทฤษฎีบทบาท

นักสังคมวิทยา พยายามที่จะหาคำอธิบายว่า บุคคลมีการปรับตัวต่อการเป็นผู้สูงอายุอย่างไร ซึ่งการปรับตัวนั้นน่าจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับทฤษฎีบทบาท (Cottrell, 1942, p. 74) บุคคลจะรับบทบาททางสังคมที่แตกต่างกันไปตลอดชั่วชีวิตของเขา เช่น บทบาทของการเป็น พ่อ แม่ ภรรยา ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย ฯลฯ ความเป็นอยู่ของบุคคลจะถูกกำหนดโดยบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ การจะอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุขและดีขึ้นเพียงใดขึ้นอยู่กับปฏิบัติตนต่อบทบาทที่ตนกำลังเป็นอยู่ได้เหมาะสมเพียงใด โดยที่อายุจะเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งในการจะกำหนดบทบาทของแต่ละบุคคลในแต่ละช่วงชีวิตที่ดำเนินไปของบุคคลนั้น ดังนั้นบุคคลจะปรับตัวต่อความเป็นผู้สูงอายุได้ดีเพียงใด จึงน่าจะขึ้นอยู่กับการยอมรับถึงบทบาทในแต่ละช่วง

ชีวิตที่ผ่านมาของตนเอง อันจะส่งผลถึงการยอมรับบทบาททางสังคมที่กำลังจะมาถึงหรือกำลังจะเปลี่ยนไปในอนาคต

Allport (1967, p. 134) ได้กล่าวไว้ว่าการแสดงบทบาทของบุคคล ขึ้นอยู่กับปัจจัย 4 ประการ คือ 1) ความคาดหวังในบทบาท (Role Expectation) เป็นบทบาทที่สังคมคาดหวังให้บุคคลปฏิบัติตามสถานภาพหรือตำแหน่งที่บุคคลนั้นครองอยู่ 2) การรับรู้บทบาท เป็นการรับรู้ในบทบาทของตน ซึ่งขึ้นอยู่กับความต้องการ ค่านิยมและเป้าหมายในชีวิตของบุคคลแต่ละคน 3) การยอมรับบทบาทของบุคคลจะขึ้นอยู่กับความสอดคล้องระหว่างบทบาทที่สังคมคาดหวัง กับการยอมรับบทบาทของตนเองของแต่ละบุคคล เพราะถึงแม้ว่าบุคคลจะถูกผลักดันให้ปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมคาดหวังไว้ แต่ถ้าบุคคลคิดว่าการปฏิบัติ ตามบทบาทดังกล่าวจะก่อให้เกิดการเสียประโยชน์ หรือขัดแย้งกับความต้องการของตนเอง บุคคลก็จะพยายามหลีกเลี่ยงที่จะปฏิบัติตามบทบาทนั้น ๆ และ 4) การแสดงบทบาทหน้าที่ของบุคคลเป็นการปฏิบัติตามสถานภาพ ซึ่งอาจจะปฏิบัติตามความหมายของสังคมหรือปฏิบัติบทบาทตามการรับรู้ของตนเอง และ Steven (1981, p. 90) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทว่า บทบาทประกอบด้วย จิตใจและสังคม ซึ่งบุคคลจะแสดงบทบาทตามสภาพความพอใจของตนและความคาดหวังของสังคม

สุพัตรา สุภาพ (2532, หน้า 28) กล่าวว่า บทบาท หมายถึง การปฏิบัติ ตามสิทธิ และหน้าที่ของสถานภาพ (ตำแหน่ง) ทางสังคมที่กำหนดไว้ เช่น ตำแหน่งเป็นพ่อ บทบาท คือ เลี้ยงลูก ตำแหน่งเป็นครู บทบาท คือ อบรมสั่งสอนนักเรียน เป็นต้น ด้วยเหตุนี้บทบาทจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้บุคคลมีพฤติกรรมที่เหมาะสม มีความรับผิดชอบต่องานที่ตนต้องปฏิบัติ นอกจากนี้ การแสดงบทบาทของบุคคลขึ้นอยู่กับความคาดหวังของบุคคลรอบด้านและการตัดสินใจของตน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นจากกระบวนการอบรมสั่งสอนทางสังคม ดังนั้นการแสดงบทบาทของบุคคลจะเหมาะสมหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่สำคัญ ได้แก่ 1) ความเข้าใจบทบาทที่ตนต้องปฏิบัติ 2) ประสบการณ์ของบุคคล และ 3) บุคลิกภาพของบุคคล (ทัศนาศิลป์, 2524, หน้า 50)

สรุปได้ว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคลที่จะปฏิบัติตามตำแหน่ง (สถานภาพ) ทางสังคมของตน และความคาดหวังของบุคคลอื่นในสังคมนั้น ๆ โดยผ่านกระบวนการอบรมสั่งสอนทางสังคม ทั้งนี้บทบาทเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับสถานภาพโดยตรงเพราะสถานภาพที่บุคคลใดดำรงอยู่ บุคคลนั้นย่อมได้รับการคาดหวังจากสังคมว่าควรมีบทบาทเช่นไร ขณะเดียวกันผู้เป็นเจ้าของสถานภาพก็ต้องคำนึงถึงด้วยว่าตนเองควรมีบทบาทเช่นไรจึงจะสอดคล้องกับบรรทัดฐานและค่านิยมของสังคมที่อาศัยอยู่ ดังนั้น สำหรับผู้สูงอายุแล้ว บทบาทที่เกิดขึ้นและเป็นอยู่จึงมักจะแปรเปลี่ยนไปตามสถานภาพของผู้สูงอายุ สถานภาพและบทบาทของบุคคลย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพสังคม บรรทัดฐาน และความคาดหวังของบุคคลอื่น การก้าวเข้าสู่วัยสูงอายุทำให้คนส่วนใหญ่มีภาพลักษณ์ต่อผู้สูงอายุว่าเป็นบุคคลที่มีความเสื่อมถอย มีแต่ความสูญเสีย เช่น การสูญเสียบุคคลในครอบครัวและญาติมิตรจากการอพยพโยกย้ายไปตั้งครอบครัวใหม่หรือจากการเสียชีวิตของบุคคลในครอบครัว การเสื่อมถอยของสุขภาพและการสูญเสียรายได้ต่าง ๆ ที่เคยมีในอดีต ดังนั้นความโชคไม่ตีต่าง ๆ ดูเหมือนจะกลายเป็นสัญลักษณ์

ของผู้สูงอายุไม่ว่าจะเป็นความโศกเศร้า ความหง่อมชรา การไร้ความสามารถ และความยากจน แนวความคิดที่ผิด ๆ เหล่านี้ได้นำไปสู่ทัศนคติในทางลบต่อผู้สูงอายุซึ่งมีผลต่อสถานภาพและการกำหนดบทบาทของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงทางการเรียนรู้ของบุคคลและความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจะก่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับผู้สูงอายุของบุคคลต่าง ๆ เพิ่มขึ้น รวมทั้งผู้สูงอายุเองได้มีการปรับตัวและพัฒนาตนเองอยู่ตลอดเวลา ทำให้สถานภาพของผู้สูงอายุและบทบาทด้านต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไป

บทบาทในสังคมของผู้สูงอายุที่ปรากฏให้เห็นเป็นกิจกรรมในชีวิตประจำวัน คือ กิจกรรมภายในบ้านและกิจกรรมทางศาสนา เป็นบทบาทที่เกิดขึ้นตามการรับรู้ และความเข้าใจของผู้สูงอายุ โดยผู้สูงอายุคาดคิดว่าบทบาทของตนเองในช่วงเข้าสู่วัยสูงอายุควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้ย่อมเกี่ยวข้องกับทัศนคติ ค่านิยม หรือบุคลิกภาพ และประสบการณ์ของผู้สูงอายุแต่ละคน นอกจากนี้การที่ผู้สูงอายุในปัจจุบันเป็นผู้มีสุขภาพกายที่ดี มีความรู้ความสามารถ (สุทธิชัย จิตะพันธ์กุล, 2541, หน้า 48) มากกว่าที่ผ่านมาในอดีต ทำให้สถานภาพทางสังคมของผู้สูงอายุเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น สังคมมองว่าผู้สูงอายุไม่ได้เป็นผู้สร้างภาระให้แก่สังคมตลอดไป แต่ผู้สูงอายุเป็นผู้มีศักยภาพสามารถทำประโยชน์ให้แก่ครอบครัวและชุมชนได้ ด้วยเหตุนี้แนวโน้มบทบาทของผู้สูงอายุ นอกจากจะมีในครอบครัวแล้ว ผู้สูงอายุยังจำเป็นต้องมีบทบาทในชุมชนเพิ่มขึ้นอีกด้วย ดังนั้นผู้วิจัยขอแบ่งบทบาทของผู้สูงอายุให้สอดคล้องกับงานวิจัยครั้งนี้ ออกเป็น 3 ประเภทกว้าง ๆ ดังนี้

1) บทบาทของผู้สูงอายุต่อตนเอง ผู้สูงอายุควรดำเนินชีวิตในวัยชรา ให้มีความสุขและให้มีคุณค่าให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ตามคำกล่าวที่ว่า แก่อย่างมีคุณค่า ชราอย่างมีความสุข โดยเฉพาะในวัยปลູมชรา ซึ่งถือว่าเป็นวัยทองของชีวิตและควรจะทำกิจกรรมทำเพื่อจะได้ไม่อยู่เฉย ๆ แต่ไม่ควรทำงานหนักเกินไปจนเกินกำลัง โดยยึดหลักความพอดีและทางสายกลางตามพระบรมราโชวาทของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ที่ว่า “คนแก่ถ้าไม่มีอะไรทำก็จะเฉาแต่ถ้าทำมากเกินไปก็จะซ้ำ” ต้องรู้จักบริหารกายให้แข็งแรง รู้จักบริหารจัดการให้เข้มแข็ง รู้จักบริหารอารมณ์ให้สงบและผาสุกอยู่เป็นนิตยในชีวิตประจำวัน ร่างกาย อารมณ์ และจิตใจ เป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุจะต้องบริหารอยู่เสมอ การเป็นผู้สูงอายุที่มีสุขภาพแข็งแรงควรปฏิบัติให้ถูกต้องตามหลัก 5 อ. ซึ่งได้แก่ อาหาร อากาศ อูจจาระ อารมณ์ และออกกำลังกาย ตลอดจนควรศึกษาและปฏิบัติธรรมอยู่เสมอโดยเฉพาะการเจริญจิตภาวนา เพื่อให้เป็นผู้มีสติและปัญญาอยู่กับตัว มีจิตที่สะอาด สงบและสว่าง หาความรู้และพัฒนาตนเองอยู่เสมอ

2) บทบาทของผู้สูงอายุต่อครอบครัว โดยทั่วไปมักเข้าใจกันว่าบทบาทของผู้สูงอายุในครอบครัว คือ บทบาทที่ต้องพึ่งพิงผู้อื่น แต่จากการศึกษาและประมวลประเด็นทางวิชาการ พบว่า ผู้สูงอายุมีบทบาททั้งในการดูแลครอบครัวเป็นผู้อบรมสั่งสอนและเลี้ยงดูหลาน และบทบาทด้านการประกอบอาชีพ ผู้สูงอายุที่แข็งแรงและประกอบอาชีพได้นั้น ส่วนใหญ่มีอาชีพหลักด้านการเกษตร ได้แก่ ทำนา ทำสวน ทำไร่ รับจ้างทั่วไป บางกลุ่มประกอบอาชีพโดยดำเนินกิจการส่วนตัว เช่น ขายของชำ ทำอาหาร ขายขนม แจวเรือจ้าง จักสาน เป็นต้น นอกจากนี้ กลุ่มที่เป็นนักวิชาชีพจะประกอบอาชีพเดิมของตน เช่น ครู แพทย์ พยาบาล

ทนายความ วิศวกรต่าง ๆ เหล่านี้ อาชีพดังกล่าวนำมาซึ่งรายได้ และผู้สูงอายุนำไปใช้จ่ายส่วนตัว และเจ็จนสมาชิกในครอบครัว ซึ่งนับว่าผู้สูงอายุเป็นผู้มีบทบาททางด้านเศรษฐกิจที่สำคัญของครอบครัวหรือเป็นผู้หาเงินค่าใช้จ่ายในครอบครัวด้วย สำหรับการยุติหรือเลิกประกอบอาชีพเกิดขึ้นเมื่อผู้สูงอายุเริ่มรู้สึกว่าสุขภาพร่างกายไม่แข็งแรง หรือมีผู้ที่รับภาระหน้าที่การทำงานต่อจากตน ส่วนผู้สูงอายุที่มีฐานะยากจน จะยุติการประกอบอาชีพต่อเมื่อร่างกายเสื่อมถอยมาก และไม่สามารถจะเคลื่อนไหวหรือพึ่งพาตนเองได้

3) บทบาทของผู้สูงอายุต่อชุมชน มักเป็นการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งให้กับชุมชนของตนเอง เป็นการรวมกลุ่มกันอย่างไม่เป็นทางการมากกว่าเป็นทางการ ความจริงผู้สูงอายุเองได้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มมานานแล้วโดยลักษณะธรรมชาติ เช่น กิจกรรมทางศาสนา และประเพณีต่าง ๆ ชุมชนจะมอบภารกิจหลักทางด้านศาสนา วัฒนธรรม และประเพณีต่าง ๆ ให้ผู้สูงอายุเป็นผู้นำโดยปริยาย เช่น งานบวช งานมงคลสมรส งานกฐิน งานผ้าป่า งานตักบาตร งานศพ เป็นต้น ชุมชนยังสนับสนุนและส่งเสริมคุณค่าของผู้สูงอายุโดยให้ผู้สูงอายุได้ถ่ายทอดความรู้ความสามารถของตนให้ลูกหลานได้เรียนรู้สืบทอดไป เช่น การทำขนม การทำอาหารการขบรื้องพื้นบ้าน ดนตรีไทย นาฏศิลป์ งานช่าง ศิลปะ ประดิษฐ์ และภูมิปัญญาชาวบ้านต่าง ๆ อีกด้วย หรือแม้กระทั่งบทบาททางการเมือง ในอนาคตผู้สูงอายุอาจจะมามีบทบาททางการเมืองที่โดดเด่นและเป็นประโยชน์ต่อสังคมมากยิ่งขึ้น (สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2539, หน้า 80) ปัจจุบันรัฐบาลได้ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุได้มีการจัดตั้งกลุ่ม/ชมรมผู้สูงอายุขึ้น เพื่อสังคมได้เห็นคุณค่าและความสำคัญของผู้สูงอายุ จึงมีการก่อตั้งชมรมหรือชุมนุมผู้สูงอายุ โดยมีจุดมุ่งหมาย 3 ประการ ดังนี้ 1) เพื่อให้ผู้สูงอายุได้พบปะสังสรรค์และจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมกัน 2) เพื่อสนับสนุนให้ผู้สูงอายุร่วมกันพัฒนาสังคมและบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม เช่น การส่งเสริมวัฒนธรรมและกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งผู้สูงอายุมีความสามารถและความถนัดที่เหมาะสมกับกิจกรรมนั้น ๆ 3) เพื่อส่งเสริมสุขภาพของผู้สูงอายุและเผยแพร่ความรู้ให้แก่ประชาชนทั่วไปได้รับทราบกิจกรรมของผู้สูงอายุในชุมชน ซึ่งนับว่าการที่ผู้สูงอายุมารวมกันเป็นชมรมผู้สูงอายุนี้ ทำให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในชุมชนเป็นอย่างมาก

สรุปได้ว่า บทบาทของผู้สูงอายุต่อตนเองเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับผู้สูงอายุในเรื่องของการยอมรับและการปรับตัวให้ได้ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ในชีวิตของแต่ละบุคคล ส่วนบทบาทของผู้สูงอายุต่อครอบครัวและชุมชนเป็นสิ่งที่ผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีความพึงพอใจ เพราะเป็นบทบาทที่สร้างความรู้สึกมีคุณค่าต่อครอบครัวและชุมชน สร้างเกียรติยศและความภาคภูมิใจให้กับผู้สูงอายุ ซึ่งสถานภาพและบทบาทของผู้สูงอายุที่เปลี่ยนแปลงไปดังกล่าวนี้ ย่อมเป็นเครื่องชี้ได้ทางหนึ่งว่าผู้สูงอายุได้รับการพัฒนาทางร่างกาย จิตใจและวิสัยทัศน์ ตลอดจนการปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของสังคมได้ในระดับหนึ่ง แต่ยังคงการโอบอุ้มและผลักดันจากสังคมในบางประการ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ มีดังนี้

Thomopoulou et al. (2010, pp. 13-28) ได้ศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับ

ความแตกต่างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ และความโดดเดี่ยวหรือความว้าเหวของผู้สูงอายุ พบว่า

- 1) ผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มตัวอย่างเป็นเพศชาย 120 คน และเป็นเพศหญิง 60 คนสามารถจำแนกเป็นช่วงอายุผู้สูงอายุได้เป็นอายุ 60-74 ปี จำนวน 100 คน และช่วงอายุตั้งแต่ 75 ปีขึ้นไป จำนวน 80 คน สถานภาพสมรสจำนวน 118 คน หย่าร้าง 9 คน และเป็นม่าย 53 คน
- 2) ระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุเพศชายสูงกว่าผู้สูงอายุเพศหญิง
- 3) ระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่มีอายุ 60-74 ปี สูงกว่าผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 75 ปีขึ้นไป
- 4) ระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุที่สมรสสูงกว่าผู้สูงอายุที่หย่าร้าง แต่ผู้สูงอายุที่หย่าร้างมีระดับคุณภาพชีวิตสูงกว่าผู้สูงอายุที่มีเป็นสถานภาพเป็นม่าย
- 5) ระดับความโดดเดี่ยวหรือความว้าเหวของผู้สูงอายุเพศหญิงสูงกว่าผู้สูงอายุเพศชาย
- 6) ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพสมรสและมีการติดต่อลูกหลานจะมีความโดดเดี่ยวหรือความว้าเหวน้อยกว่าผู้สูงอายุที่มีสถานภาพหย่าร้างและมีสถานภาพเป็นม่าย นอกจากนี้ยังพบอีกว่าผู้สูงอายุเพศหญิงที่มีสถานภาพเป็นม่ายจะมีความเจ็บปวดทางจิตใจในเรื่องความโดดเดี่ยวหรือว้าเหวจากการสูญเสียคนที่รักอย่างเห็นได้ชัด

Chen et al. (2010, pp. 61-72) ได้ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยที่มีความเกี่ยวข้องกับความพึงพอใจของผู้สูงอายุ ชาวจีนที่มีอายุตั้งแต่ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 356 คน พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจผู้สูงอายุเพศชาย ได้แก่ อายุ การไม่เจ็บไข้ได้ป่วย การมีสถานะทางการเงินที่ดี การไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น การมีลูกหลานเป็นเพื่อน และประสิทธิภาพของตนเอง ในขณะที่ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความพึงพอใจในชีวิตของผู้สูงอายุเพศหญิง ได้แก่ การไม่เจ็บไข้ได้ป่วย การไม่ขัดแย้งกับผู้อื่น การมีบทบาทในสังคม การทำกิจกรรมส่วนตัว และกิจกรรมกลุ่ม

สิงหา จันทรียวัณษ์ (2551, บทคัดย่อ) ได้พัฒนารูปแบบที่เหมาะสมสำหรับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในชนบทโดยใช้กรอบครีวเป็นศูนย์กลาง พบว่า 1) คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชนบทของไทยเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบ 2 ประการคือ องค์ประกอบภายในเป็นผลจากความเสื่อมทางร่างกายที่ส่งผลต่อสุขภาพจิตและพฤติกรรมส่วนตัวและสังคม ซึ่งอธิบายได้ด้วยทฤษฎีผู้สูงอายุ และองค์ประกอบภายนอกเกี่ยวข้องกับการพึ่งพิงทางเศรษฐกิจเพื่อการดำรงชีพขึ้นพื้นฐานในสังคมวัฒนธรรมยุคโลกาภิวัตน์ที่เปลี่ยนแปลงก่อให้เกิดปัญหาต่อผู้สูงอายุอย่างหลากหลาย นอกจากนี้การศึกษาที่ไม่เท่าเทียมและการรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่ทันสมัยที่มีความขัดแย้งกับภูมิปัญญาดั้งเดิม ตลอดจนสิ่งแวดล้อมในอดีตถูกทำลายโดยระบบทุนนิยมเป็นอุปสรรคสำหรับผู้สูงอายุในชนบทซึ่งพึ่งพาธรรมชาติเพื่อการดำรงชีพ อย่างไรก็ตามผู้สูงอายุมีโอกาสได้รับพิชภัยจากสิ่งแวดล้อมทั้งทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าสวัสดิการจากภาครัฐและเอกชนจะมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือผู้สูงอายุในรูปแบบที่หลากหลาย แต่สวัสดิการดังกล่าวมีจำนวนจำกัดและยังไม่ครอบคลุมผู้สูงอายุที่อาศัยอยู่ในชนบท 2) รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในชนบทโดยใช้กรอบครีวเป็นศูนย์กลาง ประกอบด้วย ยุทธศาสตร์การพัฒนา 5 ด้าน คือ การเตรียมความพร้อม การส่งเสริมโดยครอบครัว ระบบคุ้มครองสวัสดิการโดยครอบครัว

การพัฒนาบุคลากรด้านครอบครัว การจัดการความรู้และการวิจัยโดยครอบครัว ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนี้ได้รับการตรวจสอบจากผู้เชี่ยวชาญด้านผู้สูงอายุและครอบครัว รวมทั้งได้รับการยอมรับและความพึงพอใจจากกลุ่มผู้สูงอายุ ผู้ดูแลใกล้ชิดผู้สูงอายุและผู้นำชุมชน อยู่ในเกณฑ์ดี

สุพร คูหา (2552, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาแนวทางการปรับปรุงคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุของเทศบาลตำบลหนองขาว อำเภอกำแพง จังหวัดกาญจนบุรี พบว่า 1) สภาพคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุส่วนใหญ่มีปัญหาด้านร่างกายโดยการเจ็บป่วยทางร่างกาย ด้านจิตใจ พบว่า มีปัญหาเกี่ยวกับความจำไม่ดีแต่พบว่า มีความพอใจต่อความสัมพันธ์ทางสังคมเกี่ยวกับการดูแลเอาใจใส่ของสมาชิกในครอบครัว นอกจากนี้ยังพบว่ามีความพอใจต่อสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมภายนอกบ้าน เช่น สะอาด บรรยากาศดี ไม่มีมลพิษ 2) ปัญหาการปรับปรุงคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ พบว่า ปัญหาส่วนใหญ่เกิดจากผู้สูงอายุขาดความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพปัญหาของตนเองที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และ 3) แนวทางการปรับปรุงคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ พบว่า ต้องให้ความสำคัญในการปรับปรุงคุณภาพชีวิตทางด้านร่างกายเป็นอันดับแรกก่อน โดยการออกหน่วยตรวจสุขภาพเคลื่อนที่เป็นประจำทุกเดือน รองลงมาต้องให้ความสำคัญทางด้านจิตใจโดยการเสริมสร้างความมั่นคงทางใจด้วยการจัดโครงการแสดงธรรมเทศนาสำหรับผู้สูงอายุเป็นประจำทุกเดือน นอกจากนี้ควรเสริมสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้แก่ผู้สูงอายุโดยจัดกิจกรรมกลุ่ม ชมรมสำหรับผู้สูงอายุเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรม รวมถึงแนวทางการปรับปรุงคุณภาพชีวิตด้านสภาพแวดล้อม ควรเน้นให้มีการเพิ่มเงินเบี้ยยังชีพคนชราแบบจัดเป็นสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุโดยมีหลักเกณฑ์ชัดเจน

ชนะโชค คำวัน (2553, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาแนวทางการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุขององค์การบริหารส่วนตำบลปลาปาก จังหวัดนครพนม พบว่า ระดับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุขององค์การบริหารส่วนตำบลปลาปาก ทั้งในภาพรวม หรือรายด้าน ซึ่งประกอบด้วยด้านสุขภาพกาย ด้านจิตใจ ด้านสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่จะอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนแนวทางการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ มี 4 แนวทาง ได้แก่ แนวทางการมีส่วนร่วมของครอบครัว แนวทางการพัฒนาด้านจิตใจ แนวทางการช่วยเหลือกรณีการเจ็บป่วย แนวทางการส่งเสริมรายได้ และแนวทางการจัดสวัสดิการสังคมเพื่อการดำรงชีพของผู้สูงอายุ

ศรินทร์ ฉายแสง (2553, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในจังหวัดอำนาจเจริญ พบว่า 1) ปัจจัยทางชีวสังคม 5 ตัวแปร กลุ่มปัจจัยนำ 6 ตัวแปร กลุ่มปัจจัยเอื้อ 2 ตัวแปร และปัจจัยเสริม 2 ตัวแปร รวม 15 ตัวแปร มีความสัมพันธ์เชิงเส้น กับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ 2) ตัวแปรพยากรณ์ที่ดีของคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ มีทั้งหมด 6 ตัวแปร ได้แก่ ความเชื่อ ความสามารถของตนเองในการมีคุณภาพชีวิตที่ดี การได้รับแรงสนับสนุนจากผู้นำชุมชนและชาวบ้าน การรับรู้ประโยชน์ของการมีคุณภาพชีวิตดี อาชีพหลัก และการได้รับแรงสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่สาธารณสุขและสถานภาพ โดยตัวแปรพยากรณ์ทั้งหมดนี้สามารถพยากรณ์คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุได้ร้อยละ 54.6 และมีความคลาดเคลื่อนมาตรฐานในการพยากรณ์เท่ากับ .387

ดวงใจ คำคง (2554, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ ตำบลลำสินธุ์ อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดพัทลุง พบว่า 1) ผู้สูงอายุในตำบลลำสินธุ์มีอายุเฉลี่ย 70.2 ปี ส่วนใหญ่มีอายุ 60-69 ปี 2) คุณภาพชีวิตอยู่ในระดับสูงร้อยละ 48.2 ระดับคุณภาพชีวิตรายด้าน อยู่ในระดับสูง 4 ด้าน คือ ด้านร่างกาย ด้านจิตใจ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม โดยด้านสติปัญญาอยู่ในระดับกลาง 3) ปัจจัยที่มีผลต่อคุณภาพชีวิต พบว่า ปัจจัยด้านอายุและสถานภาพมามีผลทางลบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ส่วนสถานภาพสมรสมีผลทางบวกอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05

สุทธิพงศ์ บุญผดุง (2554, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในท้องถิ่นโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง (ระยะที่ 1) พบว่า 1) ระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในภาพรวมอยู่ในระดับค่อนข้างมาก โดยด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลเป็นอันดับแรก รองลงมาคือด้านการรวมกลุ่มทางสังคม ด้านสภาพอารมณ์ที่ดี และด้านสภาพร่างกายที่ดี ตามลำดับ ในขณะที่ด้านสภาพความเป็นอยู่ที่ดี และด้านการตัดสินใจด้วยตนเองมีระดับคุณภาพชีวิตในระดับปานกลาง 2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิต พบว่า ด้านสภาพอารมณ์ที่ดี มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ปัจจัยด้านความหวาด อังว้าง และปัจจัยด้านความสบายใจ ด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ปัจจัยด้านปฏิสัมพันธ์ในครอบครัว มิตรสหายและเพื่อนบ้าน ด้านการรวมกลุ่มทางสังคมมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ปัจจัยด้านการอุทิศและการได้รับการยอมรับจากชุมชน ด้านสภาพความเป็นอยู่ที่ดี มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้แก่ ปัจจัยด้านการดำรงชีพ และปัจจัยด้านรายรับและรายจ่าย คุณภาพชีวิตด้านสภาพร่างกายที่ดีมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ปัจจัยด้านการใส่ใจเรื่องสุขภาพ และปัจจัยด้านการบริโภคที่ดี และสุดท้ายด้านการตัดสินใจด้วยตนเองมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ปัจจัยด้านความเป็นอิสระทางความคิดและปัจจัยการเลือกทำในสิ่งที่ต้องการ 3) แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุโดยใช้โรงเรียนเป็นฐานตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงเห็นชอบกับผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งสามารถนำไปทดลองใช้ และศึกษาผลการใช้กับผู้สูงอายุในท้องถิ่นในงานวิจัยระยะที่ 2 ต่อไป

ระวี สัจจโสภณ (2555, หน้า, 465-456) ได้ทำการวิจัยเรื่องอนาคตภาพรูปแบบเมืองแห่งการเรียนรู้ตามแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาภาวะพลุดีพลัง พบว่า 1) หลักการของเมืองแห่งการเรียนรู้ คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิตและการใช้ชุมชนเป็นฐานในการส่งเสริม สนับสนุนและกระตุ้นผู้สูงอายุให้เกิดศักยภาพภายในตนเองด้านสุขภาพ ด้านการมีส่วนร่วม และด้านหลักประกันและความมั่นคงของชีวิต กิจกรรมการศึกษาและการเรียนรู้ผสมผสานในวิถีชีวิตในลักษณะเป็นหน่วย 2) องค์ประกอบของเมืองแห่งการเรียนรู้ แบ่งออกเป็น องค์ประกอบภายใน คือ ผู้เรียนรู้ ผู้จัดการเรียนรู้ และองค์ประกอบภายนอก คือ ยุทธศาสตร์ นโยบายสาธารณะ และเป้าหมายการพัฒนา กระบวนการกลางการบริหารทรัพยากร และเครือข่ายการเรียนรู้ตลอดชีวิตระดับชาติ 3) กระบวนการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ของเมืองแห่งการเรียนรู้ เป็นการบูรณาการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยการพัฒนา ทักษะ และทัศนคติ ด้านสุขภาพ ด้านการมีส่วนร่วม และด้านหลักประกันและความมั่นคง ที่ผสมผสานเนื้อหา กิจกรรมการเรียนรู้ และการวัดและประเมินผลเข้ากับวิถีชีวิต ภูมิสังคมและลักษณะทาง

กายภาพ 4) วิธีดำเนินงานเมืองแห่งการเรียนรู้โดยใช้ชุมชนเป็นฐานในการพัฒนา เริ่มจากกลไก ระดับท้องถิ่นและกลไกระดับชาติที่กำหนดนโยบายขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติ มีการประสานสัมพันธ์ ระหว่างภาคีเครือข่าย กระบวนการดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ คือ การกำหนดวัตถุประสงค์ การแสวงหาความร่วมมือ การดำเนินกิจกรรม และการประเมินผล 5) ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อน เมืองแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาภาวะพลัมพลังของผู้สูงอายุไทย ประกอบด้วย การบริหารจัดการและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็น การสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ และการจัดการความรู้เพื่อการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ระดับชาติ และการจัดสรรทรัพยากร เพื่อการพัฒนาเมืองแห่งการเรียนรู้ตามแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิตเพื่อพัฒนาภาวะพลัมพลัง ของผู้สูงอายุไทย เพื่อให้เกิดบุคคลแห่งการเรียนรู้ ชุมชนแห่งการเรียนรู้ และเครือข่ายการเรียนรู้ ในระดับชาติ

วัชพล ประสิทธิ์ก้อนแก้ว (2557, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง พฤติกรรม สุขภาพของผู้สูงอายุที่อาศัยในเขตเทศบาลตำบลคลองตำหรุ อำเภอเมืองชลบุรี พบว่า ผู้สูงอายุ ส่วนใหญ่ที่ตอบแบบสอบถามจะเพศหญิงอายุระหว่าง 60-69 ปี ส่วนใหญ่มีสถานภาพสมรส มีการศึกษาระดับประถมศึกษา มีรายได้ไม่เกิน 5,000 บาทต่อเดือน มีรายได้น้อยกว่ารายจ่าย แหล่งที่มาของรายได้ส่วนใหญ่ได้รับจากสวัสดิการจากรัฐ มีภาวะสุขภาพอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง มีสัดส่วนผู้ที่มีโรคประจำตัวและไม่มีโรคประจำตัวใกล้เคียงกัน โดยผู้ที่มีโรคประจำตัวป่วยเป็นโรค ความดันโลหิตสูงมากที่สุด รองลงมา คือ โรคเบาหวาน และการวิเคราะห์ระดับพฤติกรรมสุขภาพ ของผู้สูงอายุที่อาศัยในเขตเทศบาลตำบล คลองตำหรุ อำเภอเมืองชลบุรี พบว่า ผู้สูงอายุมี พฤติกรรมสุขภาพโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลางเมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า ผู้สูงอายุมีพฤติกรรมสุขภาพอยู่ในระดับปานกลางทุกด้าน โดยมีพฤติกรรมด้านการรับประทานอาหาร เป็นพฤติกรรมที่ดีที่สุด รองลงมา คือ การปฏิบัติตนในภาวะเจ็บป่วย การจัดการความเครียด และมีพฤติกรรมการออกกำลังกายที่แย่ที่สุด และเมื่อเปรียบเทียบพฤติกรรมสุขภาพโดยรวมของ ผู้สูงอายุจำแนกตามข้อมูลส่วนบุคคล พบว่า ผู้สูงอายุที่มีอายุ สถานภาพสมรส รายได้ ความพอเพียงของรายได้และภาวะการมีโรคประจำตัวแตกต่างกันมีพฤติกรรมสุขภาพโดยรวม ไม่แตกต่างกัน ส่วนผู้สูงอายุที่มี เพศ ระดับการศึกษา แหล่งที่มาของรายได้แตกต่างกัน มีพฤติกรรมสุขภาพโดยรวมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

ปิยภรณ์ เลหาบุตร (2557, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง คุณภาพชีวิตของ ผู้สูงอายุในชุมชนหมู่ 7 ตำบลพลูตาหลวง อำเภอสัตหีบ จังหวัดชลบุรี พบว่า โดยภาพรวม คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุอยู่ในระดับค่อนข้างดี เมื่อจำแนกตามรายด้านได้ดังนี้ ด้านสิ่งแวดล้อม อยู่ในอันดับ 1 ด้านร่างกายอยู่ในอันดับ 2 ด้านความสัมพันธ์ทางสังคมอยู่ในอันดับ 3 ด้านจิตใจ อยู่ในอันดับ 4 คุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในชุมชนหมู่ 7 ตำบลพลูตาหลวง อำเภอสัตหีบ จังหวัด ชลบุรี ที่มี เพศ อาชีพ สถานภาพต่างกัน มีคุณภาพชีวิตไม่แตกต่างกัน ส่วนผู้สูงอายุที่มีอายุ ระดับการศึกษา ต่างกัน มีคุณภาพชีวิตแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

พรทิพย์ สุขอดิษฐ์ (2557, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง วิถีชีวิตและแนวทางการมีสุข ภาวะของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า 1) สุขภาวะของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยรวม

มีความเหมาะสมอยู่ในระดับมาก เมื่อพิจารณารายชื่อ โดยเรียงอันดับจากมากไปหาน้อย อันดับแรก ได้แก่ สุขภาวะด้านจิตวิญญาณ รองลงมา ได้แก่ สุขภาวะด้านสังคม สุขภาวะด้านจิตใจ และสุขภาวะด้านร่างกาย รวมทั้งสุขภาวะด้านสิ่งแวดล้อมมีความเหมาะสมโดยรวม คิดเป็นร้อยละ 84.15 2) วิถีชีวิตของผู้สูงอายุที่มีสุขภาวะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 2.1) การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี คือ มีสถานบริการสุขภาพและเจ้าหน้าที่ให้การดูแลส่งเสริมสุขภาพประชาชน ทุกวัย มีแหล่งอาหารในชุมชนที่สะอาดปลอดภัย มีบ้านพักอาศัยที่สะดวก สะอาด ปลอดภัย มีการจัดการขยะและสิ่งปฏิกูลในชุมชนที่เหมาะสม มีการจัดการน้ำดื่ม น้ำใช้ที่สะอาดปลอดภัย และการอยู่ในอากาศปราศจากมลพิษ 2.2) มีความรับผิดชอบต่อสุขภาพ 2.3) มีการออกกำลังกาย 2.4) โภชนาการ คือ รับประทานอาหารครบ 5 หมู่ ครบ 3 มื้อ ปริมาณพอเหมาะ ผักและผลไม้เป็นประจำ และหลีกเลี่ยงอาหารที่ให้โทษ 2.5) มีการจัดการความเครียด คือ มีการมองโลกในแง่ดีและมีอารมณ์ขัน ทำงานอดิเรกและใช้กิจกรรมเป็นที่พึ่งทางใจ 2.6) มีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในครอบครัวและในสังคมที่ดี 2.7) มีจิตวิญญาณที่มีเป้าหมาย คือ การที่ได้ดูแลลูกหลาน การเห็นคุณค่าในตนเองและการมีธรรมะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และ 8) ภูมิปัญญาและวิถีชีวิต คือ บริโภคสมุนไพร บริโภคอาหารพื้นบ้าน ปรุงอาหารด้วยตนเอง และอยู่ในธรรมชาติอากาศบริสุทธิ์ 3) แนวทางการมีสุขภาวะของผู้สูงอายุในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย 3.1) ระดับบุคคล ควรมีพฤติกรรมสุขภาพ คือ มีการตรวจสุขภาพประจำปี หาความรู้ในการดูแลสุขภาพ ครอบครัวต้องมีส่วนร่วมในการดูแลครอบครัวออกกำลังกายในชีวิตประจำวัน มีการบริโภคอาหารครบ 5 หมู่ ในปริมาณพอเหมาะในแต่ละมื้อ เน้นปลา ผัก ผลไม้ทุกวัน หลีกเลี่ยงอาหารให้โทษ นำธรรมะเป็นที่พึ่งทางใจ มีการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีทั้งในครอบครัวและชุมชน เห็นคุณค่าในตนเองที่ทำประโยชน์ให้กับครอบครัวและชุมชน นอกจากนี้ควรมีการใช้ภูมิปัญญาสมุนไพร บริโภค อาหารพื้นบ้าน ปรุงอาหารด้วยตนเอง อยู่ในธรรมชาติอากาศบริสุทธิ์และการทำกิจกรรมประจำวันด้วยตนเอง 3.2) ระดับชุมชน ควรมีการดำเนินการ คือ การจัดสถานที่ออกกำลังกายและพักผ่อนหย่อนใจในชุมชน การจัดกลุ่มจัดการขยะที่นำมาใช้ใหม่ การจัดให้มีชมรมส่งเสริมสุขภาพ ชมรมจิตอาสา ชุมชนต้นแบบด้านภูมิปัญญาสมุนไพรและวิถีชีวิตแบบธรรมชาติพื้นบ้าน และ 3) ระดับหน่วยงาน ควรดำเนินการ คือ กระทรวงสาธารณสุขมีนโยบายให้วัคซีนสร้างภูมิคุ้มกันโรคที่ครอบคลุมประชาชนทุกวัย

จันทิณี พงษ์ดี (2558, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่องปัญหาและความต้องการด้านสุขภาพของผู้สูงอายุในเขตพื้นที่รับผิดชอบของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลบ้านเหมืองแบ่ง ตำบลหนองหญ้าปล้อง อำเภอวังสะพุง จังหวัดเลย พบว่า 1) ความต้องการด้านสุขภาพของผู้สูงอายุในด้านร่างกาย โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อวิเคราะห์รายละเอียดแล้วพบว่า ผู้สูงอายุเห็นว่าตนเองอยากให้มีการจัดบริการการแพทย์แผนไทยในการดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุให้สถานบริการของรัฐและเอกชนบริการให้คำปรึกษาทั่วไปแก่ผู้สูงอายุ และที่อยู่อาศัยที่สะอาด อากาศดี สิ่งแวดล้อมดี

ธนาสุส ธนธิติ (2558, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การพัฒนาพฤติกรรม การดูแลสุขภาพที่พึงประสงค์ของผู้สูงอายุในชมรมผู้สูงอายุตำบลบางเตย อำเภอสามพราน

จังหวัดนครปฐม พบว่า กลุ่มตัวอย่างผู้สูงอายุเป็นโรคความดันโลหิตสูง มากเป็นลำดับแรก (ร้อยละ 69.00) รองลงมา คือ โรคปวดเมื่อย/ปวดหลัง/ปวดเอว (ร้อยละ 45.20) ผู้วิจัยได้จัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพให้กับชมรมผู้สูงอายุ ตั้งแต่เดือนตุลาคม 2555 ถึงมกราคม 2556 จำนวน 4 ครั้ง รวม 12 ชั่วโมง ผลการวิเคราะห์แนวโน้มภาวะความเจ็บป่วยของผู้สูงอายุที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง ด้วยวิธีวิเคราะห์อนุกรมเวลาแบบกำลังสองน้อยที่สุด (Least square method) ประเมินการได้ว่า ในเดือนมกราคม 2557 มีแนวโน้มลดลงซึ่งน้อยกว่าเดือนมกราคม 2556 เป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และผลการวิเคราะห์ค่าความดันโลหิตขณะหัวใจบีบตัวและขณะหัวใจคลายตัวของผู้สูงอายุที่มีภาวะเจ็บป่วยด้วยโรคความดันโลหิตสูงเรื้อรัง ใน 6 เดือน ต่อมา พบว่า มีค่าความดันโลหิตลดลงกว่าก่อนที่เข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ แสดงให้เห็นว่า กิจกรรมส่งเสริมสุขภาพทำให้ผู้สูงอายุมีสุขภาพที่ดีขึ้น การพัฒนาและส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุที่มีประสิทธิผลนั้น หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะต้องส่งเสริมความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพตนเองด้านต่าง ๆ และจะต้องจัดกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพให้กับผู้สูงอายุด้วย จึงจะทำให้ผู้สูงอายุมีการพัฒนาสุขภาพที่ดีได้อย่างยั่งยืน

ภูมิวัฒน์ พรวนสุข (2558, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องแนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตจังหวัดแพร่ พบว่า ปัญหาการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ในภาพรวมอยู่ในระดับมาก ด้านที่เป็นปัญหามากที่สุด คือ ด้านสุขภาพอนามัย รองลงมา คือ ด้านการเงินและการงาน ด้านสังคม และด้านครอบครัว แนวทางการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ พบว่า ด้านสุขภาพอนามัย ควรมีกลไกในการนำแผนยุทธศาสตร์ด้านสุขภาพอนามัยไปปฏิบัติได้จริงและสอดคล้องกับความต้องการของผู้สูงอายุ ด้านสังคม ควรจัดกิจกรรมส่งเสริมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลรับผิดชอบผู้สูงอายุ จัดอาสาสมัครดูแลผู้สูงอายุ ด้านครอบครัว ควรจัดปรับปรุงที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุให้มีความเหมาะสมและปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินต่อการดำรงชีวิต ด้านการเงินและการงานควรส่งเสริมการฝึกอาชีพ และจัดหางานที่เหมาะสมกับผู้สูงอายุตามความถนัด

อภิรักษ์ สนน้อย (2558, บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่องรูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า 1) สภาพชีวิตผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์ พบว่า ด้านร่างกาย สุขภาพของผู้สูงอายุไม่แข็งแรง มีโรคประจำตัว เช่น เบาหวาน ความดัน ด้านจิตใจ ผู้สูงอายุมีสภาพความเป็นอยู่ดี อบอุ่น มีความเหมาะสม ความสัมพันธ์กับครอบครัว ชุมชน ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมการทำกิจกรรมพอสมควร ด้านสภาพแวดล้อม ลักษณะที่อยู่อาศัยของผู้สูงอายุมีความเหมาะสม 2) คุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์ โดยภาพรวมอยู่ในระดับสูง เมื่อพิจารณารายด้าน ระดับคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในระดับสูง ได้แก่ ด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และด้านจิตใจ และ อยู่ในระดับปานกลาง ได้แก่ ด้านร่างกาย และด้านสภาพแวดล้อม 3) ปัจจัยที่ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ ในจังหวัดบุรีรัมย์ ได้แก่ ปัจจัยด้านการปฏิบัติกิจวัตรประจำวัน ปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมกับครอบครัวและชุมชน ปัจจัยด้านการสนับสนุนทางสังคม ปัจจัยด้านความพึงพอใจในชีวิตความเป็นอยู่ และปัจจัยด้านการให้คุณค่าในตนเอง 4) รูปแบบการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุในจังหวัดบุรีรัมย์ ผู้สูงอายุควรพัฒนาตนเอง ช่วยเหลือตนเอง ผู้ดูแลผู้สูงอายุ

ครอบครัว ควรช่วยเหลือดูแลผู้สูงอายุ ให้ความสำคัญกับผู้สูงอายุ หน่วยงานภาครัฐ เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ควรเป็นหน่วยงานรับผิดชอบหลักในการพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้สูงอายุ จัดสวัสดิการ กิจกรรมเพื่อสุขภาพ ดูแลความมั่นคงปลอดภัยในชีวิต และทรัพย์สิน จัดสภาพแวดล้อมให้เหมาะสม ส่งเสริมศักยภาพผู้สูงอายุ อบรมให้ความรู้ จัดสิ่งอำนวยความสะดวก จัดบริการสาธารณะ และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในชุมชน

เชียง เกาชิต (2559, บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเรื่อง การพัฒนารูปแบบกิจกรรมส่งเสริมสุขภาพผู้สูงอายุในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า รูปแบบกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุในจังหวัดนครสวรรค์ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน คือ ขั้นตอนที่ 1 การทดสอบสมรรถภาพทางกาย การรับรู้ประโยชน์ การรับรู้อุปสรรค การรับรู้ความสามารถตนเอง และการปฏิบัติตัวในการออกกำลังกาย ขั้นตอนที่ 2 การเสนอตัวแบบ ขั้นตอนที่ 3 การสาธิตการออกกำลังกายและการฝึกปฏิบัติในการออกกำลังกายของผู้สูงอายุ ขั้นตอนที่ 4 การอภิปรายกลุ่มและสรุปผลการออกกำลังกาย และขั้นตอนที่ 5 การให้สิ่งชักนำการกระทำโดยการกระตุ้นเตือนด้วยคำพูด การให้กำลังใจ หรือให้รางวัลกับผู้ที่มีการออกกำลังกายสม่ำเสมอ ผลการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุ พบว่า สมรรถภาพทางกายทั้ง 6 ด้าน ของกลุ่มตัวอย่าง ส่วนมากอยู่ในเกณฑ์เหมาะสม ส่วนความพึงพอใจที่มีต่อการทำกิจกรรมตามรูปแบบกิจกรรมการส่งเสริมสุขภาพสำหรับผู้สูงอายุในจังหวัดนครสวรรค์ พบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความพึงพอใจต่อการดำเนินกิจกรรม และมีความรู้ดีกว่าสุขภาพดีขึ้น มีอารมณ์สดชื่น แจ่มใสขึ้น

พิมพิสุทธิ์ บัวแก้ว (2559, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การดูแลสุขภาพและภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุไทย พบว่า 1) ระดับการสนับสนุนทางสังคม การดูแลสุขภาพและภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุไทย การสนับสนุนทางสังคม ในด้านสิ่งของเครื่องใช้ที่ได้รับจากบุตรนอกครัวเรือนอยู่ในระดับน้อยที่สุด การสนับสนุนด้านอาหารที่ได้จากบุตรนอกครัวเรือนอยู่ในระดับน้อย การติดต่อสื่อสาร เช่น การเยี่ยมเยียน การโทรศัพท์และการส่งอีเมลระหว่างผู้สูงอายุกับบุตรที่อยู่นอกครัวเรือนอยู่ในระดับน้อย การสนับสนุนทางการเงินที่ได้จากแหล่งรายได้ เช่น การทำงาน เบี้ยยังชีพจากทางราชการ คู่สมรส บุตรชาย บุตรสาว อยู่ในระดับน้อย การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมกับครอบครัวเช่น การดูแลบ้าน การดูแลบุตรหลานอยู่ในระดับน้อย การดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุไทยอยู่ในระดับปานกลาง และภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุไทยอยู่ในระดับดี 2) การดูแลสุขภาพของผู้สูงอายุไทยอยู่ในระดับปานกลางผู้สูงอายุเกินครึ่งจะเข้ารับการตรวจสุขภาพ คิดเป็นร้อยละ 58.3 ผู้สูงอายุรับประทานผักสดและผลไม้สด ดื่มน้ำอย่างน้อยวันละ 8 แก้วหรือมากกว่าและออกกำลังกายเป็นประจำ คิดเป็นร้อยละ 59.6 ร้อยละ 52.0 และร้อยละ 38.9 ตามลำดับ 3) ภาวะสุขภาพของผู้สูงอายุไทย พบว่า ในด้านร่างกายการมองเห็นและการได้ยินพบว่าผู้สูงอายุยังคงมองเห็นได้อย่างชัดเจนโดยไม่ต้องใส่แว่นตาหรือเลนส์สายตาคิดเป็นร้อยละ 53.5 และสามารถได้ยินโดยไม่ต้องใส่เครื่องช่วยฟัง คิดเป็นร้อยละ 87.7 ผู้สูงอายุส่วนใหญ่ไม่ได้ใส่ฟันปลอม คิดเป็นร้อยละ 73.5 และยังคงกลืนปัสสาวะและอุจจาระได้ คิดเป็นร้อยละ 73.5 และ 76.4 ตามลำดับ

ตอนที่ 3 แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ผู้วิจัยมุ่งศึกษาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชได้พระราชทานแก่ชาวไทยนับตั้งแต่ พ.ศ. 2517 เป็นต้นมา เพื่อเป็นแนวทางการดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนในกระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้แก่ ด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคมและสิ่งแวดล้อม อีกทั้ง กระบวนการของความเปลี่ยนแปลงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะการเปลี่ยนแปลงทั้งหมดต่างเป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน อาทิ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ การรวมกลุ่มกันตามประเพณีและภูมิความรู้หรือภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นหลักพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเองและดำเนินชีวิตไปได้อย่างมีศักดิ์ศรีรวมทั้งความสามารถในการจัดการปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง จนได้รับการเชิดชูจากองค์การสหประชาชาติว่าเป็นปรัชญาที่มีประโยชน์ต่อประเทศไทยและนานาประเทศ และสนับสนุนให้ประเทศสมาชิกยึดเป็นแนวทางสู่การพัฒนาแบบยั่งยืน

จากพระราชดำรัสที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2534 ตอนหนึ่ง ความว่า

“...เราไม่ประเทศร่ำรวย เรามีพอสมควร พออยู่ได้ แต่ไม่ประเทศที่ก้าวหน้าอย่างมาก เราไม่อยากจะเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมาก เพราะถ้าเราเป็นประเทศก้าวหน้าอย่างมากก็จะมีแต่ถอยกลับ ประเทศเหล่านั้นที่เป็นประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้า จะมีแต่ถอยหลังและถอยหลังอย่างน่ากลัว แต่ถ้าเรามีการบริหารแบบเรียกว่าแบบคนจน แบบที่ไม่ติดกับตำรามากเกินไป ทำอย่างมีสามัญสำนึกนี้แหละคือเมตตาตากัน จะอยู่ได้ตลอดไป...”

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชพระราชทานพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๖ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ มาได้ด้วยดี ที่ชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้ จะต้องอาศัยความรอบรู้ รอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้วางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (ผู้จัดการออนไลน์, 2559, ออนไลน์)

1. ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

นักวิชาการได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

สุเมธ ตันติเวชกุล (2541, หน้า 2) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถของชุมชนเมือง รัฐ ประเทศ หรือภูมิภาคหนึ่ง ๆ ในการผลิตสินค้าและบริการทุกชนิดเพื่อเลี้ยงสังคมนั้น ๆ ได้โดยไม่ต้องพึ่งพาปัจจัยต่าง ๆ ที่เราไม่ได้เป็นเจ้าของซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงในระดับบุคคลนั้น คือ ความสามารถในการดำรงชีวิตได้อย่างไม่เดือดร้อนมีความเป็นอยู่อย่างประมาทตนตามฐานะ ตามอัตภาพ และที่สำคัญไม่หลงไหลไปตามกระแสของวัตถุนิยม มิตรภาพ ไม่พันทนาการ อยู่กับสิ่งใด หากกล่าวโดยสรุป ก็คือ หันกลับมายึดเส้นทางสายกลาง ในการดำรงชีวิต ส่วนณรงค์ โชควัฒนา (2542, หน้า 16-17) กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การพัฒนาอย่างบูรณาการ โดยไม่มองเฉพาะเศรษฐกิจอย่างเดียว ต้องมองสังคม และสิ่งแวดล้อมพร้อม ๆ ไปด้วยการพัฒนา โดยการพัฒนาดังกล่าวต้องมองรอบด้าน เรียกว่า บูรณาการและพึ่งตนเอง พึ่งเงินออม สติปัญญา และการตลาด โดยอาศัยปัจจัยในการพัฒนา คือ คนและเป้าหมายของคน ก็คืออยู่ดีกินดีมีสุขทั้งร่างกายจิตใจ สติปัญญา คุณธรรม เศรษฐกิจสังคม และสิ่งแวดล้อมที่ดี

ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงไว้ว่าเศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การมีความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการ ดังนี้ 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน 2) จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรคนอื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็น 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนสิ่งแวดล้อม จะทำให้ยังชีพและทำมาหากินได้ เช่น การทำเกษตรแบบผสมผสาน ซึ่งได้ทั้งอาหาร ได้ทั้งสิ่งแวดล้อม และได้ทั้งเงิน 4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง ทำให้สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม 5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติและปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง 6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้น เศรษฐกิจจึงควรสัมพันธ์และเติบโตขึ้นจากรากฐานทางวัฒนธรรม จึงจะมั่นคง 7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่ขู่วาบ เดี่ยวจน เดี่ยวรวยแบบกะทันหันปรับตัวไม่ทันแต่เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจะทำให้สุขภาพจิตดี เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็เกิดความสมดุล ความสมดุล คือ ความปกติและยั่งยืน คำว่า เศรษฐกิจ เป็นคำที่มีความหมายที่ดีหมายถึง ความเจริญที่เชื่อมโยง กาย ใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน แต่ได้มีการนำเอาเศรษฐกิจไปใช้ในลักษณะแบบแยกส่วน ซึ่งหมายถึง การแสวงหาเงินเท่านั้น เมื่อแยกส่วนก็ทำลายส่วนอื่น ๆ จนเสียความสมดุล และเกิดเป็นวิกฤต

บุญเสริม บุญเจริญผล (2546, หน้า 4) ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง การดำเนินการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอ ด้วยความพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเองให้พอเพียงสำหรับคนในครอบครัวกินและใช้ หากผลิตได้เหลือกินเหลือใช้จึงขาย หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้าง มิได้มุ่งผลิตเพื่อขายเพียงอย่างเดียว โดยไม่นำมาบริโภคด้วย นอกจากนั้น การผลิตและการบริโภคต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและบริโภค

สมพร เทพสิทธา (2546, หน้า 39) ได้อธิบายว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริอยู่เหนือกว่าเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตก

ซึ่งเกี่ยวกับวัตถุที่เป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทรัพย์สิน กำไร ไม่เกี่ยวกับจิตใจซึ่งเป็นนามธรรม แต่เศรษฐกิจพอเพียงมีขอบเขตกว้างขวางกว่าเศรษฐกิจนายทุนหรือเศรษฐกิจธุรกิจ เพราะครอบคลุมถึง 4 ด้านคือ มิติด้านเศรษฐกิจ มิติด้านจิตใจ มิติด้านสังคม และมิติด้านวัฒนธรรม

สรุปได้ว่า เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง หลักคิดในการดำเนินชีวิตตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่อยู่บนพื้นฐานแห่งความพอดีหรือทางสายกลาง นั่นคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุมีผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดี ซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ในหลักวิชาการ และการเป็นผู้มีคุณธรรมในจิตใจ ผู้วิจัยได้นำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาบูรณาการสอดแทรกในการจัดกิจกรรมการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจังหวัดนครพนม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างเป็นรูปธรรม

2. หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

นักวิชาการได้กล่าวถึงหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ดังนี้

สำนักงานพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (อ้างถึงใน กัญญา มานะกุล, 2550, หน้า 40-42) จัดสัมมนาในระหว่างวันที่ 28-30 มิถุนายน 2545 ณ โรงแรมเลกาซีริเวอร์แคว จังหวัดกาญจนบุรี และได้ให้ผู้นำชุมชนจากทุกภาคของประเทศไทยร่วมกันค้นหาความหมาย และให้นิยามเกี่ยวกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชุมชนจากประสบการณ์ของแต่ละคน ซึ่งอาจมีมุมมองที่แตกต่างกัน โดยสามารถสรุปและแบ่งแยกพร้อมทั้งอธิบายความหมายของหลักปรัชญาดังกล่าวได้เป็น 3 ระดับ ดังนี้

1. ระดับจิตสำนึก เกิดขึ้นจากการที่สมาชิกในชุมชนแต่ละคนตระหนักถึงความสุขและความพอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอดี (ความสันโดษ) และรู้สึกถึงความพอเพียง คือดำเนินชีวิต “อย่างสมถะ” ประกอบสัมมาอาชีพหาเลี้ยงตนเองได้อย่างถูกต้อง ไม่ให้อดอยากหรือโลภแล้วตักตวงหรือเบียดเบียนผู้อื่นจนเกินความจำเป็น แต่คิดเผื่อแบ่งปันไปยังสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าระดับความพอเพียงของแต่ละคนจะไม่เท่าเทียมกันแต่สมาชิกทุกคนที่ดำเนินชีวิตตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เห็นสอดคล้องกันในการยึดมั่นหลัก 3 ประการ คือ

1.1 การใช้ชีวิตบนพื้นฐานของการรู้จักตนเอง รู้จักพัฒนาตนเองด้วยความพยายามทำจิตใจให้ผ่องใส รวมทั้งมีความเจริญ และมีความเย็นในจิตใจอยู่เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง

1.2 การคิดพึ่งพาตนเอง และพึ่งพาซึ่งกันและกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ คือ เมื่อมีปัญหาจากการดำเนินชีวิต ก็ให้ใช้สติปัญญาไตร่ตรองหาสาเหตุของปัญหา และแก้ไขไปตามเหตุและปัจจัยด้วยความสามารถและศักยภาพที่ตนเองมีอยู่ก่อนที่จะคิดพึ่งผู้อื่นและมีการปรึกษาหารือถ้อยทีถ้อยอาศัยช่วยเหลือซึ่งกันและกันในชุมชน เป็นต้น

1.3 การใช้ชีวิตอย่างพอเพียง รู้จักลดละกิเลสและลดความต้องการของตนเอง ลงเพื่อให้เหลือแรงและเวลาในการพัฒนาคุณภาพชีวิต ตลอดจนทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม ได้มากขึ้น

2. ระดับปฏิบัติ ชุมชนได้ระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมาย และสรุปเป็น แนวทางปฏิบัติได้เป็น 4 ชั้น ดังนี้

ชั้นที่ 1 พึ่งตนเองได้ คือ ต้องพยายามพึ่งตนเองให้ได้ในระดับครัวเรือนก่อนให้ แต่ละครอบครัวมีการบริหารจัดการอย่างพอดีประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย โดยสมาชิกแต่ละคนต้องรู้จัก ตนเอง เช่น รู้ข้อมูลรายรับ-รายจ่ายในครอบครัวของตนเองและสามารถรักษาระดับการใช้จ่าย ของตนเองไม่ให้เกินนี้ และสมาชิกต้องรู้จักตั้งศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองออกมาใช้ให้เกิด ประโยชน์สูงสุด โดยเฉพาะควรจะสามารถพึ่งตนเองในเรื่องของปัจจัยสี่ ให้ได้ในระดับหนึ่ง

ชั้นที่ 2 หลังจากที่สมาชิกพึ่งตนเองในด้านปัจจัยสี่ดังกล่าวข้างต้นแล้วสมาชิก ทุกคนควรพัฒนาตนเองให้สามารถ “อยู่ได้อย่างพอเพียง” คือ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักทางสาย กลางมัชฌิมาปฏิบัติทำให้ตนเองอยู่ได้อย่างสมดุล คือ มีความสุขที่แท้จริง โดยไม่รู้สึกขาดแคลน จนต้องเบียดเบียนตนเอง หรือดำเนินชีวิตอย่างเกินพอดีจนต้องเบียดเบียนผู้อื่นหรือเบียดเบียน สิ่งแวดล้อมแต่ให้ดำเนินชีวิตดังที่สมาชิกในภาคเหนือ เรียกว่า ดำเนินชีวิตด้วยการทำเกษตร แบบ “แกงโละ” คือ ให้มุ่งทำเกษตรแบบพออยู่พอกิน ปลูกไว้กินเองก่อน หากเหลือจึงขาย และ ขยายพันธุ์ รวมทั้งสนับสนุนให้มีการลงแขก เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก แทนการใช้เครื่องจักรเพื่อทุนแรง

ชั้นที่ 3 สมาชิกในชุมชนควร “อยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร” คือ มีความคิด ที่จะแจกจ่ายแบ่งปันไปให้ผู้อื่น ซึ่งจะทำได้เพื่อนและเกิดเป็นวัฒนธรรมที่ดี ที่จะช่วยลดความ เห็นแก่ตัว และสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจ เช่น ในการจัดทรัพยากรบ้านนั้น สมาชิก ที่อาศัยอยู่บริเวณป่าจะมุ่งเก็บผลผลิตจากป่า เพื่อมาใช้ในการยังชีพให้พออยู่พอกินเมื่อเหลือ จึงค่อยแจกจ่ายออกไปด้วยวิธีให้ ไม่ใช่วิธีขาย ซึ่งเมื่อทำได้ดังนี้ ก็จะทำให้สมาชิกมีทรัพยากร ใช้หมุนเวียนได้ตลอดทั้งปีอย่างพอเพียง เพราะเก็บไปเพื่อกิน ไม่ได้เก็บไปขาย เพื่อร่ำหาเงิน ซึ่งการมีจิตใจที่แบ่งปันกันนี้จะพื้นฐานทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม สร้างเป็นเครือข่าย เชื่อมโยงระหว่างสมาชิกต่อไป

ชั้นที่ 4 สมาชิกควร “อยู่ดียิ่งขึ้นด้วยการเรียนรู้” คือ ต้องรู้จักพัฒนาตนเอง โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและประสบการณ์ในโลกกว้างด้วยตนเอง หรือจากการแลกเปลี่ยน ร่วมกับผู้อื่นให้เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ทุกคนช่วยกันพัฒนาชีวิตของตนเองและผู้อื่นร่วมกัน มีการสืบทอดและเรียนรู้เพื่อพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาให้เป็นสังคมที่มั่นคง และยั่งยืน ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้คุณธรรมและวัฒนธรรมเป็นตัวนำไม่ได้ใช้เงินเป็นตัวตั้ง

3. ระดับปฏิเวธ (ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ) ความหมายของหลักปรัชญาของ เศรษฐกิจพอเพียง จากประสบการณ์ที่แลกเปลี่ยนกันนั้น ครอบคลุมไปถึง ผลการวัดจากการ ปฏิบัติตามหลักการข้างต้นด้วย กล่าวคือ สมาชิกในแต่ละชุมชนได้พัฒนาชีวิตตนเองให้ดีขึ้น

โดยเริ่มจากการพัฒนาจิตใจ ให้เกิดความพอเพียงในทุกระดับของการดำเนินชีวิต ทั้งในระดับ ครอบครัว ชุมชน และขยายไปถึงในระดับสังคมดังนี้

3.1 ความพอเพียงในระดับครอบครัว คือการที่สมาชิกในครอบครัวมีความ เป็นอยู่ในลักษณะที่พึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข ทั้งทางกายและทางใจ สามารถดำเนินชีวิตได้ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมทั้งไม่เป็นหนี้สินของตนเองและครอบครัว แต่สามารถหา ปัจจัย 4 มาเลี้ยงตนเองได้โดยที่ยังมีเหลือเป็นส่วนออมของครอบครัวได้อีกด้วย

3.2 ความพอเพียงในระดับชุมชน เกิดขึ้นจากการที่สมาชิกจากแต่ละ ครอบครัวในชุมชนมีความพอเพียงในระดับครอบครัว ก่อนที่จะรู้จักรวมกลุ่มกันทำประโยชน์ เพื่อส่วนรวม เช่น บริหารจัดการปัจจัยต่าง ๆ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือ ศักยภาพของสมาชิกในท้องถิ่น ที่มีอยู่ให้สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและ สมดุล เพื่อให้เกิดความเป็นอยู่ที่พอเพียงของชุมชนโดยรวมในที่สุด

3.3 ความพอเพียงในระดับสังคม เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชุมชนหลาย ๆ แห่งที่มีความพอเพียง มาร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้สืบทอดภูมิปัญญา และร่วมกันพัฒนาตาม แนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชนให้เกิดเป็นสังคมแห่ง ความพอเพียงในที่สุด

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการ พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2550, หน้า 4-5) ได้ประมวลและกลั่นกรองพระราช ดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงว่าเป็นปรัชญา ชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทาง สายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ความพอเพียง ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อผลกระทบใด ๆ อันเกิดจาก การเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความ ระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำหลักวิชาต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและดำเนินการทุกขั้นตอนและ ขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานทางจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักวิชาการและนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้ความ หมายที่รอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้เกิดความสมดุลและความพร้อมต่อการรองรับความเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุสังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี โดยหลักปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชนั้น ประกอบด้วย กรอบแนวคิด คุณลักษณะ ค่านิยม เจ็อนไขแนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะ ได้รับ ดังนี้ (สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและ สังคมแห่งชาติ, 2550, หน้า 8-12)

1. กรอบแนวคิด เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตน ในทางที่ควรจะเป็นโดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้

ตลอดเวลาและเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติ เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับโดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลางและการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. คำนียาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อม ๆ กัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ มีหลักของความพอประมาณ (พอดี) 5 ประการ จากข้อสรุปของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ดังนี้

3.1.1 พอดีด้านจิตใจ คือ เข้มแข็งมีจิตสำนึกที่ดี เอื้ออาทร ประนีประนอมนึกถึงประโยชน์ส่วนรวม

3.1.2 พอดีด้านสังคม คือ ช่วยเหลือเกื้อกูล รักรักสามัคคี สร้างความเข้มแข็งให้ครอบครัวและชุมชน

3.1.3 พอดีด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ รู้จักใช้และจัดการอย่างฉลาดและรอบคอบและเกิดความยั่งยืนสูงสุด

3.1.4 พอดีด้านเทคโนโลยี คือ รู้จักใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและสอดคล้องต่อความต้องการเป็นประโยชน์ต่อสภาพแวดล้อมและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมและพัฒนาจากภูมิปัญญาชาวบ้านก่อน

3.1.5 พอดีด้านเศรษฐกิจ คือ เพิ่มรายได้ ลดรายจ่าย ดำรงชีวิตอย่างพอควร พออยู่ พอกิน สมควรตามอัตภาพและฐานะของตน

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ มีหลักของความมีเหตุผล ดังนี้

3.2.1 ยึดความประหยัด ตัดทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพ

3.2.2 ยึดถือการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้อง สุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพ

3.2.3 ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันในทางการค้าขาย ประกอบอาชีพ แบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง

3.2.4 ไม่หยุดนิ่งที่หาทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก

3.2.5 ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี เล็ก สิ่งยั่วกิเลสให้หมดสิ้นไปไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องทำลายตนเอง ทำลายผู้อื่น พยายามเพิ่มพูน รักษาความดีที่มีอยู่ให้งอกงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเอง หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล มีหลักของการมีภูมิคุ้มกัน ดังนี้

3.3.1 มีความรู้ รอบคอบ และระมัดระวัง

3.3.2 มีคุณธรรม ซื่อสัตย์ สุจริต ขยัน อดทน และแบ่งปัน

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นต้องอาศัยทั้งความรู้ และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่าง รอบด้าน ความ รอบคอบที่จะ นำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วยมีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต ไม่โลภ ไม่ตระหนี่

5. แนวทางปฏิบัติและผลที่คาดว่าจะได้รับ จากการนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี

3. การล้อมใสการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

สังคมทุกสังคมจะเจริญก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นได้ ย่อมต้องมีระเบียบวินัยและผู้นำของสังคมเป็นหลักในการปกครอง ผู้นำของสังคมระดับประเทศโดยเฉพาะระบอบประชาธิปไตยส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของประธานาธิบดีหรือพระมหากษัตริย์ สำหรับการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขนั้น พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แต่การใช้พระราชอำนาจด้านนิติบัญญัติ บริหาร ตุลาการ ทรงมิได้ใช้พระราชอำนาจเหล่านั้นด้วยพระองค์เอง แต่มีองค์การหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบต่าง ๆ กันไป พระราชอำนาจทั้งปวงไม่ว่าจะเป็นฐานะประมุขของรัฐ หรือในฐานะอื่น ได้ถูกกำหนดไว้โดยชัดแจ้งในรัฐธรรมนูญ

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2556, หน้า 14-16) กล่าวว่า ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วยคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีอิสรภาพและพึ่งตนเองได้ การที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอิสระสูงสุดในประเทศ ประชาชนจึงมีฐานะเป็นเจ้าของประเทศ เป็นเจ้าของชีวิตและมีสิทธิและเสรีภาพในประเทศของตนเอง ทำนองเดียวกับเจ้าของบ้านมีสิทธิเสรีภาพในบ้านของตน จึงทำให้เกิดหลักสิทธิ เสรีภาพ และทำให้ประชาชนมีอิสรภาพซึ่งนำไปให้เกิดภาวะ “ความเป็นพลเมือง” ที่เป็นอิสระ พึ่งตนเองและสามารถรับผิดชอบตนเองได้

2. ความเห็นของคนเท่าเทียมกัน ประชาชนทุกคนในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศ มี “ความเป็นพลเมือง” ล้วนแต่เท่าเทียมกันจึงต้องเคารพหลักความเสมอภาค และจะต้องเห็นคนเท่าเทียมกัน

3. การยอมรับความแตกต่าง การที่ประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ มีเสรีภาพประชาชนจึงต้องมีความแตกต่างและย่อมจะต้องยอมรับความหลากหลายของประชาชนด้วยกันเอง และเพื่อมิให้ความแตกต่างนำ มาซึ่งความแตกแยกในสังคม “พลเมือง” ในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องยอมรับและเคารพความแตกต่างของกันและกันเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้

4. การเคารพสิทธิผู้อื่น ในระบอบประชาธิปไตยนั้นทุกคนเป็นเจ้าของประเทศทุกคนจึงมีสิทธิ แต่ถ้าทุกคนใช้สิทธิโดยคำนึงถึงแต่ประโยชน์ของตนเองหรือเอาแต่ความคิดของตนเองเป็นที่ตั้ง โดยไม่คำนึงถึงสิทธิผู้อื่นหรือไม่สนใจว่าจะเกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใด ประชาธิปไตยก็จะกลายเป็นอนาธิปไตย เพราะทุกคนเอาแต่สิทธิของตนเองเป็นใหญ่ ทำยที่สุดประเทศชาติย่อมจะไปไม่รอด สิทธิในระบอบประชาธิปไตยจึงจำ เป็นต้องมีขอบเขต ไม่ละเมิดสิทธิผู้อื่น “ความเป็นพลเมือง” จึงต้องเคารพสิทธิผู้อื่นและจะต้องไม่ใช่สิทธิเสรีภาพของตนไปละเมิดสิทธิของผู้อื่น

5. ความรับผิดชอบต่อสังคม นอกจากจะต้องเคารพสิทธิ เสรีภาพและรับผิดชอบต่อผู้อื่นแล้ว “ความเป็นพลเมือง” ในระบอบ ประชาธิปไตยยังจะต้องใช้สิทธิและเสรีภาพของตนโดยรับผิดชอบต่อสังคมด้วย เนื่องจากสังคมหรือประเทศชาติจะดีขึ้นหรือแย่ลงก็ด้วยการกระทำ ของคนในสังคม “ความเป็นพลเมือง” จึงเป็นสำนึกของความเป็นเจ้าของประเทศและเป็นเจ้าของสังคม “พลเมือง” จึงไม่ใช่คนที่ใช้สิทธิเสรีภาพตามอำเภอใจแล้วทำให้สังคมเสื่อมลงไป หากเป็นผู้ที่ใช้สิทธิเสรีภาพโดยรับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม โดยมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและช่วยกันทำ ให้สังคมดีขึ้นกว่าที่ผ่านมา

6. ความเข้าใจระบอบประชาธิปไตยและมีส่วนร่วมการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนจะประสบความสำเร็จได้ต่อเมื่อมีประชาชนในรัฐมี ความเป็นพลเมืองที่เข้าใจหลักการพื้นฐานของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามสมควร ทั้งในเรื่องหลักประชาธิปไตยหรือการปกครองโดยประชาชนและหลักนิติรัฐหรือการปกครองโดยกฎหมาย เข้าใจเรื่อง การเลือกตั้งและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของพลเมือง ติดตามความเป็นไปและมีส่วนร่วมในเรื่องการบ้านการเมืองทั้งระดับชาติและระดับท้องถิ่นและแสดงกิจกรรมทางการเมืองระบอบประชาธิปไตยตามครรลองประชาธิปไตย ซึ่งจะต้องยอมรับความแตกต่าง เคารพสิทธิและรู้จักที่จะทำงานร่วมกับผู้อื่น

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร (2556, หน้า 43) กล่าวว่า แนวทางการปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีตามวิถีชีวิตประชาธิปไตย มีดังนี้

1. ด้านการเมืองการปกครอง ได้แก่ 1.1) การเคารพกฎหมาย 1.2) การรับฟังข้อคิดเห็นของทุกคนโดยอดทนต่อความขัดแย้งที่เกิดขึ้น 1.3) การยอมรับในเหตุผลที่ดีกว่า 1.4) การซื้อสัตย์ต่อหน้าที่โดยไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน 1.5) การกล้าเสนอความคิดเห็นต่อส่วนรวม 1.6) การทำงานอย่างเต็มความสามารถ เต็มเวลา 2. ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ 2.1) การ

ประหยัดและอดออมในครอบครัว 2.2) การซื้อสัตย์สุจริตต่ออาชีพที่ทำ 2.3) การพัฒนางานอาชีพให้ก้าวหน้า 2.4) การใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม 2.5) การสร้างงานและสร้างสรรค์สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมไทยและสังคมโลก 2.6) การเป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคที่ดี มีความซื่อสัตย์ยึดมั่นในอุดมการณ์ที่ดีต่อชาติเป็นสำคัญ 3. ด้านสังคม ได้แก่ 3.1) การแสดงความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล 3.2) การรับฟังข้อคิดเห็นของผู้อื่น 3.3) การยอมรับเมื่อผู้อื่นมีเหตุผลที่ดีกว่า 3.4) การตัดสินใจโดยใช้เหตุผลมากกว่าอารมณ์ 3.5) การเคารพระเบียบของสังคม 3.6) การมีจิตสาธารณะ คือ เห็นแก่ประโยชน์ของส่วนรวมและรักษาสาธารณสมบัติ

สรุปได้ว่า หากต้องการเปลี่ยนแปลงและแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคมให้ดีขึ้นในวงกว้าง จำเป็นอย่างยิ่งที่เราควรจะสนับสนุนและส่งเสริมให้บุคคลอื่นปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตย เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่เยาวชนและคนอื่น ๆ ในสังคม โดยมีแนวทางการปฏิบัติดังนี้

1. การปฏิบัติตนให้เป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตยโดยยึดมั่นในคุณธรรมจริยธรรมของศาสนา และนำหลักการของประชาธิปไตยมาใช้ในวิถีการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีแก่คนรอบข้าง
 2. เผยแพร่ อบรม หรือสั่งสอนบุคคลในครอบครัว เพื่อนบ้านและคนในสังคม ให้ใช้หลักการทางประชาธิปไตยเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตประจำวัน
 3. สนับสนุนชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวกับการปฏิบัติตนให้ถูกต้องตามกฎหมาย โดยการบอกเล่า เขียนบทความเผยแพร่ผ่านสื่อมวลชน
 4. ชักชวนหรือสนับสนุนคนดีมีความสามารถในการมีส่วนร่วมกับกิจกรรมทางการเมืองหรือกิจกรรมสาธารณประโยชน์ของชุมชน
 5. เป็นหูเป็นตาให้กับรัฐหรือหน่วยงานของรัฐในการสนับสนุนคนดีและแจ้งเบาะแสคนที่เป็นภัยกับสังคม
- ทั้งนี้การสนับสนุนให้ผู้อื่นปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีในวิถีประชาธิปไตยควรเป็นจิตสำนึกที่บุคคลพึงปฏิบัติเพื่อให้เกิดประชาธิปไตยอย่างแท้จริง

ตอนที่ 4 แนวคิดอนาคตศึกษา

การวิจัยอนาคต (Future Study) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างปรากฏการณ์และศักยภาพของการเปลี่ยนแปลง ด้วยแนวคิดที่ว่า อนาคตก็คือปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน และสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นนี้เป็นปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นต่อเนื่องระหว่างอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (Slaughter, 1993; Glenn, 1994 ; Wikipedia, 2013) หรือมีความหมายอีกนัยหนึ่ง คือ อดีตทำให้เกิดปัจจุบันและปัจจุบันทำให้เกิดอนาคต นั่นเอง

4.1 มโนทัศน์พื้นฐานของการวิจัยอนาคต

การวิจัยอนาคต (Futures Research) เป็นวิธีการวิจัยเกี่ยวกับอนาคตแบบหนึ่งที่มีแนวคิด วิธีการ และระเบียบวิธีที่แตกต่างไปจากการวิจัยโดยปกติทั่ว ๆ ไป ไม่เน้นข้อเท็จจริง (Fact) เช่น งานวิจัยทั่วไป แต่เป็นเรื่องวิธีการศึกษาแนวโน้มและสิ่งที่คาดว่าจะเกิดในอนาคตหรือแนวโน้มที่เป็นไปได้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ทางเลือกหลายทางที่จะเป็นไปได้ แนวโน้มที่เป็นทางเลือกที่เป็นได้ทั้งหมด การวิจัยอนาคตจะเกี่ยวข้องกับเป้าหมายที่ต้องการ วิธีการไปให้ถึงเป้าหมาย ปัญหาและโอกาสที่จะต้องเผชิญเพื่อไปสู่เป้าหมายนั้น (Slaughter, 1993) ช่วยให้เกิดการรับรู้และมีทางเลือกในอนาคต (Roy Amara, 1991, cited in Lang, 2004) การวิจัยอนาคตได้รับการพัฒนาจนมีความก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว เพื่อเป็นเครื่องมือสำหรับการวางแผนในการดำเนินการมีจุดมุ่งหมาย 2 ประการ ประการแรก เพื่อกำหนดอนาคตขององค์กร ประการที่สอง เพื่อวิเคราะห์ศึกษาตัดสินใจเลือกยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมในการพัฒนาองค์กรให้บรรลุเป้าหมายในอนาคต เนื่องจากความเจริญทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว รวมทั้งความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข่าวสาร และการอยู่ในยุคโลกไร้พรมแดน ซึ่งมีปัจจัยมากมายที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์ในแต่ละสังคม ทำให้เกิดความตื่นตัวในเรื่องของความเปลี่ยนแปลงในโลกอนาคต สังคมใดสังคมหนึ่งจะอยู่เฉยโดยไม่สนใจสิ่งรอบข้างไม่ได้แล้ว จำเป็นต้องมีการก้าวทันและรู้เท่าทันสิ่งที่กำลังจะเกิดขึ้น และคาดว่าจะเกิดขึ้นเพื่อการเตรียมการรองรับ ป้องกัน หรือการจัดการเชิงรุก (สุวิมล ว่องวาณิช, 2550, หน้า 216)

คำว่า การวิจัยอนาคต (Futures Research) มีผู้ใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน ซึ่งเรามักจะพบถ้อยคำที่ใช้เกี่ยวกับการศึกษาเชิงอนาคตอยู่หลายคำ เช่น อนาคตศึกษา (Futures Studies) อนาคตศาสตร์ (Futurology) และอนาคตนิยม (Futurism) อย่างไรก็ตามสมาคมอนาคตโลก (World Future Society) ได้แสวงหาคำตอบใน ค.ศ.1975 พบว่าคำที่มีคนเห็นด้วยมากที่สุดคือ คำว่า Futures Studies กับ Futures Research ส่วนคำว่า Futurology ได้รับการปฏิเสธมากที่สุด เนื่องจากเป็นคำที่เน้นไปในทางที่ว่าอนาคตสามารถรู้ได้อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งในความเป็นจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น (Allen, 1978) จุมพล พูลภัทรชีวิน (2529) ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของแต่ละคำไว้ดังนี้

คำว่า Futurism หรือ “อนาคตนิยม” จะหมายถึงแนวความคิด ความเชื่อเกี่ยวกับทางเลือกอนาคตต่าง ๆ (Alternative Futures) ของกลุ่มประชากร หรือกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่งมีลักษณะที่เป็นลัทธิปรัชญาสาขาหนึ่ง โดยมีความเชื่อว่า อนาคตเป็นเรื่องที่สามารถจะศึกษาได้อย่างมีระบบ การคิดเกี่ยวกับอนาคตของมนุษย์ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ มนุษย์เป็นผู้สร้างอนาคต การเตรียมเผชิญอนาคตตามแนวของอนาคตนิยมก็คือ การคิดและสร้างอนาคตเสียตั้งแต่ปัจจุบัน ดังคำขวัญที่ว่า The Future is Now ดังนั้น กระบวนการในการแก้ปัญหาของนักอนาคตนิยมจึงอยู่ในลักษณะที่เป็น Proactive มากกว่า Reactive

นักอนาคตนิยมบางกลุ่มถือว่าแนวคิดเกี่ยวกับอนาคตเป็นเพียงแนวคิด Perspective ไม่ใช่ศาสตร์เพราะยังไม่มีองค์ความรู้ (Body of Knowledge) ที่อยู่ในรูปกฎและ/หรือทฤษฎีเช่นเดียวกับศาสตร์สาขาอื่น โดยเฉพาะวิทยาศาสตร์หรือแม้กระทั่งสังคมศาสตร์

ที่เป็นเช่นนี้เพราะว่าไม่มีข้อเท็จจริงในอนาคต (Future Facts) สิ่งที่เราเป็นเพียงข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นถึงการรับรู้ของมนุษย์ในปัจจุบันเกี่ยวกับทางเลือกต่าง ๆ ในอนาคตในช่วงระยะเวลาหนึ่ง การศึกษาหรือการวิจัยอนาคต เน้นไปที่การศึกษาทางเลือกอนาคตที่เป็นไปได้ (Possible) หรือน่าจะเป็น (Probable) หลายทางไม่ใช่ทางเดียว การทำนายอนาคตจึงมีลักษณะไม่เหมือนการทำนาย (Prediction) ในทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีอำนาจในการทำนายในแง่ของสถิติสูงกว่า แต่การทำนายที่นักอนาคตนิยมใช้ คือ การทำนายอนาคต (Future Forecasting) ซึ่งเปิดโอกาสให้มีความผิดพลาดสูงกว่า

ส่วนคำว่า Futures Studies หรือ “อนาคตศึกษา” โดยทั่วไปแล้วมีจุดมุ่งหมายเช่นเดียวกับการวิจัยอนาคต เพียงแต่มีลักษณะของการใช้ความคิดที่เรียกว่า intuitive มากกว่าการวิจัยอนาคต ในขณะที่การวิจัยอนาคตมีการเน้นข้อมูลและมีระบบระเบียบและวิธีการศึกษาที่รัดกุมและเป็นแบบแผนมากกว่า ตัวอย่างเช่น การคิด (วิเคราะห์-สังเคราะห์) จากข้อมูลเดิมที่มีอยู่ โดยไม่มีการจัดระบบระเบียบข้อมูลหรือหาข้อมูลใหม่ จัดเป็นอนาคตศึกษา (Futures Studies) ส่วนการออกแบบการวิจัยใช้เทคนิคการวิจัยเพื่อเก็บข้อมูลหรือสร้างข้อความรู้ใหม่เกี่ยวกับอนาคตจัดเป็นการวิจัยอนาคต (Futures Research)

Amare (1974, อ้างถึงใน นาดยา ปิลันธนานันท์, 2526, หน้า 67)

ได้ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญของการวิจัยอนาคตไว้ 3 ประการ คือ 1) เพื่อจัดเตรียมข้อมูลเกี่ยวกับภาพอนาคตและเป้าหมายของอนาคต 2) เพื่อจัดเตรียมเครื่องมือที่จะใช้ในการสำรวจและเป็นเครื่องมือชี้แนะที่มนุษย์จะกระทำ 3) เพื่อพัฒนาการมีส่วนร่วมในการวางแผนขององค์กร Ziegler (1977, อ้างถึงใน ลัดดาวัลย์ เพชรโรจน์, 2538, หน้า 60) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการวิจัยอนาคตไว้ดังนี้ 1) ช่วยสนับสนุน กระตุ้นสิ่งที่พึงปรารถนาให้เกิดได้เร็วขึ้น 2) ช่วยป้องกันสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาไม่ให้เกิดขึ้น 3) ช่วยหาทางปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปได้อย่างที่ปรารถนา

Mannermaa. M. (1986, p. 658) ได้สรุปความหมายของการวิจัยอนาคตไว้ว่า เป็นการศึกษาสิ่งที่เป็นจริงในปัจจุบันจากมุมมองความสนใจในองค์ความรู้ของอนาคต (Knowledge of The Future) โดยองค์ความรู้ในอนาคตได้ถูกนำมาวิเคราะห์ในเงื่อนไขของเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ได้ (Knowledge of Contingent Events) และได้ให้ลักษณะพื้นฐานของการวิจัยอนาคตไว้ 3 ประการ คือ 1) วัตถุในการวิจัย (Research Object) ไม่ใช่เหตุการณ์ในอนาคต แต่เป็นเหตุการณ์ที่เป็นจริงในปัจจุบันและประวัติศาสตร์จากอดีต 2) บทนิยามที่ระบุเป็นนัยว่าการวิจัยอนาคตมีประโยชน์ในตัวของมันเองโดยธรรมชาติ มักจะมีจุดประสงค์ เป้าหมายหรือสิ่งที่สนใจสำหรับการวิจัยอนาคตที่ใช้ได้จริง ซึ่งมีผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การค้นหาความจริงอันเป็นนิรันดร์ (Eternal Truth) ไม่สามารถเป็นวัตถุประสงค์ของการวิจัยอนาคตได้ 3) องค์ความรู้ของอนาคต (Knowledge of The Future) คือองค์ความรู้ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ในอนาคต ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นก็ได้ วัตถุประสงค์ของการวิจัยที่มุ่งเน้นอนาคต คือ สิ่งที่เป็นจริงในปัจจุบันและความรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ใช้ได้ อนาคตภาพในความเข้าใจของการวิจัยอนาคตจะแสดงให้เห็นได้โดยการใช้ผลจากการทดลอง ซึ่งหากมอง

ในมุมมองกันข้าม เราไม่ได้ศึกษาอนาคต แต่เราศึกษาความเป็นจริงในปัจจุบันเพื่อเป็นการคาดคะเนเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ตามแนวคิดของ Jerome C. Glenn (1999) การศึกษาและการวิจัยอนาคตเป็นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงที่อาจเป็นไปได้ ซึ่งมีใช้เพียงความนิยมในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเพียงชั่วขณะเท่านั้น แต่ยังหมายถึง สิ่งที่สามารถสร้างความแตกต่างให้กับระบบหรือระเบียบข้อมูลต่าง ๆ ในช่วงระยะเวลา 10-25 ปี ช่างหน้าขึ้นไป โดยจะเห็นได้ว่านักประวัติศาสตร์เป็นผู้ที่ตั้งสมมติฐานเพื่อบอกให้เราทราบถึงสิ่งที่เกิดขึ้นไปแล้ว ส่วนนักข่าวก็เป็นผู้รายงานถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นในขณะนั้น ดังนั้น นักอนาคตนิยมจึงเป็นตัวแทนของผู้ที่จะบอกถึงสิ่งที่สามารถเกิดขึ้นได้และสิ่งที่อาจต้องการให้เป็นไป โดยไม่ใช่เป็นการพยากรณ์ว่าอะไรเกิดขึ้น แต่เป็นการเรียกร้องที่จะรู้มากขึ้นเกี่ยวกับอนาคตที่เป็นไปได้และอนาคตที่พึงปรารถนา โดยศึกษาว่าอนาคตจะพัฒนาไปอย่างไร วิธีวิทยาการวิจัยอนาคตจะช่วยแสดงสิ่งที่เป็นไปได้ ช่วยให้ความกระจ่างในการวางนโยบาย ระบุและประเมินการกระทำใด ๆ ที่เป็นทางเลือก หลีกเลี่ยงหลุมพรางที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต รวมไปถึงเป็นการช่วยโอกาสอันดีต่อสิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต (Wendell Bell, 1993, cited in Lang, 2004)

สรุปได้ว่า การวิจัยอนาคตมีลักษณะเด่นที่แตกต่างออกไปจากการวิจัยอื่น ๆ ตรงที่การวิจัยอนาคตเน้นข้อมูลที่มีระบบระเบียบรัดกุมและเป็นแบบแผนมากกว่า เป็นวิธีศึกษาเกี่ยวกับทางเลือกอนาคตต่าง ๆ ที่เป็นไปได้หรือน่าจะเป็นของกลุ่มประชากร หรือกลุ่มสังคมใดสังคมหนึ่ง มีการระบุถึงช่วงเวลาในการศึกษาอนาคต ลักษณะของปัญหาที่สนใจจะศึกษา ไม่ใช่ปัญหาที่อยู่ในความรับผิดชอบของหน่วยงานใดหรือการตัดสินใจของใครโดยเฉพาะ ปรากฏการณ์หลายอย่างมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและไม่คงที่ อันเนื่องมาจาก มีตัวแปรอื่น ๆ เข้ามาเกี่ยวข้อง ผลที่ได้จากการวิจัยอนาคตจึงมีลักษณะที่ไม่ยุติที่ผลอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มักจะมีทางเลือกหลายอย่าง การวิจัยอนาคตมีลักษณะของการพยากรณ์แบบการใช้จินตนาการ เทคนิคการวิจัยอนาคตจึงมีลักษณะของการผสมผสานกันระหว่างวิธีการทางวิทยาศาสตร์และวิธีการเชิงพรรณนา (สมบุญ ศิลปรุ่งธรรม, 2547, หน้า 89) ผลที่ได้จากการวิจัยอนาคตจะเป็นข้อมูลในการวางแผนและการตัดสินใจ ตลอดจนให้ข้อมูลแก่หน่วยงาน องค์กรที่มีความประสงค์ข้อมูลเฉพาะเรื่องนำไปใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินการประเมินทางเลือก กระตุ้นสิ่งที่พึงปรารถนาให้เกิดได้เร็วขึ้น ป้องกันสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาไม่ให้เกิดขึ้นและวางแผนปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์

4.2 จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคต

การวิจัยอนาคตเป็นการศึกษาอย่างเป็นระบบถึงแนวโน้มของเหตุการณ์และสิ่งที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต หรือแนวโน้มของเหตุการณ์ที่เป็นไปได้มากที่สุด โดยช่วยจัดเตรียมข้อมูลในการลำดับภาพอนาคตและเป้าหมายของอนาคต รวมทั้งพัฒนาการมีส่วนร่วมในการวางแผนขององค์กร ประเมินทางเลือกและช่วยหาทางปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้เป็นไปดังที่ปรารถนา การวิจัยอนาคตจะมีจุดมุ่งหมายของการวิจัย มีรายละเอียดดังนี้

Robert B. Textor (1986, p. 7) ได้กำหนดจุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคตไว้ว่า (อ้างถึงใน จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2542 ; Bell, W., 1997, p. 139)

1. บรรยายทางเลือกในอนาคตที่จะเป็นไปได้หรือน่าจะเป็นของกลุ่มประชากรที่ศึกษา
2. ประเมินสถานการณ์ในปัจจุบันที่เกี่ยวกับความรู้ต่าง ๆ ที่เรามีอยู่เกี่ยวกับอนาคตที่เป็นไปไม่ได้ในแต่ละทาง
3. บ่งชี้ผลกระทบและผลต่อเนืองที่อาจจะเกิดขึ้นจากอนาคตที่เป็นไปได้
4. เป็นสัญญาณเตือนภัยล่วงหน้าเกี่ยวกับอนาคตที่ไม่พึงประสงค์ที่อาจจะเกิดขึ้น
5. ช่วยให้เข้าใจถึงเบื้องหลังของกระบวนการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

Jerome C. Glenn (1994, p. 2) กล่าวว่าจุดมุ่งหมายการวิจัยอนาคตเป็นการสำรวจ สร้างและทดสอบอนาคตที่เป็นไปได้หรืออนาคตที่ต้องการ เพื่อการกำหนดวิสัยทัศน์ในอนาคตอย่างเป็นระบบ โดยวิสัยทัศน์จะช่วยสร้างนโยบายระยะยาว ยุทธวิธี และการวางแผนต่าง ๆ ที่จะทำให้ความต้องการและสภาพแวดล้อมในอนาคตที่น่าจะเป็นถูกจัดระเบียบได้ง่ายขึ้น

Theodore (1999) อ้างว่า จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคตว่ามีใช้เพื่อรู้อนาคต แต่เพื่อช่วยในการตัดสินใจที่ดีกว่าปัจจุบัน งานวิจัยหลายชิ้นที่เกี่ยวกับการศึกษาอนาคตได้แสดงถึงพลังอำนาจในการช่วยให้เราเข้าใจโลกอนาคตที่เป็นไปได้ วิธีวิทยาการวิจัยอนาคตทั้งหลายได้ถูกนำไปใช้ในการวางแผนและใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ทางนโยบายโดยบรรดาบริษัทองค์กรเอกชน องค์กรที่ไม่ใช่ของรัฐ มหาวิทยาลัย รัฐบาล และองค์กรระหว่างประเทศ

จุมพล พูลภัทรชีวิน (2548) กล่าวว่า เป้าหมายหลักของการศึกษาและการวิจัยอนาคต มีใช้อยู่ที่การทำนายที่ถูกต้องแม่นยำ เพราะเรื่องของอนาคตเป็นเรื่องที่ยังไม่เกิดขึ้นหรืออีกนัยหนึ่งก็คือไม่มีข้อเท็จจริงเกี่ยวกับอนาคต มีแต่การคาดการณ์และความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวโน้มที่เป็นทางเลือกที่คาดว่าจะมีความเป็นไปได้ (Possible Alternative Trends) เท่านั้น เป้าหมายที่สำคัญของการวิจัยอนาคตจึงอยู่ที่การสร้างอนาคตที่พึงประสงค์มากกว่าการตามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น และได้สรุปเกี่ยวกับความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยอนาคตไว้ 3 ประการ คือ

1. อนาคตเป็นเรื่องที่ทำการศึกษาได้อย่างเป็นระบบ
2. ความเชื่อของมนุษย์มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมและการตัดสินใจของมนุษย์
3. มนุษย์สามารถควบคุมและสร้างอนาคตได้

วิโรจน์ สารรัตน์ (2553, หน้า 316) กล่าวถึง หลักการทำนายอนาคตพื้นฐาน 3 ลักษณะ คือ 1) หลักการทำนายเชิงสำรวจ (Exploratory Forecasting) เป็นการทำนายที่อาศัยปรากฏการณ์ในอดีตและปัจจุบันมาเป็นแนวโน้มที่จะบอกถึงอนาคตที่เป็นไปได้ โดยให้ความสนใจไปที่ปัญหาและโอกาสที่เป็นไปได้ในอนาคตนั้น 2) หลักการทำนายเชิงปทัสถาน (Normative Forecasting) เป็นการทำนายที่เริ่มจากกำหนดเป้าหมาย (Goal) ในอนาคตที่พึงปรารถนาไว้ก่อนแล้วจึงสร้างทางเลือก (Alternatives) ที่เป็นไปได้ที่จะให้เกิดผลตามเป้าหมายที่พึงปรารถนาที่กำหนดไว้นั้น 3) หลักการทำนายแบบยึดตัวแบบหรือแบบจำลอง

(Forecasting Viamodel/Simulation) อาจอาศัยกฎธรรมชาติ(Natural Law) มาเป็นแนวทาง เช่น กฎธรรมชาติเชิงกายภาพ กฎธรรมชาติเชิงสังคม กฎธรรมชาติเชิงสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้เป็นตัวแบบหรือแบบจำลองที่จะทำความเข้าใจโครงสร้างของอนาคตที่จะทำนาย

สรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายหลักของการวิจัยอนาคตไม่ได้อยู่ที่การทำนายได้ถูกต้อง แต่เป็นการสำรวจแนวโน้มที่เป็นไปได้ทั้งที่พึงประสงค์และไม่พึงประสงค์ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อหาทางทำให้แนวโน้มที่พึงประสงค์นั้นเกิดขึ้น ป้องกันหรือขจัดแนวโน้มที่ไม่พึงประสงค์ให้หมดไป หรือเตรียมตัวเผชิญหน้ากับสถานการณ์นั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพถ้าหากไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และช่วยในการกำหนดนโยบาย การตัดสินใจ ตลอดไปจนถึงการกำหนดยุทธวิธี (Strategies) และกลยุทธ์ (Tactics) ที่นำไปสู่การสร้างอนาคตที่พึงประสงค์และการป้องกันหรือขจัดอนาคตที่ไม่พึงประสงค์

4.3 พัฒนาการของการวิจัยอนาคต

แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาอนาคต เริ่มมีมาตั้งแต่ยุคเรอเนสซองและยุคปฏิรูปศาสนา ยุคเรอเนสซองหรือยุคฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมเป็นยุคที่เชื่อมต่อระหว่างยุโรปกลางกับยุโรปยุคใหม่ ซึ่งเริ่มในประเทศอิตาลีประมาณศตวรรษที่ 1300 หลังจากนั้นจึงเผยแพร่หลายไปทั่วยุโรป เป็นยุคของการนำเอาศิลปะและวิทยาการของกรีกและโรมันมาฟื้นฟู ถือว่าเป็นการเริ่มเข้าสู่สมัยยุคใหม่ของชาวยุโรป มีการศึกษาค้นคว้าวิชาการอย่างกว้างขวาง เป็นยุคของการค้นพบสิ่งใหม่ๆทางวิชาการอย่างมากมาย มีการสร้างความคิดใหม่ ๆ ของคนรุ่นใหม่ เปิดกว้างมิได้จำกัดอยู่เพียงแต่ในวัด โบสถ์ วิหารเท่านั้น มีการศึกษาวิชาการวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ การแพทย์ การทดลองและพิสูจน์ทางวิทยาศาสตร์ นำไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการอย่างกว้างขวาง เมื่อโลกก้าวเข้าสู่ศตวรรษที่ 18 ที่เป็นยุคสว่างเจิดจ้าของสังคมที่มุ่งสู่ค่านิยมสมัยใหม่ นักปรัชญาต่างก็ให้ความสำคัญที่จะศึกษาสิ่งต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นกับอนาคตของมนุษย์ มีผลงานของนักคิดหลายท่านอันเป็นจุดเริ่มต้นไปสู่การวิจัยอนาคต (วิชิตา กิจจรธรรม, 2549, หน้า 25-26)

Eleonora. M. (1993, อ้างถึงใน วิชิตา กิจจรธรรม, 2549, หน้า 22) ได้สรุปเกี่ยวกับพัฒนาการของการศึกษาวิจัยอนาคต ว่าได้เริ่มมีการศึกษาวิจัยกันอย่างแพร่หลายในราวทศวรรษที่ 1950-1960 และเริ่มต้นทศวรรษที่ 1970 ความสนใจในการวิจัยอนาคตกลับลดลง แต่ในปลายทศวรรษที่ 1970 และต้นทศวรรษที่ 1980 กลับได้รับความสนใจอีกครั้งและเป็นรากฐานของการวิจัยอนาคตมาจนถึงปัจจุบัน Eleonora ก็มีมติว่าการศึกษาอนาคตที่ผ่านมามีสามารถใช้เป็นกฎหรือระเบียบเกี่ยวกับการวิจัยอนาคตในปัจจุบันได้ การศึกษาอนาคตเป็นการตอบสนองความต้องการจำเป็นของมนุษย์ โดยมีเรื่องของเวลาและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นสิ่งสำคัญ

กฤษดา กรุดทอง (2530, หน้า 25-29) ได้กล่าวถึงการวิจัยอนาคตที่มีระบบและรูปแบบที่ชัดเจนว่าเริ่มขึ้นราวทศวรรษ 1960 โดย Rand Corporation ได้วางพื้นที่การวิจัยด้านนี้ร่วมกับ SDC (System Development Corporation) และ Hudson Institute เพื่อดำเนินการวิจัยอนาคตแก่กองทัพอากาศสหรัฐในปี 1960 Nicholas Rescher และ Olaf

Helmer ได้พัฒนาเทคนิคเดลฟาย (Delphi) มาใช้ศึกษาอนาคตต่อมาในปี 1964 Olaf Helmer กับ Jame Gordon ในนามบริษัท Rand corporation ได้ทำ Long-range Forecasting Study เพื่อทำนายเหตุการณ์ทางวิทยาศาสตร์ 103 โครงการ เช่น การลงดวงจันทร์ การเปลี่ยนหัวใจมนุษย์ การติดต่อทางจิต การวิศวกรรมพันธุ เป็นต้น ในทศวรรษนี้ถือว่าการวิจัยอนาคตได้รับการยอมรับกันทั่วไปในวงการธุรกิจและอุตสาหกรรม โดยนำไปใช้ในการวางแผน กำหนดนโยบาย เพื่อการดำเนินธุรกิจอุตสาหกรรม ซึ่งทำให้การวิจัยอนาคตกลายเป็นเครื่องมือสำคัญของของนักกำหนดนโยบายไปในที่สุด

หลังจากปี 1967 เป็นต้นมา การวิจัยอนาคตได้แพร่หลายเข้าไปในยุโรป เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมันและอิตาลีในปารีส ได้จัดตั้ง The Club of Rome ขึ้น ผลงานสำคัญของนักวิจัยอนาคตกลุ่มนี้คือ The Project on the Predicament of Mankind ซึ่งมุ่งวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ ที่กระทบต่อมนุษยชาติในทุกประเทศ เป็นต้นว่า ความยากจน ปัญหาสิ่งแวดล้อม การขยายตัวของเมืองอย่างขาดทิศทาง ปัญหาเงินเฟ้อและเศรษฐกิจด้านอื่น ๆ เป็นต้นที่น่าสังเกตว่า The Club of Rome ได้พยายามศึกษาวิเคราะห์โครงการที่มีลักษณะเป็นงานวิจัยอนาคตโดยแท้ตลอดจนระยะเวลาที่ผ่านมาจนถึงปัจจุบัน การวิจัยอนาคตได้พัฒนาก้าวหน้าไปมาก จนได้มีการพัฒนาวิธีวิทยา (Methodology) การวิจัยอนาคตไปเป็นแบบเฉพาะของตนเองมากขึ้น และการวิจัยอนาคตก็ได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการตัดสินใจ กำหนดนโยบายและวางแผนขององค์กรต่าง ๆ นับแต่นั้นเป็นต้นมา ซึ่งสามารถสรุปถึงพัฒนาการของการวิจัยอนาคตที่พัฒนาและเปลี่ยนมาได้เป็น 3 ขั้นตอน

Phase-I Classical Linear Projection (1960-1970) ในช่วง 10 ปีแรก การวิจัยอนาคตใช้วิธีการฉายภาพการพยากรณ์เชิงเส้นตรง วิธีการนี้ใช้ได้ดีกับการพยากรณ์บางอย่างที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบอื่น ๆ น้อยตัว ดังภาพประกอบ 2

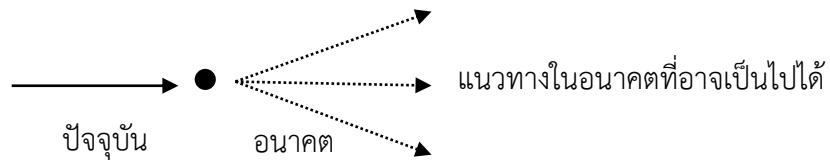

ภาพประกอบ 2 การวิจัยอนาคตใช้วิธีการฉายภาพการพยากรณ์เชิงเส้นตรง

การวิจัยอนาคตสามารถพยากรณ์ได้โดยใช้ข้อมูลเดิมหลายระยะที่ผ่านมา เช่น จำนวนนักเรียนในระยะ 4-5 ปีที่ผ่านมาที่กำลังเพิ่มขึ้น หรือสามารถพยากรณ์ได้จากตัวชี้บางตัว เช่น อัตราการเกิด เป็นต้น

Phase-II Multiple Alternative Future (1965-1967)

ในระยะเวลา 2 ปี รูปแบบการวิจัยอนาคตแบบใหม่ได้รับการพัฒนาขึ้นมาใช้ควบคู่ไปกับวิธีการแบบเดิม ซึ่งมีข้อมูลจำนวนจำกัดอยู่มาก การวิจัยอนาคตแบบที่พัฒนาขึ้นมาใหม่นี้มีหลักสำคัญ คือ อนาคตที่อาจเป็นไปได้นั้นมีหลายแนวทาง ดังภาพประกอบ 3

ภาพประกอบ 3 แนวทางในอนาคตที่อาจเป็นไปได้

การวิจัยในอนาคตพยายามใช้ข้อมูลที่มีการสร้างทางเลือกที่เป็นไปได้มากที่สุด และเลือกทางเลือกที่ดีที่สุดภายใต้ทรัพยากร เวลา งบประมาณที่มีเพื่อนำไปปฏิบัติต่อไป

Phase-III Cross-Impact Future (1971-ปัจจุบัน)

ในช่วงระยะเวลา 10 ปี การวิจัยอนาคตได้ขยายแนวคิดออกไปศึกษาผลกระทบของความรู้เกี่ยวกับอนาคตจากวิทยาการทุกแขนง การนำผลกระทบจากทุกองค์ ประกอบมา พิจารณาร่วมกัน จะช่วยให้การสร้างภาพอนาคตได้สมบูรณ์มากขึ้น ดังภาพประกอบ 4

ภาพประกอบ 4 ผลกระทบของทางเลือกที่เป็นไปได้จากวิทยาการหลายแขนง

4.3.1 เทคนิคการสร้างภาพอนาคต (Scenario Technique)

เทคนิคการสร้างภาพอนาคต (Scenario) เป็นวิธีการที่ไม่ใช่เป็นวิธีการเดี่ยว มักใช้คู่กับวงล้ออนาคต (Future Wheel) และการวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ (Cross Impact Analysis) เนื่องจากการวางแผนงานสำหรับอนาคตจะไม่ขึ้นอยู่กับข้อมูลว่าอะไรจะเกิดขึ้น แต่จำเป็นต้องรู้ว่าหากสิ่งนั้นเกิดขึ้นจริงจะส่งผลกระทบอะไรตามมา และจะแก้ปัญหาด้วยวิธีการอะไรได้บ้าง เพื่อกำหนดคำอธิบายเหตุการณ์ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต (สุวิมล ว่องวานิช, 2550, หน้า 251-262) ภาพอนาคตเป็นเครื่องมือวิเคราะห์นโยบายที่ช่วยอธิบายเงื่อนไขที่จะเกิดขึ้นที่เป็นไปได้ในอนาคต คำนี้สามารถนำมาใช้ได้ 2 ลักษณะ คือ การอธิบายจุดสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาที่สนใจศึกษาในอนาคต และการอธิบายประวัติศาสตร์เชิงอนาคต (Future History) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงจากเงื่อนไขปัจจุบันไปยังเงื่อนไขใดเงื่อนไขหนึ่งในอนาคต วิธีหลังเป็นที่นิยมมากกว่า เพราะจะบอกถึงลูกโซ่เชิงสาเหตุของการตัดสินใจที่เกิดจากสภาพปัจจุบัน ภาพอนาคตที่เป็นประโยชน์ คือ ภาพที่แสดงถึงเงื่อนไขของตัวแปรที่มีความสำคัญตลอดช่วงเวลา ภาพอนาคตที่ดีไม่ได้ขึ้นอยู่กับความถูกต้องของการคาดการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นในอนาคต แต่ขึ้นอยู่กับความเป็นไปได้

ของการสร้างเส้นทางเชิงตรรกะที่สมเหตุสมผล เพื่อรองรับการบรรยายสภาพการเปลี่ยนแปลง จากปัจจุบันไปยังอนาคต และยิ่งขึ้นอยู่กับ การให้ความสำคัญกับการสอดคล้องภายในของภาพ ที่สร้างขึ้น จากการอธิบายในเชิงกระบวนการเชิงสาเหตุ และจากประโยชน์ที่ได้รับจากภาพ อนาคตเหล่านั้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจ (The Future Group, 1994) การสร้างภาพ อนาคตควรมีอย่างน้อย 2 ภาพเพื่อสะท้อนถึงความไม่แน่นอนที่อาจจะเกิดขึ้น แต่หากมีมากกว่า 4 ภาพ จะทำให้นำไปปฏิบัติได้ยาก (Van der Haijden, 1997)

Boucher, W.I. (1984) กล่าวว่า การสร้างภาพอนาคตเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับ อนาคต (A Story About The Future) โดยทั่วไปจะเขียนในลักษณะเรื่องราวหรือสภาพการณ์ ของอนาคต (History Of The Future) ซึ่งสอดคล้องกับ Wilson, I.H., (1978 อ้างถึงใน นงลักษณ์ วิรัชชัย, 2541) ที่สรุปว่า ภาพอนาคต มีลักษณะเป็นภาพรวมของสภาพการณ์ที่เป็นไปได้ในอนาคตหรือแนวโน้มของปรากฏการณ์ตามเงื่อนไขทางเลือกอนาคตแบบต่าง ๆ

ขั้นตอนการสร้างภาพอนาคต

การสร้างภาพอนาคตเป็นวิธีการที่ต้องใช้ความคิดในการจินตนาการ และการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบเพื่อตั้งสมมติฐานการเกิดเหตุการณ์อย่างต่อเนื่อง ไม่ได้ ใช้เพื่อการ พยากรณ์อนาคตแต่ใช้เป็นเครื่องมือให้เกิดการรับรู้เกี่ยวกับสภาพทางเลือกในอนาคตเพื่อช่วย ในการตัดสินใจ (Schwartz,1996 cited in WHO,1997) และช่วยให้องค์กรมีสารสนเทศ เชิงปริมาณและคุณภาพมากเพียงพอทั้งในด้านเศรษฐกิจ ด้านเทคโนโลยี ด้านการเมือง การปกครอง ด้านสังคม เพื่อใช้เป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจในการวางแผนดำเนินการของ องค์กรการดำเนินการสร้างภาพอนาคตตามแนวคิดของ Coats & Jarratt (The Future Group, 1994, อ้างถึงใน วิชิตา กิจธรรรม, 2549, หน้า 65) มีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

- 1) การกำหนดขอบเขตการศึกษา ตัวแปรสำคัญที่มีความสำคัญต่ออนาคตที่จะเกิดขึ้น การกำหนด ตัวแปรต้องพิจารณาจากหลาย ๆ แหล่ง โดยทั่วไปควรจะมีประมาณ 6-30 ตัวแปร
- 2) ลดจำนวน ตัวแปรที่ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องให้เหลือประมาณ 6-20 ตัวแปร
- 3) ระบุจำนวนและคุณลักษณะของ อนาคตภาพที่สร้างขึ้น โดยทั่วไปจะต้องมีภาพที่อธิบายถึงรายละเอียดแรงขับ (Force) ที่มีอยู่ใน ปัจจุบัน ภาพอนาคตด้านดี (Optimistic or Positive Scenario) ที่เป็นผลจากตัวแปรสำคัญ ๆ 1-2 ตัวแปรและภาพอนาคตอื่นๆ ที่เป็นผลจากสิ่งต่างๆที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต การศึกษา วิเคราะห์ตัวแปรที่ส่งผลต่อภาพอนาคตนี้ต้องคำนึงถึงทั้งที่เป็นตัวแปรเชิงปริมาณและตัวแปร เชิงคุณภาพ
- 4) การจินตนาการภาพอนาคตโดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ต้องมีการอธิบายรายละเอียด ต่าง ๆ อย่างสมบูรณ์ และทบทวนซ้ำเพื่อให้มีความสอดคล้องภายในกลุ่มหรือฉันทามติจากกลุ่ม

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545) ได้จัดการประชุม เชิงปฏิบัติการเพื่อการสร้างภาพอนาคต (Scenario Planning Workshop) โดยใช้เทคนิควิธีการ อย่างเป็นระบบ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้ ประสบการณ์ จินตนาการ และความคิด สร้างสรรค์ร่วมกันของผู้เข้าร่วมประชุม ถือว่าเป็นการวางแผนกลยุทธ์แบบใหม่ในการรับมือกับ เหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งจะช่วยลดอัตราเสี่ยงและเพิ่มโอกาสความสำเร็จให้กับ หน่วยงาน หลักการและขั้นตอนในการสร้างภาพอนาคตมีดังนี้

ขั้นที่ 1 ระบุหัวข้อหรือคำถามสำคัญ (Key Question) วัตถุประสงค์
ระยะเวลา วิธีการดำเนินการ

ขั้นที่ 2 วิเคราะห์ประเด็นสำคัญ (Key Issues) ระบุประเด็นหรือ
เหตุการณ์สำคัญในปัจจุบัน ที่คิดว่ามีอิทธิพลต่อเรื่องที่ศึกษาตามที่ระบุไว้ในขั้นตอนที่ 1

ขั้นที่ 3 ระบุแรงผลักดัน (Driving Forces) ระบุแรงผลักดันปัจจัย
ที่คาดว่าจะมีผลสูงต่อเรื่องที่ศึกษา และมีแนวโน้มว่าจะเกิดสูงมาก

ขั้นที่ 4 ระบุสิ่งที่ไม่แน่นอนในอนาคต (Uncertainties)
ระบุเหตุการณ์หรือปัจจัยที่หากเกิดขึ้นจะสร้างผลกระทบอย่างสูงต่อสิ่งที่ศึกษา (ทั้งทางบวก และ
ทางลบ)

ขั้นที่ 5 จัดลำดับความไม่แน่นอน คือการจัดลำดับความไม่แน่นอน
ตามลำดับความไม่แน่นอน (สูง ปานกลาง ต่ำ) และระดับของผลกระทบ (สูง ปานกลาง ต่ำ)

ขั้นที่ 6 เลือกตรรกะของภาพอนาคต

ขั้นที่ 7 การพัฒนาภาพอนาคต เป็นการบรรยายภาพอนาคตที่ได้จาก
ตรรกะในข้อที่ 6

ขั้นที่ 8 การประเมินความชัดเจนและความเป็นเหตุเป็นผลของภาพ
อนาคต

ขั้นที่ 9 การประเมินนัยความหมายของภาพอนาคต เพื่อวางแผน
ยุทธศาสตร์

จากขั้นตอนต่าง ๆ ของการสร้างภาพอนาคตที่ได้กล่าวมานั้น จะเห็นได้ว่า
การสร้างภาพอนาคตขึ้นมาจะต้องใช้เทคนิคการพยากรณ์หรือการทำนายแนวโน้มในอนาคต
ทำนายแนวโน้มออกมาก่อนที่จะนำข้อมูลที่ได้ไปทำการเขียนเป็นภาพอนาคต

ข้อดีและข้อจำกัดของการสร้างภาพอนาคต (The Futures Group, 1994
; Mills & Bishop, 2000 ; สุวิมล ว่องวานิช, 2550, หน้า 251)

การสร้างภาพอนาคตมีข้อดีที่ทำให้นักวางแผนสามารถมีข้อมูลเพื่อเตรียม
รับมือกับเหตุการณ์ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต การมีภาพอนาคตทางเลือกทำให้นักวางแผนเห็น
ช่องทางในการวางแผนปฏิบัติงานได้หลายแผน ซึ่งช่วยให้การเผชิญหน้ากับสถานการณ์ต่าง ๆ
ที่เกิดขึ้นในอนาคตทำได้ง่ายขึ้น มีความเสี่ยงน้อยลงลดผลกระทบต่อการวางแผนในด้านอื่น ๆ
ที่เกี่ยวข้อง

การสร้างภาพอนาคต อาจจะมีปัญหาที่เกิดความลำเอียงที่พบในการวิจัย
เชิงคุณภาพ คุณค่าของภาพอนาคตอยู่ที่ความแตกต่างเชิงคุณภาพระหว่างภาพอนาคตแต่ละภาพ

4.3.2 เทคนิคการวิจัยแบบเดลฟาย (Delphi Technique)

เทคนิคเดลฟาย เป็นเทคนิควิธีการวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การศึกษาปัญหา
ร่วมสมัย และปัญหาในอนาคตที่เน้นความคิดเห็นและการตัดสินใจของผู้เชี่ยวชาญเป็นหลัก
แม้ว่าจะมีการนำการวิเคราะห์เชิงปริมาณแบบง่าย ๆ มาใช้สรุปในแต่ละขั้นตอน (สุชาติ ประสิทธิ์
รัฐสินธุ์ และกรรณิการ์ สุขเกษม, 2551, หน้า 298) “เดลฟาย” (Delphi) เป็นชื่อวิธีการอันศักดิ์

ของกรีก ที่มีชื่อเสียงด้านการทำนายอนาคต ซึ่งนี้ได้ถูกนำมาตั้งเป็นชื่อของเทคนิคการรวบรวมความคิดเห็นหรือการตัดสินใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ที่เกี่ยวกับเหตุการณ์หรือแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นในอนาคตโดยอาศัยความคิดเห็นที่สอดคล้องต่อกันของผู้เชี่ยวชาญ ในการนำมาซึ่งข้อสรุปที่น่าเชื่อถือ เทคนิคนี้ได้รับการพัฒนาอย่างมีระบบ โดยการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการทหารโดยนักวิจัยของบริษัท Rand Corporation ในรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา ในช่วงปี ค.ศ. 1950 (สุวิมล ว่องวานิช, 2550, หน้า 220) เทคนิคนี้ได้รับความสนใจอย่างมากในกลุ่มนักอนาคตวิทยา การทหาร เทคโนโลยีต่าง ๆ และได้นำเทคนิคนี้มาใช้ในสาขาสังคมศาสตร์ ธุรกิจ การแพทย์และพยาบาลมากขึ้น

เทคนิคเดลฟาย เป็นกระบวนการกลุ่มที่ไม่มีการประชุมหน้าระหว่างผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับเชิญมาร่วมในโครงการ เนื่องจากใช้การเก็บข้อมูลแบบสอบถามช่วยให้จัดปัญหาในเรื่องที่ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านมีอิทธิพลด้านความคิดต่อกัน ซึ่งส่งผลให้บุคคลอื่นไม่สะดวกใจในการแสดงความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน วิธีนี้เปิดโอกาสให้ทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ผู้ให้ข้อมูลสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นได้ในลักษณะที่ไม่ทำให้เกิดการเสียหน้า เพราะไม่มีการเปิดเผยตัว อีกทั้งเทคนิคเดลฟายยังมีการตรวจสอบข้อมูลซ้ำโดยการให้ข้อมูลย้อนกลับแก่สมาชิกในกลุ่ม เพื่อให้บทวนคำตอบตนเอง หลังจากได้รับรู้เห็นคำตอบของกลุ่ม เทคนิคนี้ยังเหมาะกับการเก็บข้อมูลกับผู้ที่มีความรู้แต่มีข้อจำกัดด้านทักษะการอภิปรายกลุ่มอีกด้วย

การใช้เทคนิคเดลฟาย มีข้อตกลงเบื้องต้น 2 ประการ ได้แก่ 1) การตัดสินใจโดยกลุ่มบุคคลจะมีความตรงมากกว่าการตัดสินใจโดยคนคนเดียว และการตัดสินใจจะมีความตรงมากขึ้นหากผู้เชี่ยวชาญในกลุ่มประกอบด้วยผู้มีความรู้ ความชำนาญในประเด็นนั้น ๆ 2) การตัดสินใจโดยกลุ่มบุคคลจะมีความเที่ยงมากขึ้น ซึ่งหากไม่มีการเผชิญหน้าระหว่างสมาชิกในกลุ่มจะสามารถลดผลกระทบจากอิทธิพลของอคติและความคิดของกลุ่มได้ (สุวิมล ว่องวานิช, 2550, หน้า 221)

Kerr 2001, อ้างถึงในสุวิมล ว่องวานิช, 2550, หน้า 22) กล่าวว่า กระบวนการเดลฟายมีลักษณะสำคัญ 4 ประการ คือ การไม่เปิดเผยชื่อของผู้ให้ข้อมูล การเก็บข้อมูลซ้ำ การให้ข้อมูลย้อนกลับที่ได้รับการควบคุมจากผู้ดำเนินการ และการสรุปคำตอบของกลุ่มด้วยวิธีการทางสถิติ การไม่เปิดเผยชื่อกระทำได้โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล การกระทำซ้ำโดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือการเก็บข้อมูลหลายรอบ ส่วนการให้ข้อมูลย้อนกลับนั้นเกิดขึ้นระหว่างรอบของการเก็บข้อมูล ซึ่งมีการวิเคราะห์คำตอบที่ได้จากแต่ละรอบโดยผู้ดำเนินการเดลฟาย ทำให้ผู้ให้ข้อมูลมีโอกาสตรวจสอบความคิดของตนเองซ้ำ ในส่วนสถิตินั้นจะแสดงให้เห็นถึงระดับของความสอดคล้องทางความคิดของกลุ่มของผู้ให้ข้อมูล

การใช้เทคนิคเดลฟายจะเริ่มต้นด้วยการศึกษาประเด็นคำถามที่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจอยากทราบ จากนั้นจะสรรหากลุ่มผู้เชี่ยวชาญในด้านที่จะศึกษามาแสดงความคิดเห็นเพื่อให้ได้คำตอบ การเก็บข้อมูลในรอบแรก จึงเปิดโอกาสให้มีการแสดงความคิดเห็นได้เต็มที่จากคำถามปลายเปิด แล้วสร้างแบบสอบถามจากข้อมูลที่ได้ในรอบแรกส่งแบบสอบถาม

กลับไปให้ผู้ตอบกลุ่มเดิม วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้คืนมาแล้วสรุปผลการวิเคราะห์ส่งไปให้ผู้ตอบทราบ ในแบบสอบถามฉบับใหม่ที่มีคำถามเดิมให้ผู้ตอบมีโอกาสทบทวนคำตอบของตนเองใหม่อีกครั้ง หนึ่ง หลังจากที่เราทราบความเห็นของคนส่วนใหญ่ ทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้กลับคืนมาใหม่ แล้วสรุปผลไปให้ผู้ตอบทราบ มีการดำเนินการซ้ำแบบเดิมจนกว่าจะได้ความคิดเห็นที่ค่อนข้าง สอดคล้องกัน (Consensus) จำนวนรอบที่เหมาะสมของเทคนิคเดลฟาย ขึ้นอยู่กับการได้ข้อสรุป ที่มีฉันทามติหรือจนกว่าสามารถให้เหตุผลได้ว่าทำไมจึงไม่สามารถได้ข้อสรุปที่มีฉันทามติ โดยปกติการรวบรวมข้อมูลโดยใช้เทคนิคเดลฟายอย่างน้อยที่สุดจะต้องใช้ 2 รอบ แต่ไม่ควรเกิน 4 รอบ อย่างไรก็ตามผู้รับผิดชอบกระบวนการวิจัยไม่สามารถคาดคะเนล่วงหน้าว่าจะต้องใช้ กระบวนการเก็บรวบรวมจำนวนกี่รอบ เนื่องจากขึ้นอยู่กับระดับ ฉันทามติของกลุ่มว่าจะสามารถ บรรลุผลได้ในรอบใด ฉันทามติจึงเป็นเป้าหมายของการใช้เทคนิคเดลฟายในการเก็บข้อมูล ที่ต้องการให้ได้ข้อสรุปของกลุ่ม

4.3.3 เทคนิคการวิจัยแบบ EDFR (Ethnographic Delphi Futures Research)

ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน (2529, 2530, 2542 และ 2548) ได้พัฒนาขึ้นในปี พ.ศ. 2522 ด้วยการผสมผสานระหว่างเทคนิควิธีการวิจัยอนาคตแบบ EFR (Ethnographic Futures Research) และเทคนิค Delphi เข้าด้วยกัน โดยในรอบแรกของการวิจัยจะใช้การ สัมภาษณ์แบบ EFR ที่ปรับปรุงแล้ว หลังจากการสัมภาษณ์ในรอบแรก ผู้วิจัยจะนำข้อมูลที่ได้อมา วิเคราะห์และสังเคราะห์แล้วสร้างเป็นเครื่องมือ ซึ่งมีลักษณะเป็นแบบสอบถาม แล้วส่งไปให้ ผู้เชี่ยวชาญตอบตามรูปแบบของ Delphi เพื่อที่จะทำการกรองความคิดของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ เพื่อหาฉันทามติ ซึ่งมักจะทำประมาณ 2 ถึง 3 รอบ หลังจากนั้นจะนำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อหา แนวโน้มที่มีความเป็นไปได้มากและมีความสอดคล้องทางความคิดเห็นระหว่างกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ เพื่อสรุปเขียนเป็นอนาคตภาพ จุดเริ่มต้นของ การคิดเทคนิคการวิจัยนี้มีเหตุอยู่ 2 ประการ คือ 1) เนื่องจากการศึกษาพบว่าเทคนิคการวิจัยรูปแบบเดิมของ EFR และ Delphi ยังไม่ตอบสนอง ต่อจุดมุ่งหมายและความเชื่อเบื้องต้นบางประการของการวิจัยอนาคต จึงน่าจะคิดหาวิธีปรับปรุง หรือแก้ไข 2) หากมีการผสมผสานระหว่างระเบียบวิธี EFR และ Delphi เข้าด้วยกัน โดยปรับให้มีความเหมาะสมแล้ว น่าจะได้เทคนิคการวิจัยอนาคตใหม่อีกเทคนิคหนึ่งที่นอกจากจะตอบสนอง ต่อจุดมุ่งหมายและความเชื่อพื้นฐานของการวิจัยอนาคตแล้ว ยังเป็นระเบียบวิธีที่ช่วยให้นักวิจัย ได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นระบบและน่าเชื่อถือมากขึ้น

4.3.3.1 การแบ่งช่วงเวลาในการวิจัยอนาคต

มิติเรื่องช่วงเวลาในการวิจัยอนาคตนั้นเป็นสิ่งที่สำคัญมาก ซึ่งผู้วิจัย จะต้องพิจารณาวิเคราะห์จากบริบทของงานที่จะต้องวิจัย การแบ่งช่วงเวลาของการวิจัยอนาคต นิยมแบ่งเป็น 4 ช่วงใหญ่ ๆ (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2554, หน้า 318-319) คือ

1) ระยะตั้งแต่ 1-5 ปี ถือได้ว่าเป็นการทำนายหรือการวางแผนระยะ กระชั้นชิด ถ้าเป็นเรื่องของการแก้ไขปัญหาที่จะเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า (Immediate Problem Solving, Immediate Forecasting, Immediate Planning) ช่วงนี้ไม่ค่อยเหมาะสม กับการวิจัยทางการศึกษาและสังคม เพราะแนวโน้มจะติดกับปัญหาในปัจจุบันมากเกินไป

2) ระยะ 5 ปี แต่ไม่เกิน 10 ปี เรียกว่า เป็นช่วงระยะสั้น (Short Range Planning หรือ Short Range Forecasting) ช่วงนี้เริ่มมองแนวโน้มที่เป็นผลกระทบจากแนวโน้มระยะกระชั้นชิด เป็นผลกระทบขั้นแรก (First Impact) ที่มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้นกว่าการมองอนาคตในระยะกระชั้นชิด

3) ระยะมากกว่า 10 ปี แต่ไม่เกิน 20 ปี เรียกว่า เป็นช่วงระยะกลาง (Middle Range Forecasting หรือ Planning) นิยมใช้ในการศึกษามากที่สุด เพราะสามารถนำผลการศึกษาไปกำหนดนโยบายยุทธศาสตร์และวางแผนปฏิบัติให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้จริง เนื่องจากไม่ยาวเกินไป สามารถมองเห็นการเปลี่ยนแปลงได้ค่อนข้างชัดเจนอย่างน้อยหนึ่งช่วงอายุคน โดยเฉพาะการวิจัยอนาคตของการศึกษา สังคม วัฒนธรรมของหน่วยงานหรือองค์การใดองค์การหนึ่ง จะมีการวิจัยอนาคตในช่วงระยะเวลานี้มากที่สุด

4) ระยะตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป เรียกว่าเป็นช่วงระยะยาว (Long Range Forecasting) เช่น 50 ปีขึ้นไป หรือ 100 ปีขึ้นไป ไม่ค่อยได้รับความนิยมนักในประเทศไทย เนื่องจากผลที่ได้จากการศึกษา อาจทำให้ขาดความสนใจเพราะเป็นระยะที่ยาวและไกลตัวจนเกินไป แม้ว่าเหตุการณ์นั้นจะเกิดขึ้นจริงก็ได้

4.3.3.2 การเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ

เป็นเรื่องที่สำคัญมากที่สุดเรื่องหนึ่งในการวิจัยอนาคต การที่เลือกผู้เชี่ยวชาญเป็นกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยอนาคต เพราะมีความเชื่อว่าผู้เชี่ยวชาญน่าจะเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความรู้ความสามารถประสบการณ์ในเรื่องที่ศึกษา มองหรือคาดการณ์อนาคตได้ชัดเจนถูกต้องมากกว่าคนธรรมดาและอีกเหตุผลหนึ่งคือ การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมหรือสถานที่หนึ่งสถานที่ใดนั้น บุคคลที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงที่เราปฏิเสธไม่ได้ คือ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งอาจหมายรวมถึง กลุ่มของผู้บริหาร กลุ่มผู้มีอำนาจทั้งทางตรงและทางอ้อม กลุ่มนักวิชาการผู้รู้เรื่องดี ผู้ที่เป็นผู้นำเป็นต้น ซึ่งกลุ่มที่เป็นนักวิชาการควรเป็นกลุ่มที่ได้รับคัดเลือกเข้าเป็นกลุ่มผู้เชี่ยวชาญเสมอ เนื่องจากนักวิชาการในสาขาที่เราศึกษานั้นเป็นกลุ่มที่ค่อนข้างมีความคิดเป็นอิสระ สร้างสรรค์ หลากหลายรูปแบบ ซึ่งส่งผลให้ได้รายละเอียดในแง่มุมที่เป็นวิชาการที่จะทำให้เราได้แนวโน้มที่เป็นไปได้หรือน่าจะเป็นหลากหลายมากขึ้น (ดวงนภาพกรานุกรักษ์, 2554, หน้า 30)

4.3.3.3 เกณฑ์ในการเลือกผู้เชี่ยวชาญ

การเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญจะมีลักษณะเป็นการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) มากกว่าการสุ่ม (Random Sampling) โดยหากผู้วิจัยรู้ว่าใครเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่ศึกษา หรือผู้วิจัยมีจุดมุ่งหมายเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็สามารถเจาะจงเลือกผู้เชี่ยวชาญได้ทันที ในขณะที่ผู้วิจัยไม่รู้เลยว่าใครเป็นผู้เชี่ยวชาญในหน่วยงานนั้นบ้างก็สามารถกระทำได้คือ ใช้วิธีโยนลูก (Snowball) อาจเริ่มต้นจากคนในหน่วยงานนั้นที่เรา Assume ว่าเขาเป็นผู้เชี่ยวชาญแล้วขอให้เขาเอ่ยชื่อบุคคลที่เขาคิดว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่เรา กำลังศึกษา เราก็ไปตามหาบุคคลนั้น แล้วก็ตามไปเรื่อย ๆ ตามเพื่อเชื่อมโยงไปหาผู้เชี่ยวชาญ

ท่านอื่น ซึ่งเป็นการลดปัญหาความลำเอียงในการเลือกผู้เชี่ยวชาญ เนื่องจากเป็นการให้ผู้เชี่ยวชาญเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญกันเอง (วิโรจน์ สารรัตนะ, 2554, หน้า 321)

4.3.3.4 จำนวนผู้เชี่ยวชาญ

การกำหนดจำนวนผู้เชี่ยวชาญในการวิจัยนั้น ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายการวิจัย งบประมาณเวลาและความซับซ้อนของเรื่องที่ศึกษา ซึ่งจากการศึกษาของ Thomas T. Macmillan (1971) พบว่า ถ้าผู้เชี่ยวชาญอย่างน้อย 17 คนขึ้นไป ค่าความคลาดเคลื่อนจะมีน้อยที่สุด แต่นั่นไม่ใช่เกณฑ์มาตรฐานเสียทีเดียวเพราะเรื่องที่ Macmillan ทำการวิจัยนั้น อาจมีความสลับซับซ้อนแตกต่างจากเรื่องที่เราศึกษา และอีกประเด็นคือ หากเรื่องที่เราศึกษามีกลุ่มผู้เชี่ยวชาญน้อยมาก เช่น ศึกษาอนาคตหรือแนวโน้มของนาโนฟิสิกส์ในประเทศไทย ซึ่งผู้เชี่ยวชาญอาจมีเพียง 5 คน ในประเทศไทยเท่านั้น เราก็จำเป็นต้องศึกษาทั้งประชากร ซึ่งก็ไม่ได้เป็นไปได้ตามเกณฑ์ดังกล่าว ฉะนั้นในทางสถิติจึงควรหาขนาดกลุ่มตัวอย่างผู้เชี่ยวชาญให้มากเพียงพอไว้ก่อน

จำนวนผู้เชี่ยวชาญในแต่ละรอบนั้นตามความจริงควรให้คงที่ แต่เทคนิค EDFR มีความยืดหยุ่นได้ โดยยอมรับสภาพความเป็นจริงที่ว่า ผู้เชี่ยวชาญไม่สามารถอยู่เป็นกลุ่มตัวอย่างให้เราได้เสมอ ฉะนั้นจึงไม่จำเป็นที่จำนวนกลุ่มตัวอย่างของผู้เชี่ยวชาญแต่ละรอบจะต้องเท่ากัน แต่รอบแรกนั้นควรให้มากเข้าไว้ รอบที่สองอาจลดลงได้บ้างเพียงเล็กน้อยและในรอบที่ 3 เป็นรอบที่ช่วยในการยืนยันผลการวิจัย ถ้าได้ผู้เชี่ยวชาญเพิ่มขึ้นในรอบนี้จะเป็นการดี ซึ่งอาจจะมากกว่ารอบแรกหรือรอบที่สองก็ได้แต่สำคัญที่ว่าผู้เชี่ยวชาญที่เพิ่มมานั้น ต้องเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในเรื่องที่เราศึกษาอย่างแท้จริง (ดวงนภา มกรานุรักษ์, 2554, หน้า 31)

4.3.3.5 การสัมภาษณ์แบบ EDFR

การสัมภาษณ์แบบ EDFR อาจประยุกต์การสัมภาษณ์แบบ EFR มาใช้ได้ในการสัมภาษณ์รอบแรก การสัมภาษณ์ที่เป็นลักษณะของ EFR มีดังนี้ (จุมพล พูลภัทรชีวิน, 2529)

- 1) เป็นแบบเปิดและไม่ชี้แนะ (Non-directive, Open-ended)
- 2) เป็นแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structured Interview) คือ มีการเตรียมหัวข้อหรือประเด็นสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า
- 3) ใช้เทคนิคการสรุปสะสม (Cumulative Summarization)
- 4) สัมภาษณ์แบบอนาคตภาพเรียงตามลำดับ 3 แบบ คือ
 - 4.1) อนาคตภาพทางดี (Optimistic-realistic Scenario)
 - 4.2) อนาคตภาพทางร้าย (Pessimistic-realistic Scenario)
 - 4.3) อนาคตภาพที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด (Most-probable Scenario)
- 5) วิเคราะห์/สังเคราะห์ฉันทามติ
- 6) เขียนอนาคตภาพ (Scenario write-up)

ในการสัมภาษณ์แบบ EFR นั้น นอกจากการใช้เทคนิคการสรุปสะสมแล้ว ผู้สัมภาษณ์อาจนำผลการสัมภาษณ์ไปเรียบเรียงใหม่ แล้วส่งผลการสัมภาษณ์ที่เรียบร้อยแล้ว (Protocol) ไปให้ผู้ถูกสัมภาษณ์อ่านและแก้ไขได้อีกครั้ง ซึ่งจะทำให้การสัมภาษณ์แบบ EFR มีข้อดีคือ ทำให้ผู้เชี่ยวชาญคิดในหลายแง่มุมมองอย่างเป็นระเบียบและไม่ติดอยู่กับภาพหนึ่งภาพใด แต่มีข้อเสียคือ การเลือกที่จะพูดภาพหนึ่งภาพใดก่อน เช่น พูดในภาพที่ดีก่อน ผลที่ตามมาคือภาพอื่น ๆ อีกสองภาพก็จะถูกลดความสำคัญลงไป นักวิจัยจึงต้องมีเทคนิควิธีในการสัมภาษณ์ที่จะดึงเอาแนวโน้มที่เป็นภาพลบและภาพที่เป็นไปได้มากที่สุดออกมาให้ได้ การให้ผู้เชี่ยวชาญพูดถึงแนวโน้มที่เป็นไปได้หรือน่าจะเป็น โดยคำนึงถึงว่าแนวโน้มเหล่านั้นจะเป็นไปในทางดีหรือร้าย เพราะเทคนิค EDFR สามารถแยกศึกษาขนาดภาพทั้ง 3 ภาพ ได้ตามแบบ EFR โดยการออกแบบสอบถามในรอบที่สอง และสามที่จะช่วยให้ได้อาณาเขตภาพทั้ง 3 ภาพได้อย่างเป็นระบบ

การสัมภาษณ์แบบ EDFR เปิดโอกาสให้นักวิจัยหรือผู้สัมภาษณ์เพิ่มประเด็นแนวโน้มที่ได้จากการสัมภาษณ์คนแรก ๆ ผนวกเข้ากับการสัมภาษณ์คนต่อ ๆ ไป เพราะจุดมุ่งหมายคือ ต้องการแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ และหากการสัมภาษณ์กินเวลานานเกินไปก็สามารถแบ่งช่วงเวลาของการสัมภาษณ์ออกเป็นช่วง ๆ หรืออาจจะสัมภาษณ์ข้ามวันได้

ในการสัมภาษณ์ควรมีเป็นทีมอย่างน้อย 2-3 คน ผู้สัมภาษณ์จะเป็นอย่างยิ่งที่ต้องได้รับการฝึกเทคนิคการสัมภาษณ์แบบ EDFR ก่อน โดยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญด้านนี้จะได้มีรูปแบบเดียวกันคือ ย้ำจุดมุ่งหมาย ย้ำถึงปรัชญาพื้นฐานการวิจัยอนาคต และจุดมุ่งหมายของการสัมภาษณ์คืออะไร ส่วนขั้นตอนระเบียบวิธีการสัมภาษณ์ก็ฝึกฝนไว้ คือจะต้องมี Cumulative Summarization Technique ซึ่งจะช่วยให้เราได้ข้อมูลที่น่าเชื่อถือได้ระดับหนึ่ง

การเขียนแนวโน้มในแบบสอบถาม กระทำหลังจากที่ทำการวิเคราะห์ผลการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญแล้ว ซึ่งควรใช้ภาษากลาง พยายามหลีกเลี่ยงภาษาที่จะสื่อถึงทัศนคติหรือความลำเอียงของผู้วิจัยลงไป เช่น ผู้เชี่ยวชาญกล่าวว่าประเทศไทยมีระบบการจัดการศึกษาที่ยังมีปัญหากับผู้เชี่ยวชาญอีกท่านกล่าวว่าประเทศไทยมีระบบการจัดการศึกษาที่มีคุณภาพ ซึ่งตรงกันข้ามกันก็ต้องคงไว้ ผู้วิจัยต้องไม่ทำหน้าที่ตัดสินใจแทนผู้เชี่ยวชาญ หน้าที่ของนักวิจัยคือการเขียนแนวโน้ม การสังเคราะห์ ตีความภาษาที่ใช้ตรงกับความเห็นของผู้เชี่ยวชาญให้มากที่สุด

การรายงานผล จะยึดเอาผลในรอบที่ 3 เป็นเกณฑ์ แต่นักวิจัยสามารถเลือกแนวโน้มหรือประเด็น แนวโน้มที่น่าสนใจได้จากรอบที่ 2 ผนวกเข้าไปเสนอแนะอภิปรายผลได้ แต่เพื่อความกะทัดรัด เพื่อเน้นผลการวิจัยจึงต้องมีเกณฑ์ นั่นคือ เลือกรายงานที่มีความเป็นไปได้ระดับสูง

จำนวนรอบและจำนวนคนขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมาย งบประมาณ เวลาและกำลังคนของการวิจัย การที่จะหยุดตรงรอบใดรอบหนึ่งนั้น ในการวิจัยอนาคตจะดูที่ว่า คำตอบที่ได้จากแต่ละรอบนั้นมีความเป็นเอกพันธ์แล้วหรือยัง พิจารณาว่ามี Homogeneity ของคำตอบ หรือมี Consensus ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญที่ครอบคลุมเรื่องที่ผู้วิจัยศึกษามากพอหรือไม่ ถ้ามีมากพอก็อาจจะหยุดได้ในรอบที่ 2 ในเรื่องจำนวนรอบ ได้มีนักวิจัยศึกษาไว้พบว่า การทำจำนวน

3 รอบ เป็นจำนวนรอบที่พอดี นั่นคือ ความคลาดเคลื่อนมีไม่มากนัก ไม่ว่าจะ เป็น 3 รอบ 4 รอบ จนถึงกี่รอบขึ้นไป ความแตกต่างของผลที่ได้ไม่มีนัยสำคัญ ฉะนั้นจึงจับที่ 3 รอบได้ แต่การวิจัยดังกล่าวไม่ใช่เกณฑ์มาตรฐาน เพราะเนื้อหาของการทำงานวิจัยเป็นตัวแปรหนึ่ง แต่จุดมุ่งหมายจริง ๆ อยู่ที่ผู้วิจัยพบ Consensus แล้วหรือยัง พบความเป็นเอกพันธ์สมบูรณ์หรือไม่ โดยปกติทำประมาณ 3 รอบ แต่เทคนิค EDFR เปิดโอกาสให้ทำ 2 รอบได้ ถ้าตอบสนองจุดมุ่งหมาย ซึ่งเรียกว่า Mini EDFR ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่องอนาคตภาพของมหาวิทยาลัยไทย ซึ่ง ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน ทำไว้ ใช้จำนวน 2 รอบ เพื่อพิสูจน์ว่าแนวโน้มที่ผู้เชี่ยวชาญให้ในรอบแรก ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเพียงคนเดียวแล้วให้ผู้เชี่ยวชาญท่านอื่นพิจารณาในรอบที่ 2 พอผู้เชี่ยวชาญท่านอื่นเห็นด้วยกับแนวโน้มนั้น ซึ่งตอบสนองจุดมุ่งหมายการวิจัยแล้ว ก็สามารถหยุดที่รอบ 2 ได้ ตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นว่า จุดมุ่งหมายมีอิทธิพลต่อการกำหนดจำนวนรอบในการวิจัย

4.3.3.6 การเขียนรายงานการวิจัยอนาคตแบบ EDFR

ผู้วิจัยอาจเลือกเขียนรายงานออกเป็นภาพ ๆ เป็นอนาคตภาพ 3 ภาพ คือ อนาคตภาพทางบวก ลบ แล้วตามมามีด้วยภาพที่เป็นไปได้มากที่สุด การเลือกนี้ขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายของการวิจัย ถ้าผู้วิจัยต้องการย้ำถึงแนวโน้มที่มีความเป็นไปได้ค่อนข้างสูงระดับหนึ่ง อาจกำหนดค่า Median จากแบบสอบถามที่เป็น Rating Scale 5 Scale ในระดับมากคือ 3.5 ขึ้นไป เป็นเกณฑ์ในการนำแนวโน้ม มารายงาน แล้วตรวจสอบความสอดคล้องของคำตอบ โดยพิจารณาจาก Interquartile Range (Q3-Q1) ไม่เกิน 1.5 และ/หรือ Mode-Median ไม่เกิน 1 ซึ่งหลักการนี้ไม่จำเป็น ต้องยึดค่าสถิติตามนี้เสมอไป ผู้วิจัยอาจทำเฉพาะ Interquartile Range ไม่พิจารณา Mode-Median ก็ได้ แต่ที่เสนอให้ทำนั้นเพื่อย้ำให้ดีขึ้นในแง่สถิติเท่านั้น ข้อสำคัญ คือ จะต้องมีความสอดคล้องเพื่อจะได้รายงานได้อย่างเป็นระบบน่าเชื่อถือ

อีกรูปแบบหนึ่งก็คือ รายงานแนวโน้มที่มีความเป็นไปได้ตามเกณฑ์ที่เรา กำหนดไว้ระดับหนึ่ง เช่น ระดับมากหรือมากที่สุดรวมกัน แล้วอาจวงเล็บข้างท้ายแนวโน้มที่ผู้เชี่ยวชาญร้อยละเท่าใดที่เห็นว่าพึงประสงค์ และผู้เชี่ยวชาญร้อยละเท่าใดที่เห็นว่าไม่พึงประสงค์

4.3.3.7 ความตรงกับความเที่ยง (Validity กับ Reliability)

จุดมุ่งหมายของการวิจัยอนาคต โดยเฉพาะเทคนิค EDFR นั้นแตกต่างจากจุดมุ่งหมายของการวิจัยโดยทั่วไป การวิจัยอนาคตไม่ได้มีจุดมุ่งหมายอยู่ที่การทำนาย ที่ถูกต้อง แต่เป็นการสำรวจแนวโน้มที่อาจจะเกิดขึ้นได้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ เมื่อจุดมุ่งหมายต่างกันข้อตกลงเบื้องต้นจึงแตกต่างกันเกือบทุกประเด็น ดังนั้นในเรื่องของความตรงและความเที่ยงจึงอาจจะเป็นคนละประเด็นกับการวิจัยโดยทั่วไป ในการวิจัยอนาคตหรือเทคนิค EDFR จำนวนข้อคำถามอาจเปลี่ยนแปลงได้ ความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญพิจารณาคำตอบเดิม เปรียบเทียบกับของกลุ่มแล้วประเมินใหม่ ซึ่งเป็นข้อมูลจากผู้เชี่ยวชาญด้วยกันเอง การที่ผู้เชี่ยวชาญต้องพิจารณาคำตอบอีก 1 รอบ (Reconsider) แล้วตัดสินใจเปลี่ยนคำตอบด้วยเหตุผลหรือข้อมูลที่เหนือกว่า ในกรณีนี้การวัดความเที่ยงโดยวิธีการทางสถิติแบบเดิม อาจเป็นวิธีการที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้

ในเรื่องความเที่ยงนี้ ได้มีนักวิจัยพยายามหาความเที่ยง คือ หลังจากทำครบ 3 รอบแล้ว ก็ให้มีแบบสอบถามอีกชุดหนึ่งไปถามผู้เชี่ยวชาญว่าที่ตอบอย่างนั้น ตรงกับความรูสึกที่แท้จริงของผู้เชี่ยวชาญมากน้อยเพียงใด มีประโยชน์มากน้อยเพียงใด แล้วนำไปหาความเที่ยงโดยการคูณค่าตอบ ซึ่งพบว่าผู้เชี่ยวชาญส่วนมากจะให้คะแนนสูง ๆ ซึ่งแสดงว่าเชื่อถือได้ก็สรุปว่ามีความเที่ยง

โดยความเชื่อพื้นฐานของเทคนิค EDFR นั้น ระเบียบวิธีและเครื่องมือของการวิจัยอนาคตจะต่างจากการวิจัยธรรมดา แนวคิดในเรื่องของความตรงและความเที่ยงไม่ว่าจะเป็นของการวัด ซึ่งหมายถึงเครื่องมือหรือผลที่ได้จากการวัดนั้นจะอยู่ในกระบวนการในรอบแรกของการสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยจะมีการสรุปยืนยันให้ผู้เชี่ยวชาญปรับปรุงหรือแก้ไขในสิ่งที่ให้สัมภาษณ์ นั่นคือ ความตรง (Validity) และแบบวัดใดที่มีความตรงสูง ก็มักมีความเที่ยงสูงด้วย อีกประเด็นหนึ่งคือ การวิจัยโดยทั่วไปมักให้ผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้ตรวจสอบความตรงของเครื่องมือ ในขณะที่การวิจัยอนาคตนั้น จะใช้ผู้เชี่ยวชาญตลอดเวลา รวมถึง 3 รอบจึงน่าจะมี ความตรงและความเที่ยงที่ดี (วิโรจน์ สารรัตน์, 2554, หน้า 329)

4.3.3.8 รูปแบบต่าง ๆ ของเทคนิค EDFR

รูปแบบต่าง ๆ นั้นหมายถึง Variations ของ EDFR ซึ่งมีหลายรูปแบบ แต่ปรัชญาพื้นฐานยังคงเดิม แต่รูปแบบที่แปรเปลี่ยนไปขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมายการวิจัย งบประมาณ และเวลา

รูปแบบที่ 1 เรียกได้ว่าเป็น EDFR แบบเต็มรูปแบบ คือ ดำเนินการตามขั้นตอนปกติของเทคนิค EDFR คือ สัมภาษณ์ แล้วตอบแบบสอบถาม 2-3 รอบ จุดมุ่งหมายของจำนวนรอบเพื่อ refine consensus ของผู้เชี่ยวชาญ คือ จะกรองการคาดการณ์ของผู้เชี่ยวชาญ ถ้ามีความสอดคล้องและครอบคลุมจุดมุ่งหมายของงานวิจัยก็หยุดได้

รูปแบบที่ 2 เรียกว่า Mini EDFR ซึ่งก็ยังคงตอบสนองปรัชญาการวิจัยอนาคต คือ การสัมภาษณ์ แบบ EDFR บวกกับการส่งแบบสอบถามอีกเพียงรอบเดียวก็หยุด คือ การสัมภาษณ์แบบ EDFR บวกกับการส่งแบบสอบถามอีก 1 รอบแล้วหยุด ถ้าเลือกวิธีนี้โดยมีจุดมุ่งหมายเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ตาม สิ่งที่จะต้องกระทำคือ การให้ข้อมูลย้อนกลับทางสถิติ (Statistical Feedback) ในรอบที่ 2 อย่างน้อยที่สุด คือ ค่าความถี่ของคำตอบผู้เชี่ยวชาญ ย้อนกลับไปยังกลุ่มผู้เชี่ยวชาญให้พิจารณาเป็นข้อมูลในการตัดสินใจในรอบที่ 2 ซึ่งเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของวิธีเดลฟาย หลังจากนั้นนำมาวิเคราะห์และเสนอผลเช่นเดียวกับ EDFR เต็มรูปแบบเป็นการประหยัดงบประมาณและเวลา

รูปแบบที่ 3 เป็น EDFR แบบเต็มรูปแบบ แต่มีการปรับแบบสอบถามในรอบที่ 3 ให้สั้นลงในกรณีที่นักวิจัยได้รายละเอียดในการสัมภาษณ์รอบแรกแล้วทำแบบสอบถามในรอบที่ 2 ตามขั้นตอนทุกอย่าง ซึ่งได้แบบสอบถามที่ยาวมาก แล้วรอบที่ 3 ก็มาพิจารณาเลือกเอาเฉพาะแนวโน้มที่เป็นไปได้มากหรือมากที่สุดเข้ามาศึกษาในรอบที่ 3 เพื่อจำกัดความยาวของแบบสอบถามลง (ควรเผื่อเอาไว้ เช่น ถ้าสนใจเฉพาะแนวโน้มระดับ 3.5 ก็จะไม่เลือก

แนวโน้มที่มีค่าตั้งแต่ 3.25 ขึ้นไป เป็นต้น เพราะแนวโน้มที่เลือกเพื่อไว้ (มีค่าตั้งแต่ 3.25) ก็ไม่มีโอกาสขึ้นไปถึง 3.5 ในรอบที่ 3 เพราะผู้วิจัยตัดทิ้งไปก่อนแล้ว ฉะนั้นจึงควรเลือกเพื่อไว้)

สรุปรูปแบบการใช้เทคนิค EDFR

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในข้างต้น จะพบว่าเทคนิค EDFR เป็นเทคนิคการวิจัยอนาคตที่มีความยืดหยุ่นสูง นักวิจัยสามารถเลือกใช้เทคนิคในรูปแบบต่าง ๆ หรือปรับประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับปัญหาวิจัยได้ หากว่าผลของการนำไปใช้นั้นตอบสนองต่อจุดมุ่งหมายของการวิจัย (สดใส ณะรัตน์, 2544) ผู้ทำการวิจัยได้ทำการสรุปรูปแบบการใช้เทคนิค EDFR ที่ถูกต้องเป็นไปตามข้อตกลงของการวิจัยครั้งนี้ กล่าวคือ ถูกต้องตามปรัชญาพื้นฐานของการวิจัยอนาคต และถูกต้องตามกระบวนการขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูลของเทคนิค EDFR ดังตาราง 2

มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี

ตาราง 2 รูปแบบการใช้เทคนิค EDFR

เทคนิค EDFR	รูปแบบที่ถูกต้อง
1. การกำหนดหัว ระยะเวลาในการวิจัย	<p>ผู้วิจัยสามารถพิจารณาเลือกกำหนดระยะเวลาในการวิจัยอยู่ใน 4 ช่วง ต่อไปนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. ช่วงตั้งแต่ 1-5 ปี (Immediate Problem Solving) เป็นระยะ กระชั้นชิด 2. ช่วงมากกว่า 5 ปี แต่ไม่เกิน 10 ปี (Short Range Forecasting) เป็นระยะสั้น 3. ช่วงมากกว่า 10 ปี แต่ไม่เกิน 20 ปี (Middle Range Forecasting) เป็นระยะกลาง 4. ช่วงตั้งแต่ 20 ปีขึ้นไป (Long Range Forecasting) เป็นระยะ ยาว
2. การเลือกกลุ่ม ผู้เชี่ยวชาญ	<p>คัดเลือกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญให้ตรงกับจุดมุ่งหมายหลักของการวิจัย โดยจัดแยกผู้เชี่ยวชาญออกเป็น 4 กลุ่มต่อไปนี้ กลุ่มผู้บริหารหรือผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย กลุ่มนักวิชาการ กลุ่มผู้ปฏิบัติการ และกลุ่มบุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับปัจจัยผลิต</p>
3. จำนวนผู้เชี่ยวชาญ	<p>ไม่จำกัดจำนวนผู้เชี่ยวชาญที่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของ เรื่องที่จะทำการศึกษา หรืออาจใช้ เกณฑ์กำหนดให้ไม่น้อยกว่า 17 คน ตามหลักการของ T. Macmillan</p>
4. การสัมภาษณ์แบบ EDFR	<p>เป็นการสัมภาษณ์ที่มีลักษณะเฉพาะดังนี้</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. เป็นแบบเปิดและไม่ชี้แนะ (Non-directive, Open-ended) 2. เป็นแบบกึ่งมีโครงสร้าง (Semi-structure Interview) คือ มีการเตรียมหัวข้อหรือประเด็นสัมภาษณ์ไว้ล่วงหน้า 3. ใช้เทคนิคการสรุปสะสม (Cumulative Summarization) มีการสรุปเป็นระยะ ๆ 4. สัมภาษณ์แบบอนาคตภาพเรียงตามลำดับ 3 แบบ คือ อนาคต ภาพทางดี (Optimistic-realistic Scenario) อนาคตภาพทางร้าย (Pessimistic -realistic Scenario) อนาคตภาพที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด (Most Probable Scenario)
5. จำนวนรอบที่ใช้เก็บ ข้อมูล	<p>จำนวนตั้งแต่ 2 รอบขึ้นไป โดย EDFR รอบที่ 1 เป็นการสัมภาษณ์ ผู้เชี่ยวชาญและรอบที่ 2, 3, ... เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจาก แบบสอบถาม</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

เทคนิค EDFR	รูปแบบที่ถูกต้อง
6. ขั้นตอนการเก็บรวบรวมข้อมูล	<p>1. EDFR รอบที่ 1 สัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ แล้วนำผลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์ เพื่อสร้างเครื่องมือที่เป็นแบบสอบถามชนิดมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ</p> <p>2. EDFR รอบที่ 2 เก็บข้อมูลจากแบบสอบถามที่สร้างขึ้นดังกล่าวกับผู้เชี่ยวชาญกลุ่มเดิม นำผลที่ได้มาวิเคราะห์เป็นค่าสถิติพื้นฐาน บันทึกลงในแบบสอบถามเดิม แล้วส่งแบบสอบถามนั้น ไปรษณีย์กลับไปให้ผู้เชี่ยวชาญกลุ่มเดิมตอบอีกครั้ง</p> <p>3. EDFR รอบที่ 3 ผู้เชี่ยวชาญกลุ่มเดิม ตอบแบบสอบถามฉบับเดิม ที่มีค่าสถิติพื้นฐานอยู่เพื่อยืนยันหรือเปลี่ยนแปลงคำตอบ</p> <p>4. นำผลที่ได้ไปวิเคราะห์ สรุป และรายงานผล</p>
<p>7. ค่าสถิติ</p> <p>7.1 ค่าสถิติที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาข้อกระทงแนวโน้มเป็นไปได้</p> <p>7.2 ค่าสถิติที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาความสอดคล้องของผู้เชี่ยวชาญ</p> <p>7.3 ค่าสถิติที่ใช้เป็นเกณฑ์ในการพิจารณาแนวโน้มที่พึงประสงค์/ไม่พึงประสงค์</p> <p>7.4 ค่าสถิติของกระทงแนวโน้มและความสอดคล้องของผู้เชี่ยวชาญที่ใช้ในการรายงานผล</p>	<p>ค่ามัธยฐาน (Md.) มีค่า 3.5 ขึ้นไป</p> <p>ค่าพิสัยระหว่างควอไทล์ (Interquartile Range) มีค่า ไม่เกิน 1.5 และ/หรือ</p> <p>ค่าฐานนิยม ลบ ด้วยค่ามัธยฐาน (Mo.-Md.) มีค่า ไม่เกิน 1.0</p> <p>- ร้อยละ 80 ของความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญเห็นว่าเป็นแนวโน้มที่พึงประสงค์หรือไม่พึงประสงค์</p> <p>ค่าความเป็นไปได้เบื้องต้น = ค่าเฉลี่ย</p> <p>- แนวโน้มรอบสุดท้ายมีค่ามัธยฐาน (Md.) ตั้งแต่ 3.5 ขึ้นไป ค่าพิสัยระหว่าง ควอไทล์ (Interquartile Range) มีค่าไม่เกิน 1.5 ค่าฐานนิยมลบด้วยค่ามัธยฐาน (Mo.-Md.) มีค่าไม่เกิน 1.0</p>

ตาราง 2 (ต่อ)

เทคนิค EDFR	รูปแบบที่ถูกต้อง
8. รูปแบบการรายงานผล	รายงานจะเรียงลำดับตามอนาคตภาพ 3 ภาพ ได้แก่ อนาคตภาพทางบวก อนาคตภาพทางลบ และตามด้วยอนาคตภาพที่เป็นไปได้มากที่สุด

4.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอนาคตภาพ

การเสนองานวิจัยที่ใช้วิธีการวิจัยอนาคต ผู้วิจัยได้นำงานวิจัยทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งแต่ละเรื่องเป็นงานวิจัยเชิงอนาคตทั้งสิ้น ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

มาลินี อุทธิเสน (2540, หน้า 106-109) ได้ศึกษาอนาคตภาพการพัฒนาคุณภาพประชากรในจังหวัดศรีสะเกษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภาพอนาคต ของการพัฒนาคุณภาพประชากรในจังหวัดศรีสะเกษใน 10 ปีข้างหน้า การวิจัยครั้งนี้ใช้เทคนิคการวิจัยแบบ EDFR การเขียนวงล้ออนาคตและการวิเคราะห์ผลกระทบไขว้ (Cross-impact Analysis) ผู้วิจัยเลือกผู้ทรงคุณวุฒิทั้งภาครัฐและเอกชนเป็นตัวอย่งในการวิจัย จำนวน 20 คน และกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพประชากรประกอบด้วย หัวหน้าส่วนราชการและหน่วยงานรัฐวิสาหกิจ ในจังหวัดศรีสะเกษ จำนวน 70 คน ได้มาโดยใช้วิธีการสุ่มแบบเจาะจงใช้วิธีการสัมภาษณ์และแบบสอบถามในการเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยค่าสถิติพื้นฐานและความน่าจะเป็นของผลกระทบไขว้ ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

อนาคตภาพในการพัฒนาคุณภาพประชากรในจังหวัดศรีสะเกษใน 10 ปีข้างหน้า จากทัศนะของกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ และกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพประชากรในจังหวัดศรีสะเกษได้ประมวลภาพอนาคตไว้ดังนี้ อนาคตภาพที่ 1 การพัฒนารายได้ผลผลิตและการมีงานทำ ควรมีการส่งเสริมการกระจายรายได้สู่เกษตรกรศรีสะเกษที่ยากจน ให้สามารถพึ่งตนเองได้และมีการพัฒนาอาชีพการเกษตรที่ยั่งยืน อนาคตภาพที่ 2 การพัฒนาด้านความรู้ การศึกษาและวัฒนธรรม โดยเด็กชายและเด็กหญิงศรีสะเกษทุกคนควรจบการศึกษาอย่างน้อย 9 ปี เมื่อจบการศึกษาภาคบังคับแล้วควรส่งเสริมให้ศึกษาต่อจนถึงในระดับมัธยมศึกษาและอาชีวศึกษา อนาคตภาพที่ 3 การพัฒนาด้านสาธารณสุขและสุขภาพอนามัย ควรพัฒนางานส่งเสริมสุขภาพการป้องกันโรค การสุขศึกษาด้วยกลไกสาธารณสุขมูลฐาน โดยความร่วมมือระหว่างชุมชนกับรัฐและระหว่างหน่วยงานของรัฐ อนาคตภาพที่ 4 การพัฒนาด้านสาธารณสุขูปโภค การคมนาคม รัฐควรสร้างถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้าน อำเภอ และจังหวัดที่สามารถใช้ได้ทุกฤดูกาล มีระบบประปาที่สะอาดและปลอดภัยทุกหมู่บ้าน และมีไฟฟ้าเข้าถึงทุกหมู่บ้าน อนาคตภาพที่ 5 การพัฒนาด้านแหล่งน้ำควรเน้นการพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร โดยการขุดลอกแหล่งน้ำธรรมชาติที่ตื้นเขิน และพัฒนาชลประทานขนาดย่อมให้มีน้ำใช้ในการเกษตรเพียงพอตลอดปีอย่างทั่วถึงทั้งจังหวัด อนาคตภาพที่ 6 การพัฒนาด้านทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประชาชนศรีสะเกษมีความตระหนักถึงความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยร่วมกัน

อนุรักษ์และใช้ประโยชน์อยู่ในสภาพที่เหมาะสมตลอดไป อนาคตภาพที่ 7 การพัฒนาด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในจังหวัดศรีสะเกษ ส่งเสริมให้มีการนำเอาเครื่องมือสื่อสารมาใช้ในการสอดส่องดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยภายในจังหวัดศรีสะเกษอย่างเข้มแข็ง

ผลการวิเคราะห์ผลกระทบไว้ จากทัศนะของกลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพประชากรในจังหวัดศรีสะเกษประมวลภาพอนาคตได้ดังนี้ (1) เมื่อเกิดการพัฒนาด้านความรู้การศึกษาและวัฒนธรรม การพัฒนาด้านสาธารณสุขและสุขภาพอนามัย การพัฒนาด้านสาธารณูปโภคและการพัฒนาด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยในจังหวัดศรีสะเกษในอนาคตแล้ว จะทำให้เกิดการพัฒนาด้านรายได้ ผลผลิต และการมีงานทำอย่างแน่นอน (2) เมื่อเกิดการพัฒนาด้านรายได้ ผลผลิตและการมีงานทำในอนาคตแล้วจะทำให้เกิดการพัฒนาด้านแหล่งน้ำตามมา (3) เมื่อเกิดการพัฒนาด้านแหล่งน้ำในอนาคตแล้ว จะทำให้เกิดการพัฒนาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในที่สุด

นิลวรรณ แซ่จิว (2543, หน้า 152) ได้ทำการศึกษาอนาคตภาพของการจัดการศึกษาโดยครอบครัว (Home School) ผู้วิจัยได้กำหนดอนาคตภาพ (Scenario) ไว้ 4 ภาพ และสรุปว่าภาพอนาคตที่ 1 เป็นภาพที่พึงปรารถนาให้เกิดขึ้นกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัว โดยให้เหตุผลจากการระดมความคิดว่าในกลุ่มผู้เกี่ยวข้องการที่ภาครัฐได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งให้สิทธิพ่อแม่และผู้ปกครองในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้แก่ลูกของตนเองได้นั้นเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทั่วไปมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม พ่อแม่เกิดความมั่นใจและมีแนวโน้มว่าการจัดการศึกษาที่สนองตอบค่านิยม ความเชื่อ ปรัชญาและวิถีชีวิตของแต่ละครอบครัว และสามารถพัฒนาความเป็นมนุษย์ของแต่ละบุคคลให้ชัดเจนกว่าการศึกษาที่มีอยู่ในระบบปัจจุบัน ภาพอนาคตนี้ชี้ให้เห็นว่าจำนวนของครอบครัวที่จัดการศึกษาด้วยศึกษารูปแบบนี้มากขึ้นด้วย สำหรับหลักสูตรที่ใช้พ่อแม่ส่วนใหญ่จะเป็นผู้จัดทำ หลักสูตรของครอบครัวขึ้นเอง โดยยึดหลักสูตรแกนของกระทรวง ศึกษาธิการเป็นหลักอย่างกว้าง ๆ จากปัจจัยเงื่อนไขต่าง ๆ คาดว่าจะทำให้การจัดการศึกษาโดยครอบครัวเป็นการศึกษารูปแบบหนึ่งที่มีจริง ผู้วิจัยได้เสนอผลกระทบของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นตามมาโดยนำเสนอ 4 เหตุการณ์ ที่ระบุว่าจัดการศึกษาโดยครอบครัวจะส่งผลให้เกิดเหตุการณ์ที่ตามมา 4 เหตุการณ์ คือ 1) เกิดความหลากหลายในปรัชญาการจัดการศึกษามากขึ้น 2) มีตัวอย่างครอบครัวที่ประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาโดยครอบครัว 3) สังคมยอมรับแนวคิดการจัดการศึกษาโดยครอบครัวมากขึ้น 4) สมาชิกในครอบครัวมีความใกล้ชิดและอบอุ่น เหตุการณ์ทั้งสี่เหตุการณ์นี้มีผลกระทบซึ่งกันและกัน ผลการวิเคราะห์ผลกระทบไว้ชี้ให้เห็นว่าการทำให้สังคมเกิดการยอมรับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวมากขึ้นจะส่งผลให้เกิดความหลากหลายในปรัชญาการศึกษา การมีตัวอย่างครอบครัวที่ประสบความสำเร็จในการจัดการศึกษาโดยครอบครัว และที่สำคัญจะทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความใกล้ชิดและอบอุ่น ดังนั้นการคาดคะเนล่วงหน้าจะทำให้ผู้เกี่ยวข้องมีข้อมูลว่าหากจะทำให้สมาชิกมีความอบอุ่นหนทางหนึ่งที่เป็นไปได้ คือ การขยายแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาโดยครอบครัวให้กว้างมากขึ้น

อุไรวรรณ วินะพันธุ์ (2545, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาอนาคตภาพของการจัดหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 15 ปีข้างหน้า (พ.ศ. 2559) โดยใช้เทคนิคเดลฟาย กลุ่มตัวอย่างเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่มีคุณสมบัติตามเกณฑ์ที่กำหนดจำนวน 18 คน ได้มาโดยใช้วิธีสุ่มแบบเจาะจง ใช้วิธีการตอบแบบสอบถามจำนวน 3 รอบ ในการรวบรวมข้อมูลด้วยตนเองและวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่ามัธยฐาน ฐานนิยม และพิสัยระหว่างควอไทล์ ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิได้ประเมินอนาคตภาพของการจัดหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 11 แนวโน้ม ได้แก่ 1) คุณลักษณะของผู้เรียน 2) วัตถุประสงค์ของหลักสูตร 3) เนื้อหาของหลักสูตร 4) วิธีสอน 5) สื่อการเรียนการสอน 6) กิจกรรมเสริมสร้างหลักสูตร 7) การประเมินผล 8) แหล่งงบประมาณ 9) บุคลากร 10) เอกสารหลักสูตรและตำรา และ 11) วัสดุอุปกรณ์และเทคโนโลยี ประเมินอนาคตภาพทั้ง 11 ภาพ สรุปได้ว่า ในอนาคต เนื้อหาของหลักสูตรสิ่งแวดล้อมศึกษาทั้งระดับปริญญาตรีและปริญญาโทในมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์จะมีการประยุกต์พุทธธรรมให้เข้ากับศาสตร์ทางสิ่งแวดล้อม ผู้เรียนของหลักสูตรทั้ง 2 ระดับจะต้องมีพื้นฐานที่เหมือนกันทางด้านคุณลักษณะของผู้เรียนที่พึงปรารถนาและด้านความรู้ เจตคติ ทักษะ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ ความตระหนักเกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อให้รู้จักใช้ทรัพยากรอย่างฉลาด และสามารถดำรงตนให้เป็นตัวอย่างแก่ผู้อื่นในสังคมได้อย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอไม่เปลี่ยนแปลง แต่สำหรับนักศึกษาระดับปริญญาโท ควรจะมีศักยภาพทางด้านการคิดวิเคราะห์ เพื่อความคล่องตัวทางด้านการวิจัยและการปฏิบัติกรมมากขึ้น

อุดมสิทธิ์ จิตรวิจารณ์ (2545, หน้า 153-160) ได้ศึกษาอนาคตภาพการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนในทศวรรษหน้า (ค.ศ. 2012) โดยใช้เทคนิคการวิจัยแบบ EDRF ด้วยการสัมภาษณ์ผู้บริหารการศึกษาผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาและสิ่งแวดล้อม จำนวน 19 คน ทำซ้ำและป้อนข้อมูลย้อนกลับให้กลุ่มผู้เชี่ยวชาญ โดยวิธีแบบสอบถามแบบเดลฟาย ที่สร้างขึ้นจากการสัมภาษณ์ จำนวน 2 รอบ สถิติที่ใช้พิจารณาตัดสินแนวโน้ม คือ ค่ามัธยฐาน ฐานนิยม และผลต่างระหว่างควอไทล์ที่ 3 และควอไทล์ที่ 1 วัดผลกระทบภาคตัดขวางด้วยแบบสอบถามกับผู้บริหารสถานศึกษาและครูอาจารย์ที่เลือกแบบเจาะจงตามเกณฑ์การวิจัย จำนวน 97 คน สถิติที่ใช้วิเคราะห์ผลกระทบภาคตัดขวาง คือ ความน่าจะเป็นขั้นต้น ความน่าจะเป็นแบบเงื่อนไข และค่าอัตราส่วนต่อเนื่อง ผลการศึกษาพบว่า การจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนในทศวรรษหน้า เป็นการพัฒนาให้ผู้เรียนฉลาด มีความรู้ ความเข้าใจ เจตคติ และทักษะในการดำรงชีวิตเพื่อตนเอง เพื่อมนุษยโลกธรรมชาติ อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข หลักสูตรการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมเป็นหลักสูตรสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน กระบวนการสิ่งแวดล้อมบูรณาการจากวิถีชีวิต ผู้เรียนเป็นนักวิจัยในท้องถิ่น ครูเป็นผู้สนับสนุนจัดการและเรียนรู้ไปพร้อมกับผู้เรียน สถานศึกษาเป็นแบบจำลองของสังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นสถานศึกษาที่สมบูรณ์แบบมีระบบการบริหารจัดการศึกษาที่มุ่งผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ภาพอนาคตที่สร้างขึ้นประกอบด้วยอนาคตภาพ 4 ภาพ ที่สอดคล้องกัน คือ ภาพอนาคตแบบแรก หลักสูตรการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมเป็นหลักสูตรสถานศึกษา ภาพอนาคตที่สองการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม

บูรณาการจากวิถีชีวิต ภาพอนาคตที่สามสถานศึกษาสมบูรณ์แบบ ภาพอนาคตที่สี่ผู้เรียนฉลาด
รู้ อยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

รัตนา ไชยตรี และวัชรภรณ์ เกียรติบุญญาฤทธิ์ (2547) ได้ใช้เทคนิคการ
วิเคราะห์ผลกระทบไขว้ เพื่อกำหนดแนวทางการวิจัยในการประเมินความต้องการจำเป็นสำหรับ
การทำวิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อหาแนวทางในการแก้ปัญหาที่
วิจัยเพื่อพัฒนาการเรียนรู้ของผู้เรียน พบว่าปัญหาที่เกิดขึ้นกับครูเรียงตามลำดับความสำคัญของ
ปัญหามี 4 ประการ ได้แก่ ทักษะความสามารถและความรู้ในการทำวิจัย ปัจจัยสนับสนุนจาก
ผู้บริหาร การสนับสนุนด้านงบประมาณ และภาระงานของครูตามลำดับ สำหรับแนวทางการ
แก้ไขปัญหามี 4 ประการเช่นกัน ได้แก่ การจัดฝึกอบรม ศึกษาดูงานแก่ครู การให้ผู้บริหาร
อ่านรายงานการวิจัย ให้ข้อเสนอแนะ ตีพิมพ์ วิทยานิพนธ์ รายงานการวิจัยของครู การจัดสรร
งบประมาณให้แก่ครูในแต่ละกลุ่มสาระการเรียนรู้ เป็นงบประมาณด้านการทำวิจัยโดยเฉพาะ
และการให้กำลังใจโดยการยกย่องและพิจารณาให้ความดีความชอบเป็นกรณีพิเศษ

ชมพูนุท ร่วมชาติ (2548, หน้า 196-201) ได้ศึกษาอนาคตภาพของหลักสูตร
วิชาชีพครูในทศวรรษหน้า (พ.ศ. 2550-2559) มีการดำเนินการวิจัย 3 ระยะคือ ระยะที่ 1
การสำรวจข้อมูลพื้นฐานจากเอกสารงานวิจัย และการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ
หลักสูตรวิชาชีพครูเพื่อให้ได้คุณลักษณะของครูที่พึงประสงค์และสภาพของการผลิตครูในปัจจุบัน
ระยะที่ 2 การศึกษาอนาคตภาพของหลักสูตรวิชาชีพครูโดยการประยุกต์ใช้เทคนิคการสัมภาษณ์
แบบ EFR (Ethnographic Future Research) สัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 16 ท่าน เพื่อให้ได้
คุณลักษณะของครูที่พึงประสงค์ในอนาคตและลักษณะของหลักสูตรวิชาชีพครูในอนาคต ระยะที่
3 การร่างอนาคตภาพของหลักสูตรวิชาชีพครูโดยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิ
และการสร้างกงล้ออนาคต (Futures wheel) มาทำการวิเคราะห์ผลกระทบภาคตัดขวาง (Cross
impact matrix) โดยใช้แบบสอบถามความคิดเห็นของบุคลากรที่เกี่ยวข้องกับวิชาชีพครู จำนวน
20 ท่าน แล้วนำมาสรุปผลเขียนอนาคตภาพของหลักสูตรวิชาชีพครู ซึ่งสรุปสาระสำคัญได้ ดังนี้

คุณลักษณะของครูที่พึงประสงค์ในอนาคตมี 4 ด้าน คือ 1) ด้านความรู้
ในสาขาวิชาที่สอนอย่างลึกซึ้งอย่างน้อย 2 สาขาวิชา ความรู้ในวิชาชีพครูและความรู้ทั่ว ๆ ไป
ในศาสตร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง 2) ด้านทักษะเฉพาะของแต่ละสาขาวิชา ทักษะวิชาชีพครูทั่วไป
ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอน 3) ด้านคุณลักษณะของความเป็นครูในด้านคุณธรรม
จริยธรรม จรรยาบรรณและบุคลิกภาพความเป็นครู 4) ด้านการมีส่วนร่วมและพัฒนาชุมชน/
ท้องถิ่น

ลักษณะของหลักสูตรวิชาชีพครูในอนาคตมีทางเลือกให้กับผู้เรียนอย่าง
หลากหลาย โดยมีการจัดหลักสูตรเป็นบล็อก (Curriculum Block) ที่มีการบูรณาการภายในกลุ่ม
วิชาหรือบูรณาการระหว่างกลุ่มวิชา เพื่อมุ่งเน้นพัฒนาให้เป็นครูที่มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์
ทั้งทางด้านคุณธรรมจริยธรรมและทางด้านวิชาการ เนื้อหาสาระของหลักสูตรประกอบด้วย
5 สาระ คือ 1) การศึกษาและอัตลักษณ์ของครูไทย 2) ธรรมชาติของผู้เรียนและการเรียนรู้
3) หลักสูตรและการจัดกระบวนการเรียนรู้ 4) นวัตกรรมและระบบเทคโนโลยีสารสนเทศและ

5) การวิจัยในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนควรเน้นการฝึกปฏิบัติโดยใช้โรงเรียนเป็นฐาน (School Based) มีการผสมผสานทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติ ส่วนสื่อการเรียนการสอนที่ใช้ควรผสมผสานกันทั้งสื่อดั้งเดิมและสื่อสมัยใหม่ รวมทั้งแหล่งการเรียนรู้ที่อยู่ในสถาบันและอยู่ในชุมชน การวัดและประเมินผลการเรียนรู้ควรมีการประเมินตามสภาพจริง ส่วนการประเมินหลักสูตรควรรูปแบบการวิจัยเชิงประเมินทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ และในการบริหารหลักสูตรควรมีลักษณะแบบการมีส่วนร่วมและมีการกระจายอำนาจ โดยมีคณะกรรมการที่รับผิดชอบ ประกอบด้วยบุคคลที่เกี่ยวข้องหลาย ๆ ฝ่ายทั้งภายในและภายนอกคณะครุศาสตร์ โครงการ สหสวรรค์ (1996) โดยมี Glenn เป็นผู้บริหารโครงการ เป็นโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนจาก American Council For The Nations University (AC/UNU) องค์การสหประชาชาติร่วมกับ สถาบันสมิทโซเนียนและกลุ่มวิจัยอนาคต ทำการศึกษาวิจัยเพื่อสร้างเครือข่ายการวิจัยอนาคตทั่วโลก เพื่อพัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับโลกในอนาคต ทำให้การคิดที่ได้มีประโยชน์ต่อการกำหนดนโยบายทางการเมืองและทางการศึกษาโดยเผยแพร่ผ่านสื่อต่าง ๆ สร้างโครงการ “Think Tank” เพื่อให้มีการเชื่อมต่อการทางความคิดของบุคคลและองค์กรต่าง ๆ ทั่วภูมิภาคของโลก และสร้างความเชื่อมโยงระหว่างอนาคตที่กำหนดและอนาคตที่เป็นจริง โดยแบ่งการศึกษา ออกเป็น 3 ระยะ ในระยะที่ 1 ดำเนินการใน ค.ศ. 1992 เป็นการศึกษาสำรวจเพื่อสืบค้นหานักอนาคตนิยมและผู้เชี่ยวชาญทั่วโลก เพื่อตรวจสอบจำนวนประชากรและประเด็นเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ระยะที่ 2 ดำเนินการใน ค.ศ. 1993-1994 เป็นการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิธีการวิจัยอนาคตและประเด็นของแอฟริกาในระยะยาว และระยะที่ 3 ดำเนินการใน ค.ศ. 1994-1995 เป็นการรายงานการวิจัยทำให้ความร่วมมือของโปรแกรมอนาคตทั่วโลกจะทำได้อย่างไร และรายงานผลการดำเนินงาน ประสบการณ์ที่ได้รับ และผลการประเมินจากการดำเนินงานในระยะที่ 1 ผลการวิจัยทำให้ได้ภาพอนาคตถึง 200 ภาพในระยะเวลา 25 ปีข้างหน้า วิธีการที่ใช้ในการศึกษามีทั้งการใช้เทคนิคเดลฟาย การตรวจจรวดการสร้างภาพอนาคต ทำให้ได้ประเด็นของโลกเป็นชุด ๆ รวมทั้งกำหนดยุทธศาสตร์และแผนการปฏิบัติงานต่าง ๆ นอกจากนี้เครือข่ายดังกล่าวทำให้ได้ข้อมูลและระบบการประสานงานที่มีความซับซ้อนที่เผยแพร่ผ่านระบบอิเล็กทรอนิกส์ เพื่อรอการให้ข้อมูลย้อนกลับ

Cambel (2002) ได้ศึกษาทางเลือกในอนาคตของการศึกษาในโคโรราโด ในปี 1984-2004 โดยกลุ่มผู้เชี่ยวชาญด้านการศึกษาของโคโรราโด จำนวน 75 คน ด้วยเทคนิคเดลฟาย จำนวน 3 รอบ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญได้ทำนายความน่าจะเป็น สิ่งที่น่าปรารถนา และกรอบเวลาของ 110 เหตุการณ์ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นของนักเรียน การจัดการด้านเวลา สิ่งแวดล้อมในการเรียน คณะทำงาน ความเกี่ยวข้องของครู ค่าเล่าเรียนและงบประมาณ ผู้ศึกษาได้พัฒนา 2 อนาคตภาพบนพื้นฐานของการทำนายความน่าจะเป็นและไม่น่าจะเป็นของเหตุการณ์ จุดเริ่มต้นอยู่ที่เป้าหมายของการสอนของแต่ละบุคคล จุดสุดท้ายอยู่ที่มาตรฐานของการสอน ผู้วิจัยเน้นย้ำความสำคัญของการดำเนินนโยบายซึ่งแน่ใจว่าจะเกิดเหตุการณ์ที่พึงปรารถนาและเห็นเหตุการณ์ที่ไม่พึงปรารถนา เพื่อที่จะหลีกเลี่ยงผลกระทบทางลบจากการทำนายและการเป็นปรปักษ์ระหว่างครูและสาธารณะ อนาคตภาพถูกออกแบบเพื่อกระตุ้นจิตสำนึกผู้กำหนดนโยบาย

เหมือนกับข้อเสนอแนะสำหรับการบริหารการเปลี่ยนแปลงในการวางแผนระยะยาวในโรงเรียนระดับ K 12 ในโคโรราโด อนาคตภาพถูกออกแบบเพื่อให้มีข้อมูลประกอบการตัดสินใจสำหรับผู้กำหนดนโยบายทางการศึกษา

Durden (2002) ได้ศึกษาการประยุกต์เทคนิคเดลฟายของการทำนายอนาคตภาพการศึกษาในเวอร์จิเนียตะวันตก กลุ่มผู้เชี่ยวชาญเป็นผู้บริหารทางการศึกษาจากองค์กรทางการศึกษาในภาคตะวันตกของเวอร์จิเนีย จำนวน 47 คน เทคนิคเดลฟายรอบแรกกลุ่มผู้เชี่ยวชาญให้ความคิดเห็นต่อเหตุการณ์ จำนวน 134 เหตุการณ์ ซึ่งมีความน่าจะเป็นอย่างน้อยร้อยละ 50 ที่จะเกิดเหตุการณ์ในปี 2020 ในรอบที่ 2 ผู้เชี่ยวชาญจะถูกถามเพื่อทำนายในรอบของเวลาของเหตุการณ์ และระดับผลกระทบและสิ่งที่ปรารถนาสำหรับแต่ละเหตุการณ์ในรอบแรก ในรอบที่ 3 ผลของการทำนายเหตุการณ์ทั้งหมด จำนวน 47 เหตุการณ์ ซึ่งร้อยละ 80 ของจำนวนผู้เชี่ยวชาญบ่งชี้ว่าจะเกิดขึ้น อนาคตภาพถูกสร้างขึ้นบนพื้นฐานของกรอบเวลาของเหตุการณ์ กรอบเวลาจะถูกบริหารตามขอบเขตของหัวข้อ รวมถึงนักเรียนและบุคลากร หลักสูตรการปกครอง การเงิน การอำนวยความสะดวก ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เทคโนโลยี และเบ็ดเตล็ด ระดับของผลกระทบและสิ่งที่พึงปรารถนาสำหรับแต่ละเหตุการณ์จะถูกตรวจสอบภายในแต่ละขอบเขตของหัวข้อ แนวโน้มในระยะยาวถูกพิสูจน์ ซึ่งมีความสำคัญต่อนักการศึกษาและนักวางแผนทางการศึกษา ท่ามกลางแนวโน้มเหล่านี้ คือ ความสามารถในการตรวจสอบ และความคาดหวังการบรรลุผลสำเร็จของนักเรียนและพฤติกรรมที่เพิ่มขึ้น โรงเรียนจะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในการแก้ไขปัญหาของสังคม อนาคตภาพของครูในระยะสั้นจะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในกองทุนการเงิน และรูปแบบคณะกรรมการการศึกษาจะมีการแข่งขันเพิ่มขึ้นในภาคเอกชน เทคโนโลยีจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นในกระบวนการทางการศึกษา ระบบใหม่ของการเงินทางการศึกษาจะถูกพัฒนาขึ้น และจะมีการเน้นย้ำถึงการปรับปรุงการอำนวยความสะดวกของโรงเรียนตลอดเวอร์จิเนียตะวันตก

การวิจัยคาดการณ์อนาคตด้านเทคโนโลยีของประเทศสวีเดน (Bjorn และ Lubeck, 2003) เป็นโครงการที่เกิดขึ้น เนื่องจากแรงกดดันของการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการเมืองที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และที่สำคัญคือการได้รับแรงกระตุ้นจากการเผยแพร่การวิจัยคาดการณ์อนาคตด้านเทคโนโลยีของประเทศอังกฤษ ซึ่งนำเสนอด้วย IVA (The Royal Swedish Academy Of Engineering Sciences) ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1996 แม้ว่า การวิจัยอนาคตทางด้านเทคโนโลยีส่วนใหญ่มีมาตั้งแต่ในทศวรรษที่ 1980 แต่ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยในองค์กรภาคเอกชน และใน ค.ศ. 1990 ความผันผวนทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นทำให้ความสนใจในการวิจัยการคาดการณ์อนาคตเพิ่มสูงขึ้น โดยความร่วมมือภายใต้ระหว่างสมาคมพันธมิตรอุตสาหกรรมของสวีเดน (Federation Of Swedish Industries) มูลนิธิเพื่อการวิจัยยุทธศาสตร์ (Foundation For Strategic Research) IVA และ NUTEK (The Swedish National Board For Industrial And Technical Development) ได้ร่วมกันจัดตั้งคณะกรรมการศึกษาความเป็นไปได้ในการดำเนินโครงการคาดการณ์อนาคตด้านเทคโนโลยีขึ้นใน ค.ศ. 1997 และได้จัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาโครงการจาก 30 องค์กรที่สนใจเพื่อให้การสนับสนุน และได้จัดตั้งคณะกรรมการประเมินผลเพื่อทำหน้าที่ติดตาม และประเมินผลโครงการเพื่อนำไปสู่การ

ปฏิบัติต่อไป ในการศึกษาครั้งนี้ใช้วิธีการประชุมกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ (Panel) ด้วยการจัดประชุม สัมมนา ฯลฯ ที่คัดเลือกโดยคณะกรรมการที่ปรึกษาโครงการออกเป็น 8 กลุ่ม คือ กลุ่มการแพทย์ และการดูแลสุขภาพ กลุ่มชีววิทยาทางธรรมชาติ กลุ่มโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม ด้านระบบ การผลิต ด้านระบบสารสนเทศและการสื่อสาร ด้านการหมุนเวียนวัตถุในชุมชน ด้านอุตสาหกรรม บริการ และด้านการศึกษาและการเรียนรู้ จำนวน 130 คน ผลการดำเนินงานทำให้ได้ภาพ อนาคตภาพ 4 ภาพ โดยอาศัยลักษณะทางประชากรศาสตร์เป็นฐานในการสร้างภาพอนาคต และนำภาพอนาคตที่สร้างขึ้นมาใช้ในการจำแนกระดับการทำงานของแต่ละกลุ่มเพื่อให้เกิดภาพ อนาคตนั้น ผลการศึกษาพบว่า การวิจัยคาดการณ์อนาคตเป็นกระบวนการวิจัยที่มีความแกร่ง มีการระดมความคิดและมีเครือข่ายผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในระดับสูง และทำให้มีการจัดอันดับ ความสำคัญในการวิจัยและพัฒนาในภาครัฐ แต่ทั้งนี้พบว่าโครงการวิจัยดังกล่าวพบว่า การนิยาม พันธกิจยังมีความคลุมเครืออยู่บ้าง และเวลาในการประชุมกลุ่มผู้เชี่ยวชาญน้อยเกินไปทำให้ไม่มี เวลาพอสำหรับการวิเคราะห์

ตอนที่ 5 บริบทจังหวัดนครพนม

ข้อมูลวิเคราะห์สภาพการณ์สภาพทั่วไปของจังหวัดนครพนม

ความเป็นมา

จังหวัดนครพนม ตั้งอยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีประวัติสืบ ทอดยาวนานมาหลายร้อยปีเดิมเคยเป็นมหานครของอาณาจักรศรีโคตรบูรณที่รุ่งเรืองในอดีต ประมาณราวต้นพุทธศตวรรษที่ 12 เป็นอาณาจักรอิสระไม่ขึ้นกับใคร ประมาณพุทธศตวรรษที่ 16 อาณาจักร ศรีโคตรบูรณได้เสื่อมอำนาจลงตกอยู่ภายใต้การปกครอง ของอาณาจักรขอมต่อมา ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ชื่อของ “ศรีโคตรบูรณ” เป็นเมืองในอาณาจักรล้านช้าง มีฐานะเป็น เมืองลูกหลวง โดยพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคณหุตล้านช้าง ทรงสร้างเมืองที่ปากห้วยหินบูรณ (ปากห้วยบรรจบลำน้ำโขงฝั่งซ้ายตรงข้ามอำเภอท่าอุเทน เหนือเมืองนครพนม) ให้ชื่อเมืองใหม่นี้ ว่า “ศรีโคตรบูรณ” สืบราชสมบัติมาได้หลายองค์ ต่อมาย้ายเมืองมาตั้งที่ ป่าไม้รวกห้วยศรีมิ่งริม แม่น้ำโขงฝั่งซ้าย (คือเมืองเก่าใต้เมืองท่าแขกในปัจจุบัน) ถึงปี พ.ศ.2297 มีพระนครานุรักษ์ครอง เมืองศรีโคตรบูรณ มีความเห็นว่าเมืองมีได้ตั้งอยู่ที่ปากห้วยแล้ว จึงได้เปลี่ยนนามเมืองใหม่ว่า “เมืองมรุกขนคร” เพราะถือว่าสร้างขึ้นในดงไม้รวก นามเมืองศรีโคตรบูรณจึงเปลี่ยนไปตั้งแต่นั้น

ปี พ.ศ. 2330 ย้ายเมืองมาตั้งทางฝั่งขวาแม่น้ำโขงที่ปากห้วยบังฮวกบรรจบกับ แม่น้ำโขง (ปัจจุบันอยู่ระหว่างบ้านดอนนางหงส์ท่า ตำบลดอนนางหงส์ อำเภอธาตุพนม เลยลงไป ถึงบ้านธาตุน้อยศรีบุญเรือง ตำบลพระกลางทุ่ง อำเภอธาตุพนม) เมืองมรุกขนคร เมื่อได้ย้ายมาตั้ง ที่ปากห้วยบังฮวก โดยประมาณ 20 ปี น้ำได้กัดเซาะตลิ่งพังลงมามาก จึงได้ย้ายเมืองมาตั้งที่บ้าน หนองจันทร์ (ห่างจากตัวเมืองนครพนมไปทางทิศใต้ 4 กิโลเมตร) ตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า “นครบุรีราช ธาณี”

ปี พ.ศ.2337 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามเมืองเสียใหม่ว่า “เมืองนครพนม” ขึ้นตรงต่อกรุงเทพมหานคร การที่พระราชทานนามว่า “เมืองนครพนม” สัมนิษฐานได้ว่า อาจจะเนื่องด้วยเดิมเมืองนี้เป็นเมืองลูกหลวงมาก่อน เป็นเมืองที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์จึงให้ใช้คำว่า “นคร” หรืออีกนัยหนึ่ง คำว่า “นคร” นี้ อาจรักษาชื่อเมืองเดิม คือ เมืองนครบุรีราชธานีไว้ ส่วนคำว่า “พนม” อาจจะเนื่องด้วยจังหวัดนี้มีองค์พระธาตุพนมประดิษฐานอยู่ หรืออาจจะเนื่องจาก เดิมมีอาณาเขตไกลไปถึงดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง คือบริเวณเมืองท่าแขก ซึ่งมีภูเขาสลับซับซ้อนมากมายไปจนถึงดินแดนของประเทศเวียดนาม จึงใช้คำว่า “พนม” เพราะแปลว่า “ภูเขา”

ขนาดและที่ตั้ง

จังหวัดนครพนม เป็นจังหวัดชายแดน ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พื้นที่มีลักษณะเลียบยาวตามแนวชายฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ประมาณ 174 กิโลเมตร อยู่ระหว่างเส้นรุ้งที่ 16-18 องศาเหนือ และระหว่างเส้นแวงที่ 104-105 องศาตะวันออก มีระยะทางห่างจากกรุงเทพมหานครประมาณ 735 กิโลเมตร

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ ติดต่อกับเขตอำเภอเซกา จังหวัดบึงกาฬ ระยะทาง 158 กิโลเมตร

ทิศใต้ติดต่อกับเขตอำเภอดงหลวง และอำเภอหว้านใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร ระยะทาง 104 กิโลเมตร

ทิศตะวันออกติดต่อกับแขวงคำม่วน และแขวงบอลิคำไซ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นเส้นกั้นพรมแดน

ทิศตะวันตกติดต่อกับเขตอำเภอกุสุมาลย์ และอำเภออากาศอำนวย จังหวัดสกลนคร ระยะทาง 93 กิโลเมตร

จังหวัดนครพนม มีเนื้อที่ประมาณ 5,528.88 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 3,474,437 ไร่ (คิดเป็นร้อยละ 3 ของพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ)

ช่องทางการค้าชายแดน 6 จุด

จังหวัดนครพนม มีจุดผ่านแดนถาวร 2 แห่ง จุดผ่อนปรน 4 แห่ง

1. จุดผ่านแดนถาวรสะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม-คำม่วน) บริเวณบ้านห้อม ตำบลอาจสามารถ

2. อำเภอเมืองนครพนมเป็นเขตติดต่อกับบ้านเวินใต้ เมืองท่าแขก แขวงคำม่วน เปิดตั้งแต่ 06.00-22.00 น. ทุกวัน

3. จุดผ่านแดนถาวร ท่าเทียบเรือเทศบาลเมืองนครพนม ตำบลในเมือง อำเภอเมืองนครพนม ติดต่อกับเมืองท่าแขก แขวงคำม่วน เปิดตั้งแต่ 08.00-18.00 น. ทุกวัน

4. จุดผ่อนปรน บ้านหนาดท่า หมู่ 2 ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมืองนครพนม เป็นเขตติดต่อกับบ้าน ปากเป้ง เมืองท่าแขก เปิดตั้งแต่ 07.30-15.00 น. ทุกวันอังคารและวันพฤหัสบดี

5. จุดผ่อนปรนบ้านโพธิ์ไทร ตำบลไผ่ล้อม อำเภอบ้านแพ้ว เป็นเขตติดต่อกับบ้านท่าสะอาด เมืองปากกระดิ่ง แขวงบอลิคำไซ เปิดตั้งแต่ 08.00-16.00 น. ทุกวันจันทร์ถึงวันศุกร์

6. จุดผ่อนปรนบ้านธาตุพนมสามัคคี หมู่ที่ 2 อำเภธาตุพนม เป็นเขตติดต่อกับบ้านด่าน เมืองหนองบก แขวงคำม่วน เปิดตั้งแต่ 08.00-16.00 น. ทุกวันจันทร์และวันพฤหัสบดี

7 จุดผ่อนปรน บ้านท่าอุเทน ตำบลท่าอุเทน อำเภท่าอุเทน เป็นเขตติดต่อกับบ้านหินบูน เมืองหินบูน แขวงคำม่วน เปิดตั้งแต่ 08.00-16.00 น. ทุกวันจันทร์และวันพฤหัสบดี

- จากนครพนม ผ่านถนนหมายเลข 8 ถึงเมืองวิญห์ 330 กม. นครพนม ถึง อาติงห์ 350 กม. จากวิญห์ ถึง ฮานอย 290 กม. จากฮานอย ถึง ด้านผิงเสียง (จีน) 188 กม. จาก ผิงเสียง ถึง หนานหนิง 198 กม. รวมระยะทาง นครพนม ถึงด้านชายแดนจีน (ผิงเสียง) 808 กม. จากนครพนม ถึง หนานหนิง 1,006 กม.

- จากนครพนม ผ่านถนนหมายเลข 12 ถึง จังหวัดฮาติงห์ 353 กิโลเมตร จาก จังหวัดฮาติงห์ ถึงกรุงฮานอย 290 กิโลเมตร จากฮานอย ถึง ด้านชายแดนผิงเสียง (จีน) 188 กิโลเมตร และเดินทางจากด้านชายแดนผิงเสียง ถึง นครหนานหนิง 198 กิโลเมตร สรุประยะทาง จากนครพนม-ด้านชายแดนผิงเสียง (จีน) จำนวน 831 กิโลเมตร และจากนครพนม ถึง นคร หนานหนิง จำนวน 1,029 กิโลเมตร

ซึ่งเป็นเส้นทางที่สะดวกและสั้นที่สุด และปัจจุบัน สาธารณรัฐประชาชนจีน โดยเฉพาะจีนตอนใต้ได้ใช้เส้นทางนี้เป็นเส้นทางสำคัญในการเชื่อมโยงเข้าสู่อาเซียน ประชากรและการปกครอง

ประชากร (ข้อมูล ณ พฤษภาคม 2558)

จังหวัดนครพนมมีประชากรทั้งสิ้น 713,580 คน แยกเป็น เพศชาย 756,098 คน เพศหญิง 357,482 คน ประชากรในเขตเทศบาลเมืองนครพนม มีทั้งสิ้น 26,392 คน แยกเป็น เพศชาย 12,564 คน เพศหญิง 13,828 คน

การปกครอง

จังหวัดนครพนม แบ่งการปกครอง เป็น 12 อำเภอ 99 ตำบล 1,123 หมู่บ้าน ตาราง 3 การแบ่งการปกครองของจังหวัดนครพนม

อำเภอ	พื้นที่ (ตาราง กิโลเมตร)	ระยะห่าง อำเภอ-จังหวัด (กิโลเมตร)	จำนวน ประชากร	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศ บาล เมือง	เทศ บาล ตำบล	อบต
1.เมืองนครพนม	853.306	6	143,193	15	165	1	1	12
2.ท่าอุเทน	467.983	26	59,139	9	109	-	2	7

ตาราง 3 (ต่อ)

อำเภอ	พื้นที่ (ตาราง กิโลเมตร)	ระยะห่าง อำเภอ- จังหวัด (กิโลเมตร)	จำนวน ประชากร	ตำบล	หมู่บ้าน	เทศ บาล เมือง	เทศ บาล ตำบล	อบต
3.ธาตุพนม	367.884	54	83,236	12	136	-	5	7
4.นาแก	539.217	64	76,682	12	140	-	2	11
5.บ้านแพง	284.731	93	35,216	6	66	-	1	5
6.ปลาปาก	547.096	44	53,569	8	85	-	1	8
7.ศรีสงคราม	671.371	67	69,285	9	109	-	5	5
8.เรณูนคร	253.952	51	46,316	8	91	-	1	8
9.นาหว้า	288.448	98	51,225	6	68	-	2	5
10.โพนสวรรค์	718.835	45	57,375	7	90	-	1	7
11.นาทม	398.129	103	23,094	3	37	-	-	3
12.วังยาง	137.931	78	15,250	4	27	-	-	3
รวม	5,528.88 3	-	713,580	99	1,123	1	21	81

ที่มา :

องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) 1 แห่ง เทศบาลเมือง 1 แห่ง เทศบาลตำบล 21 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 81 แห่ง

สัดส่วนจำนวนประชากรตามสำมะโนประชากร

ปี 2558 จำนวน 713,580 คน

ปี 2557 จำนวน 713,127 คน

ปี 2556 จำนวน 708,350 คน

ปี 2555 จำนวน 710,000 คน

ดังนั้น จะมีผลกระทบต่อการคำนวณรายได้เฉลี่ยต่อหัวประชากรของจังหวัดนครพนมที่สำนักงานคลังจังหวัดนครพนม และสำนักงานสถิติจังหวัดนครพนมได้คำนวณตามประชากรที่มีอยู่จริงในทำให้รายได้เฉลี่ยต่อหัวของจังหวัดนครพนมเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตาม สัดส่วนคนจนในจังหวัดนครพนมก็ยังเป็นลำดับต้น ๆ ของประเทศ สัดส่วนคนจนร้อยละ 32.30 ต่ำกว่าค่าเฉลี่ยทั้งประเทศ (13.15) จึงต้องได้รับการพัฒนาในหลาย ๆ ด้าน โดยเฉพาะการส่งเสริมและสนับสนุนให้ผลิตภัณฑ์ท้องถิ่นของจังหวัดสามารถสร้างรายได้เพิ่มมากขึ้น และสัดส่วนประชากรจากที่อื่นที่ยังไม่สามารถระบุจำนวนคนได้ ยังเป็นปัญหาในการจัดการด้านแรงงานทั้งในประเทศและแรงงานต่างด้าว

การประกอบอาชีพ

จากการสำรวจข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) และข้อมูลพื้นฐาน (เขตเมือง) จังหวัดนครพนม ปี 2557 ในเขตชนบทจำนวน 12 อำเภอ 95 ตำบล 1,056 หมู่บ้าน (ทุกหมู่บ้าน

ในเขตชนบท เฉพาะเขต อบต. และเขตเทศบาลที่ยกฐานะมาจาก อบต.) และในเขตเมือง จำนวน 10 เทศบาล 100 ชุมชน/หมู่บ้าน (เทศบาลเมืองนครพนม 1 แห่ง และเทศบาลตำบลที่ยกฐานะจากสุขาภิบาล จำนวน 9 แห่ง) มีจำนวนครัวเรือน 166,573 ครัวเรือน จำนวนประชากร 547,284 คน แยกเป็นชาย 269,789 คน หญิง 277,495 คน รายได้เฉลี่ย 62,435 บาทต่อคนต่อปี จากสรุปผลข้อมูลคุณภาพชีวิตของครัวเรือน ตามเกณฑ์ตัวชี้วัดข้อมูลความจำเป็นพื้นฐาน (จปฐ.) 5 หมวด 30 ตัวชี้วัด มีครัวเรือนที่ไม่ผ่านเกณฑ์ตัวชี้วัดที่ 23 (คนในครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยไม่น้อยกว่าคนละ 30,000 บาท ต่อคนต่อปี) แยกเป็นเขตชนบท จำนวน 382 ครัวเรือน และเขตเมือง จำนวน 156 ครัวเรือนรวมทั้งหมด จำนวน 538 ครัวเรือน

รายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปี รายอำเภอ เรียงลำดับจากน้อยไปหามาก

ลำดับ	อำเภอ	รายได้เฉลี่ย(บาท/คน/ปี)
1	อำเภอเมืองนครพนม	79,210
2	อำเภอบ้านแพง	74,811
3	อำเภอธาตุพนม	67,893
4	อำเภอเรณูนคร	66,607
5	อำเภอนาทม	57,977
6	อำเภอท่าอุเทน	55,694
7	อำเภอศรีสงคราม	55,529
8	อำเภอนาแก	55,246
9	อำเภอปลาปาก	53,402
10	อำเภอนาหว้า	51,428
11	อำเภอโพนสวรรค์	50,701
12	อำเภอวังยาง	45,482
รายได้เฉลี่ยจังหวัดนครพนม		62,435

จากการที่จังหวัดนครพนมได้ริเริ่มให้มีการประชุมคณะผู้บริหารระดับสูง 3 ประเทศ 9 จังหวัด (ไทย-ลาว-เวียดนาม) ที่ใช้เส้นทางหมายเลข 8 และ 12 ใน สปป.ลาว และได้ลงนามความร่วมมือด้านเศรษฐกิจกับเมืองฉงจั่ว สาธารณรัฐประชาชนจีน ทำให้การเชื่อมโยงเครื่องข่ายคมนาคมกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านสะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม-ม่วน) สู่ประเทศเพื่อนบ้านและจีนตอนใต้ มีความสะดวกเพิ่มมากขึ้น จากนครพนมโดยใช้เส้นทางหมายเลข 12 ใน สปป.ลาว ถึงจังหวัดฮาดิงห์ 353 กิโลเมตร จากจังหวัดฮาดิงห์ ถึง กรุงฮานอย 290 กิโลเมตร จากฮานอย ถึงด่านชายแดนฝิงเสียง(จีน) 188 กิโลเมตร และเดินทางจากด่านชายแดนฝิงเสียง ถึง นครหนานหนิง 198 กิโลเมตร สรุประยะทางจากนครพนม-ด่านชายแดนฝิงเสียง (จีน) จำนวน 831 กิโลเมตร และจากนครพนม ถึง นครหนานหนิง จำนวน 1,029 กิโลเมตร

ซึ่งเป็นเส้นทางที่สะดวกและสั้นที่สุด และปัจจุบัน สาธารณรัฐประชาชนจีน โดยเฉพาะจีนตอนใต้ได้ใช้เส้นทางนี้เป็นเส้นทางสำคัญในการเชื่อมโยงเข้าสู่อาเซียน

ข้อมูลการวิเคราะห์ศักยภาพ (SWOT)

จากการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคมทั้งภายในภายนอกจังหวัด จังหวัดนครพนมได้วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรคต่อการพัฒนาจังหวัดไว้หลายข้อ ซึ่งสถานการณ์ในปัจจุบันทิศทางในการพัฒนาจังหวัดเปลี่ยนไปเนื่องจากนโยบายรัฐบาล นโยบายการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ (Country Strategy) นโยบายและเจตนารมณ์คณะรักษาความสงบแห่งชาติรวมถึงความต้องการของพี่น้องประชาชนในจังหวัด ประกอบกับจังหวัดนครพนมได้เปิดใช้สะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม – คำม่วน) ทำให้จังหวัดนครพนมเปลี่ยนจากเมืองกันขอยหรือเมืองปิดกลายเป็นประตูสู่ประเทศเพื่อนบ้านและจีนตอนใต้-ตะวันออกที่สั้นและสะดวกที่สุดและเป็นหนึ่งในจังหวัดที่อยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ

จังหวัดนครพนม มีจุดเด่นด้านสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ อยู่บนปากทางที่สั้นและสะดวกที่สุดในการเชื่อมโยงภาคอีสานของไทยเข้ากับเขตเศรษฐกิจจีน (หนานหนิงและกวางตุ้ง) โดยเส้นทางนี้จะเชื่อมผ่านเขตเศรษฐกิจสำคัญขนาดใหญ่ที่กำลังพัฒนา (economic node) ในภูมิภาคอินโดจีน อาทิ แหล่งทรัพยากรแร่ธาตุและแหล่งผลิตไฟฟ้าใน สปป.ลาวตอนกลาง, ท่าเรือน้ำลึกใหม่ในทะเลจีนใต้ห้วงอ่างที่ลาวและเวียดนามให้ความสำคัญเขตนิคมอุตสาหกรรมเหล็กกล้าเซินเยียงที่ได้วันมาลงทุนกว่า 3 แสนล้านบาท, เมืองวินห์มหานครขนาดใหญ่ในเวียดนามตอนกลาง และเมืองฮานอยเมืองหลวงของเวียดนาม โดยใช้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว 3 เส้นทาง R8 , R12 ของลาว และ National Highway 1 (1A) ของเวียดนาม

1. มีโครงสร้างพื้นฐานทางการคมนาคมที่ดีเอื้อความสะดวกด้านการติดต่อกับจังหวัดอื่นและประเทศเพื่อนบ้านอาทิมีสนามบินนครพนม (สร้างมาตั้งแต่ในสมัยทหารอเมริกัน ทำให้มีลานบินขนาดใหญ่ มีสายการบินราคาประหยัดบินจากกรุงเทพมหานครทุกวัน มีสะพานมิตรภาพ 3 และมีโครงการจัดตั้งศูนย์ขนถ่ายและกระจายสินค้าชายแดน และสถานีปลายทางรถไฟรางคู่สายบ้านไผ่-นครพนม

2. มีสถาบันทางสังคมที่เอื้อต่อการพัฒนาจังหวัดในระยะยาว อาทิ โครงการโรงพยาบาลศูนย์สุขภาพอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง, มหาวิทยาลัยนครพนม, วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนีนครพนม, วิทยาลัยการบิณนาชาติ, วิทยาลัยการท่องเที่ยว, คณะเกษตรและเทคโนโลยี สถาบันภาษา ศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา รวมถึงศูนย์อนุรักษ์และพิพิธภัณฑสถานน้ำจืดลุ่มน้ำโขง

3. เป็นจังหวัดที่ได้รับการสำรวจพบว่า ประชาชนมีความสุขเป็นอันดับ 1 ของประเทศไทย ปี 2556 ที่มา : UNICEF

4. มีการพัฒนาดานอุตสาหกรรมที่มีมลพิษต่ำเพื่อรองรับผลผลิตทางด้านการเกษตร เช่น โรงงานแปรรูปผลิตภัณฑ์ปลา โรงงานแปรรูปข้าวโพดหวาน โรงสีข้าวขนาดใหญ่ โรงฆ่าสัตว์ที่ได้รับมาตรฐานโรงงานอย่างแห่ง STR 20

5. มีแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่ดึงดูดนักท่องเที่ยว เช่น หมู่บ้านมิตรภาพไทย-เวียดนาม ประเพณีไหลเรือไฟ แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ มีภูมิทัศน์ริมฝั่งแม่น้ำโขงที่สวยงามที่สุด และอากาศดีตลอดปี

จังหวัดนครพนมเมื่อมีการเปิดการใช้สะพานมิตรภาพ 3 เมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2554 สะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม-คำม่วน) ถนนหมายเลข 8 และ 12 ใน สปป.ลาว ถนน A1 ของ สส.เวียดนาม เข้าสู่จีน ทำให้นครพนมเป็นเมืองท่า บนปากทางที่สั้นที่สุดในการเชื่อมโยงการค้าการลงทุนกับเขตเศรษฐกิจจีน ผ่านเขตเศรษฐกิจขนาดใหญ่ของประเทศเพื่อนบ้านที่กำลังขยายตัวหลายแห่งทั้งลาวและเวียดนาม ตามแนวเส้นทางหนานหนิง – นครพนม อีกทั้งการที่รัฐบาลมีนโยบายการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน AEC และกรอบความร่วมมือ GMS และ CBTA กรอบความตกลงว่าด้วยการขนส่งข้ามพรมแดนอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง และนโยบายการพัฒนาประเทศและยุทธศาสตร์สำคัญของเพื่อนบ้านที่มีผลทางบวกที่สำคัญ คือ

1. MOU 3 ประเทศ 9 จังหวัด (ไทย-ลาว-เวียดนาม) MOU นครพนมกับฉงจั่ว และนโยบาย “โจ้วชู่ตงเหมิง” (เดินออกสู่อาเซียน) ของจีน โดยมีการยกประเด็นการพัฒนาเส้นทาง นครพนม-หนานหนิง และเมืองฉงจั่ว ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านของการเข้าสู่จีนใต้ ได้ให้การสนับสนุนสิทธิพิเศษแก่จังหวัดนครพนมในด้านความร่วมมือทางการค้า การลงทุน และอุตสาหกรรม

2. นโยบายพัฒนาเวียดนามตอนกลาง โดยมีโครงการสำคัญที่มีผลต่อจังหวัดนครพนม คือการพัฒนาเขตนิคมอุตสาหกรรมถลุงเหล็กกล้าเซินเยืองซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (SEA) มูลค่าการลงทุน 3 แสนล้านบาท และท่าเรือห้วงอ่าว ซึ่งเป็นทางออกทะเลที่ใกล้ที่สุดของภาคอีสานที่บริเวณปลายสุดของถนนหมายเลข R12

3. ประเทศเพื่อนบ้าน (สปป.ลาว และ สส.เวียดนาม) มีนโยบายเปิดการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ และมีขยายตัวทางเศรษฐกิจในอัตราสูง

ปัจจุบันนี้รัฐบาลมีนโยบายที่เอื้อต่อโอกาสการพัฒนาเศรษฐกิจของจังหวัดนครพนม เช่น

- การประกาศให้จังหวัดนครพนมอยู่ในพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษระยะที่ 2 ในปี 2559

- แผนพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานด้านการคมนาคมขนส่งของประเทศ สถานีรถไฟรางคู่ของรัฐบาลรวมถึงสนับสนุนให้จีนเข้าลงทุนด้านโครงสร้างพื้นฐาน

- นโยบายสนับสนุนการทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม (Green and Cool Agricultural Economy) การบริหารจัดการพื้นที่เกษตรกรรม (Zoning) การบริหารจัดการน้ำเพื่อการเกษตรและ Smart Farmer ของรัฐบาล

- นโยบายพัฒนา โรงพยาบาลศูนย์สุขภาพแห่งอนุภูมิภาคอินโดจีน ตามมติ ครม. สัญจร ที่จังหวัดอุดรธานี พ.ศ. 2555

จุดยืนทางยุทธศาสตร์ (Positioning) ของจังหวัดนครพนม

1. เมืองการค้าชายแดนเพื่อการค้าและการลงทุนประตูเศรษฐกิจสู่จีนตอนใต้- ตะวันออก
2. เมืองศูนย์กลางการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ศาสนา ประวัติศาสตร์ และนิเวศน์ของอินโดจีน
3. เมืองศูนย์กลางการรักษาพยาบาล และการผลิตบุคลากรทางสาธารณสุขของกรอบความร่วมมือ 3 ประเทศ
4. เมืองการศึกษานานาชาติ
5. เมืองอุตสาหกรรมเกษตรเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

โดยได้กำหนดให้ Positioning เมืองการค้าชายแดนเพื่อการค้าการลงทุนประตูเศรษฐกิจสู่จีนตอนใต้เป็นลำดับความสำคัญในลำดับแรก เพื่อเสริมสร้างฐานรายได้ใหม่ให้กับจังหวัดในการเติมความพร้อมรองรับการเข้าสู่ประชาคมเศรษฐกิจอาเซียน รองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจจังหวัดนครพนม เชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมกับประเทศเพื่อนบ้านผ่านสะพานมิตรภาพ 3 (นครพนม-คำม่วน) ลาว-เวียดนาม สู่จีนตอนใต้-ตะวันออก ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงสถานการณ์ดังกล่าวนี้ จึงศึกษาการวางอนาคตและมาตรการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับผู้สูงอายุเพื่อเป็นกลไกการขับเคลื่อนงานที่เหมาะสม ทั้งการส่งเสริมความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม พัฒนาให้ผู้สูงอายุมีคุณภาพชีวิตที่ดีโดยอาศัยกลไกระดับชาติและระดับท้องถิ่นเชื่อมโยงกัน ดังกรณีของบริษัท เบอร์ลี ยูคเกอร์ จำกัด (มหาชน) ซึ่งเป็นองค์กรภาคธุรกิจ โดยนายเจริญ และคุณหญิงวรรณ สิริวัฒนภักดี นายอัศวิน และนางฐาปณี เตชะเจริญวิกุล บริจาคเงินงบประมาณจำนวนกว่า 18 ล้านบาท ผ่านพลตำรวจเอก อดุลย์ แสงสิงแก้ว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ในการก่อสร้างอาคารเพื่อเป็นศูนย์ต้นแบบในการส่งเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุ โดยได้รื้อถอนอาคารพุทธสมาคม จังหวัดนครพนม และได้ขออนุญาตใช้ที่ดินของกรมธนารักษ์ จำนวน 1 ไร่เศษ เพื่อก่อสร้างอาคารขนาด 3 ชั้น

จากข้อมูลจำนวนประชากรของจังหวัดนครพนมในปัจจุบัน มีผู้สูงอายุของจังหวัดนครพนม จำนวน 83,907 คน หรือประมาณ 12% ของจำนวนประชากรจังหวัดนครพนม แบ่งออกเป็นเพศชายจำนวน 46,298 คน และเพศหญิง 37,609 คน โดยสามารถแยกช่วงจำนวนผู้สูงอายุได้ ดังนี้

- ผู้สูงอายุนระหว่าง 60-70 ปี	มีจำนวน 50,171 คน
- ผู้สูงอายุนระหว่าง 70-80 ปี	มีจำนวน 24,065 คน
- ผู้สูงอายุนระหว่าง 80-90 ปี	มีจำนวน 8,606 คน
- ผู้สูงอายุนระหว่าง 90-100 ปี	มีจำนวน 1,021 คน

- ผู้สูงอายุระหว่าง 100 ปีขึ้นไป มีจำนวน 42 คน
 โดยในจำนวนดังกล่าวยังมีผู้สูงอายุพิการ ที่ได้รับการจดทะเบียนจำนวน
 11,247 คน แบ่งเป็นเพศชาย 62,40 คน และเพศหญิง จำนวน 5,007 คน (ข้อมูลจากสำนักงาน
 การพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ปี 2561)

โดยปัจจุบันนี้ ทางจังหวัดนครพนม มีหน่วยงานที่รับผิดชอบ คือ
 สำนักงานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์และองค์กรปกครองส่วนต่าง ๆ เช่น
 เทศบาล องค์การบริหารส่วนตำบล ได้มีแนวทางในการดูแลและพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ
 จังหวัดนครพนม ดังนี้

1. มีการสร้างชุมชนต้นแบบในการดูแลคุ้มครองผู้สูงอายุ โดยสร้างชุมชน
 ต้นแบบขึ้นที่ตัวจังหวัดนครพนมเป็นแห่งแรกในเขตเทศบาลเมือง จังหวัดนครพนม
2. การสร้างรายได้สำหรับผู้สูงอายุ โดยมีการให้ผู้สูงอายุที่ต้องการทำงาน
 และมีรายได้ มีการสร้างผลิตภัณฑ์ สินค้าที่เป็นแบรนด์ท้องถิ่นของผู้สูงอายุ และกำหนดงาน และ
 ระยะเวลาให้เหมาะสมกับผู้สูงอายุ
3. มีการดูแลระบบสุขภาพเพื่อรองรับผู้สูงอายุ โดยมีการประเมินคัดกรอง
 สุขภาพดูแลผู้สูงอายุที่ติดเตียงให้ได้รับการดูแลสุขภาพและสังคมที่ดี
4. การสร้างความรู้และการเตรียมพร้อมในเรื่องผู้สูงอายุ โดยให้สังคม
 มีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้สูงอายุให้มากขึ้นกว่าเดิมและให้ผู้สูงอายุได้เตรียมพร้อม มีองค์ความรู้
 ในด้านต่าง ๆ เพื่อเตรียมความพร้อม ยามสูงอายุขึ้น
5. ยกระดับความร่วมมือ เสริมสร้างพลังสังคมของผู้สูงอายุ โดยหน่วยงาน
 ภาครัฐและท้องถิ่นจะต้องมีการบูรณาการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ ทั้งด้านนโยบายและการปฏิบัติ
 ในระดับพื้นที่ มีระบบติดตาม ประเมินผล และรายงานให้ระดับ จังหวัดนครพนม ทราบทุก
 3 เดือน

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดที่มีชัยภูมิที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งเป็นแม่น้ำ
 นานาชาติ มีความสวยงามของธรรมชาติริมฝั่งแม่น้ำโขงที่ทำให้เป็นเสน่ห์ดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มา
 เยือนถิ่น “ดินแดนอาณาจักรศรีโคตรบูรณ” อย่างไม่ขาดสาย อีกทั้งจังหวัดนครพนมยังมีความ
 เป็นเมืองพิเศษที่ไม่เหมือนจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศไทย คือ เป็นจังหวัดที่มี พระธาตุทุกอำเภอ
 และมีพระธาตุประจำวันเกิดครบทั้ง 7 วัน ซึ่งมีแห่งเดียวเท่านั้นของประเทศไทย และมีความลง
 ตัวทางด้านชาติพันธุ์เพราะ จังหวัดนครพนมมีชนเผ่า 7 ชนเผ่า และอีก 2 เชื้อชาติ นั่นคือ เผ่า
 ภูไท เผ่าญ้อ เผ่ากะเลิง เผ่าแสก เผ่าโส เผ่าข่า เผ่าไทยอีสาน จีน และเวียดนาม ที่สามารถหลอม
 รวมขนบธรรมเนียมประเพณีได้อย่างลงตัว ไม่มีความขัดแย้งแต่อย่างใดและนอกจากนั้นจังหวัด
 นครพนม ยังได้รับการคัดเลือกให้เป็น “จังหวัดที่มีความสุขที่สุดในประเทศไทย” ถึง 3 ปีซ้อน
 จึงทำให้จังหวัดนครพนมมีความเป็นเมืองพิเศษที่น่าอยู่ ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีสุขภาพดี
 โดยใช้ความเป็นอัตลักษณ์ ประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นแกนขับเคลื่อนทางสังคม
 เพื่อนำไปสู่การมีชีวิตที่มีความสุขอย่างพอเพียงและมีคุณธรรมและรองรับสังคมผู้สูงอายุได้เป็น
 อย่างดี

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยอนาคตทั้งในและต่างประเทศ สามารถสรุปได้ว่า การวิจัยอนาคตมีการศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ อย่างหลากหลาย ได้แก่ ด้านการศึกษา การพัฒนาชุมชน การแพทย์พยาบาล ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านหลักสูตร การเรียนการสอน ด้านความคิดเห็นของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับอนาคตภาพ ด้านการศึกษาของโรงเรียน และด้านปัญหาสังคม งานวิจัยจำนวนมากศึกษาอนาคตภาพโดยใช้เทคนิคเดลฟาย EFR หรือเทคนิคการวิจัยแบบ EDFR กลุ่มประชากรเป้าหมายในการศึกษาอนาคตภาพ ส่วนมากจะศึกษาจากความคิดเห็น ประสบการณ์ของกลุ่มผู้เชี่ยวชาญ ส่วนการวิจัยเชิงอนาคตภาพทางด้านการพัฒนามักใช้วิธีการที่หลากหลายมากกว่าจะใช้เทคนิคการวิจัยวิธีใดวิธีหนึ่ง ซึ่งจะก่อให้เกิดความยืดหยุ่นและครอบคลุมเนื้อหาสาระได้อย่างกว้างขวาง ประมวลผลความเป็นไปได้ในอนาคตได้แนวทางมากมายหลายมิติ ได้แก่ เทคนิคการวิจัยอนาคตภาพแบบ EDFR การสร้างอนาคตภาพซึ่งผู้วิจัยสนใจที่จะนำเทคนิคการวิจัยหลายแบบผสมผสานกัน ดังนั้น ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย อนาคตภาพการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจังหวัดนครพนม ในทศวรรษหน้า พ.ศ. 2561-2570 ที่ครอบคลุมเกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุ 8 ด้าน ประกอบด้วย 1) สภาพอารมณ์ที่ดี 2) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล 3) สภาพความเป็นอยู่ที่ดี 4) การพัฒนาตนเอง 5) สภาพทางร่างกายที่ดี 6) การตัดสินใจด้วยตนเอง 7) การรวมกลุ่มทางสังคม และ 8) สิทธิตามกฎหมาย โดยจะนำแนวคิดของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเข้ามามีส่วนร่วมสำคัญเพื่อกำหนดแนวทางการการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุจังหวัดนครพนม ในทศวรรษหน้า พ.ศ. 2561-2570 ได้อย่างเหมาะสมต่อไป